

Şərq Ölkələri Beynəlxalq Memarlıq Akademiyası öz nəzər-nöqtələri, ideyaları və təklifləri ilə bölüşməyi arzu edən memarlıq tarixi və nəzəriyyəsi, şəhərsalma, eləcə də sənətsüinaslıq mütəxəssisləri arasında böyük populyarlıq qazanan “Memarlıq, şəhərsalma tarixi və bərpası” məcmuəsinin 2018-ci ildə birinci nömrəsini hazırlamışdır.

Məcmuə olduqca rəngarəng mövzuların araşdırılmasına həsr edilir və burada müxtəlif istiqamətdə memarlıq tarixi və nəzəriyyəsi, şəhərsalma, həmçinin sənətsüinaslıq problemləri işıqlandırılır.

Məqalələr həm Azərbaycanın, həm də xarici ölkələrin memarlıq tarixi və şəhərsalma məsələlərini əhatə edir. Müəlliflər Bakı və Azərbaycanın digər şəhər və rayonlarının, eləcə də Türkiyə, İran, Ərəbistan və digər xarici ölkə şəhərlərinin memarlığına zəngin tövhə gətirən materiallar təqdim edir.

Məcmuədə Azərbaycanın XVII əsr memarlıq problemləri, tarixi memarlıq irsinin milli şüur və kollektiv dünya görüşündə təzahürü, XVIII əsrdə İstanbul camilərinin memarlığına qərbin təsiri, İranın ticarət-məişət tikililəri, Məğribin ilkin Kayruan məscidi, Türkiyənin Trabzon və Rize rayonlarında yerləşən taxta damlı daş məscidlərin memarlıq problemləri araşdırılır.

Şəhərsalma və landşaft memarlığı sahələrinə həsr olunan bölmədə Azərbaycan şəhərlərinin inkişafının müasir şəhərsalma şərtləri, Bakının mərkəzi, tarixi hissəsində piyada məkanlarının mahiyyəti, Azərbaycanın regionlarında rekreasiya potensialı, Bakının mərkəzinin pekonstruksiyasında dizayn problemləri, Azərbaycanın Aran bölgəsinin təbiət qoruqları və onların mühafizəsi problemləri işıqlandırılır.

Məcmuədə ayrıca bölmə şəhətsüinaslıq məsələlərinin tədqiqinə həsr olunur. Bu bölmədə Qarabağ muğamları, aşiq musiqisinin toplanaraq nota salınması tarixindən, multikulturalizmin kulturalogiya üçün açdığı perspektivlərin problemləri, Cavid teatrında “Xəyyam” zirvəsi, Azərbaycan əhalisinin məişətində xalça məmulatlarının rolu, Əli İbadullayevin abstrakt dünyası, şəhərin estetik dizaynında rəng faktoru, Müstəqillik illərində Şəki teatrında tamaşaya qoyulan tarixi mövzulu pyeslərin səhnə təcəssümü və s. problemlər araşdırılır.

MEMARLIQ TARIXİ VƏ NƏZƏRİYYƏSİ, ABİDƏLƏRİN BƏRPASI

Райха Амензаде,
Член корр. МААСВ, доктор архитектуры
Института Архитектуры и Искусства НАНА

УДК 726. 2

**К ПРОБЛЕМЕ АРХИТЕКТУРЫ АЗЕРБАЙДЖАНА XVII в.
(ПО А. ОЛЕАРИЮ, "ПОДРОБНОЕ ОПИСАНИЕ
ПУТЕШЕСТВИЯ ГОЛШТИНСКОГО ПОСОЛЬСТВА
В МОСКОВИЮ И ПЕРСИЮ В 1633, 1635 И 1639 гг.")**

Ключевые слова: посланник, путешествие, город, ханский дворец, каменные стены, медресе (средневековый университет), бузхана (ледник).

Адам Олеарий (23 сент.1599 - 22февр.1671) немецкий ученый, путешественник, происходивший родом из Саксонии числился в составе философского факультета Лейпцигского университета. В 1633г. он приезжает к герцогство Голштейн - Готторинг на службу к Фридриху III. Этот последний снаряжает торговое посольство к русскому царю Михаилу Федоровичу и персидскому шаху Сефи I, с целью установления торговых сношений, а также научного описания этих стран (Россия, Персия), но, главное занять ведущее место среди стран Западной Европы вести всю сухопутную торговлю шелком - сырцом (I). Предприятие цели не достигло и стоило огромных материальных издержек (I).

Описание путешествий А. Олеария выдержало множество изданий, хотя скрупулезность изложенного материала, его документальная точность и яркая всесторонняя освещенность принесло ему мировую известность. А. Олеарий как никто другой среди западноевропейских путешественников с особой внимательностью описывает местности, незнакомые для него доселе "причудливые" архитектурные памятники, этнографические особенности и специфику быта населения. Особую значимость приобрели зарисовки и гравюры, сделанные со всей возможной тщательностью, и, все это вместе взятое стало ценным документальным свидетельством эпохи. Иллюстрации книги были сделаны самим автором, врачом посольства Гартманом Грамманом, окончательное оформление было произведено А. Ионом.

Путешествие А. Олеария в Азербайджане начинается с Ширвана, где он пребывает довольно долго, что было связано с многочисленными

формальностями. Весьма ценными являются данные об облике Шамахи 1-ой пол. XVII в. А. Олеарий пишет "...Шамахи разделялся на две отдельные части и каждая обнесена была каменными стенами. Шах Аббас приказал по причине войны с турками скрыть стену в южной части, имевшей более крепкую стену. Таким же образом поступлено было и с большими городами: Таврисом, Нахичеванью и Гянджой (2, с.553) ... северная часть города меньше и лежит на холме и окружена хотя каменной, но плохой без рвов стеной, через которую даже при запертых воротах легко проникнуть в город. Тем не менее эта часть города имеет 5 ворот. Улицы в обеих частях города очень узкие, с низкими из камня, глины и земли выстроенными домами" (2,с.554).

Рисунок 1. Гравюра А. Олеария "Шамахи"

Опыт пространственного решения, преемственность традиций дворцового зодчества со временем получает все новые импульсы развития. В выборе композиционного решения дворцов зодчие придерживались принципиально устойчивых схем. Уже в сефевидский период преобладают дворцы с роскошно убранными пиршественными залами и множеством покоев, внутренними дворами с водоемами обрамленными цветниками и фруктовыми деревьями, с арочными галереями и эйванами, навесными балконами. Весьма красочно дается описание А.Олеарием дворцовых "палат" шамахинского хана - "просторные ... с прекрасными комнатами, с богато убраным залом с соблазнительными картинами и коврами, и по-

середине его водомет" (2,с.535). Особенно примечателен дворец калан-тара (градоначальник, Р.А.), о котором он пишет " ... Первым удовольствием нашим было обозрение изящной постройки, чрезвычайно красивых и в порядке расположенных в них покоев и увеселительных ходов или мест для прогулки, наполненных всякого рода украшениями. Особенно понравился внутренний зал с отдельными сводами, искусно отделанными известковой (гажевой, Р.А.) резной работой." (2, с.535). И, в продолжение "... С одной стороны зала был прекрасный вид на близлежащий веселый сад, тем более что зал стоял довольно высоко, а сад, напротив лежал довольно глубоко. Из одного увеселительного хода в этом зале бил ключ (родник) сперва вверх, оттуда с приятным шумом низвергался в другой водомет, бывший под залом, перед другим покоем, этот же другой водомет опять ниспадал в третий, который был уже в саду. На все это просто не налюбуйешься -так это было хорошо" (2, с.535). Здесь налицо выявление пространственного решения склона всхолмленной местности, сводившееся к ярусности рельефа, многоступенчатой системе террасирования. Подобный рельеф оставался наиболее излюбленным для садов и часто использовался на практике (3, с.192) .

А. Олеарий подробно описывает гробницу почитаемого местным населением Сеида Ибрагима, расположенного в 3 - х милях (1 mi = 1609,344 м) от Шамахи, говорит о нем как о большом мемориальном комплексе с некрополем, несколькими дворами со входами (порталами, Р.А.), и с обширными "покоями со сводами", где " все стены были иссечены надписями", а в последнем покое находилось сандуге самого почтенного старца. "... Вокруг в больших медных подсвечниках стояли восковые свечи и фонари, вверху на своде висели лампы" (2, с. 521, 522). А. Олеарий посетил и описал еще один не менее знаменитый мавзолей - Дири баба в с. Мараза , о котором он пишет " ...около гробницы ...той же самой горы высечено много пещер и покоев , в которых помещались (размещались, Р. А.) богомольцы". Над дверью (порталом, Р.А.) гробницы было расположено эпиграфическое панно с надписью на арабском языке, которую А.Олеарий перевел как "О боже, отверзни дверь эту" (2, с.522). Ныне она утрачена.

Неподалеку от крупномасштабного базара Шамахи , расположенного в южной части города находилось медресе, о котором автор говорит "...прошел я с некоторыми из наших (члены посольства, Р.А.) на один весьма хорошо построенный и близ торгового лежавший двор, который ... устроен был со множеством ходов и покоев. Увидевши в нескольких местах ходивших и сидевших с книгами взрослых и детей мы спросили...и узнали, что это медресе..." (2, с.538). В подобного типа медресе худжры

(кельи) компоновались вокруг двора – главного элемента всей композиции, обширные дарсхана (аудитории) занимали как правило угловые помещения, что является, при исходных принципах индивидуальным подходом зодчих к развитию традиционного типа (3, с.77). В медресе преподавались богословские дисциплины и светские науки, в том числе гуманитарные и точные. А. Олеарий добавляет, что "...они (ученики этого медресе, Р.А.) имеют случай видеть глобус ... ибо они (преподаватели, Р.А.) также знают приемы обращения с астролябией и обучают на ней учеников своих...". На Востоке одними из самых знаменитых были медресе Азербайджана, в том числе в Гяндже, в Шамахи, в Дербенте, в Казвине, в Мараге, в Нахчыване, в Хое. Эвлия Челеби сообщает, что в Табризе было 47 медресе, "где преподаются все науки", (есть) немало известных преподавателей", особо отметив при этом медресе "Шах Джахан", "Шах Якуб", "Шах Хиябан", "Мадждийе" (4, с.125, 127 ; 5, с.10).

Ведущая роль торговли и ремесленного производства в экономической и общественной жизни, входивших важнейшими элементами в планировочную ткань городов общеизвестна. Рыночные строения входили в систему застройки центральной части городов, являясь а них важными доминантами, артикулируя на небольших мейданах махалля, при больших мечетях, при городских дарваза. Средневековые источники содержат интересные сведения о Шамахинском, Гянджинском, Нахчыванском, Ардебильском базарах, особо отмечали архитектурные достоинства рыночных строений - "длинные галереи или крытые улицы", "пакгаузы или гостиные дворы", их величину и дислокацию в организме города, широкий ассортимент товаров, свидетельствующих об интенсивности и многогранности международных торговых связей. Характерной особенностью крупномасштабных базаров были удобные хорошо освещенные проходы, планомерное расположение основных элементов - караван - сараев, тимча, раста, сараев, мечетей и хамамов.

" В южной части города (Шамахи, Р.А.) есть большой торг или базар с несколькими крытыми улицами в которых персы имеют свои лавки....

На этом же торге есть еще две складочные или торговые дома (гостиных двора) с разными ходами и покаями, которые занимают иностранные купцы, ведущие здесь оптовую торговлю своими товарами. Один из этих домов называется Шах - караван-сарай, где помещаются русские купцы и торгуют оловом, медью, юфтью, соболями, другой называется Лезги - караван - сарай...." (2,с.554); "... караван - сарай Аггис - был довольно велик и построен отлично" (2, с.564) пишет А. Олеарий.

Общественно важную роль роль средневековых хамамов, имевших подлинно универсальный характер - санитарно - гигиенический, обще-

культурный, оздоровительно - лечебный трудно переоценить. Строительство хамамов в период феодализма приняло невиданный размах, они включались в дворцовые комплексы, входили в общественные центры с целой номенклатурой строений у городских ворот, были неотъемлемой частью базаров." В городе (Шамаха) находятся три бани: в две ходят женщины, ночью мужчины, в третью "хамам Ших" ходят только мужчины. Перед ней стоят два больших дерева, которые высоко чтут, потому как они посажены ради одного святого по имени Шейх Мурит погребенного подле этой бани, в одной мечети. Доходы от этой бани идут на содержание гробницы святого " (2, с.555).

Бужхана (ледник) строили повсеместно, замечательные образцы бужхана имеются в Нахчыване и в Ордубаде. О бужхана в Шамахи пишет Зелинский С. П. (XIXв.) (6, с.28). А. Олеарий о бужхана в Пирмарасе (возможно с. Маразы, Р.А.), который был расположен неподалеку от Шамахи он пишет следующее "...перед селением подле Ибрагимовой гробницы, т.е. под землю очень глубокий подвал или свод (сводчатое помещение, Р.А.), длиною в 52 фута и шириной в 20 футов (1 фут = 0,3048 м), искусно выведенный и сложенный из четырехугольных камней. В этот подвал ...собирают зимою снег, лед и воду, которую употребляют в летнее время сами и для скота..." (2, с.523).

Автор статьи останавливается на времени пребывания А. Олеария в Шамахи, на описанных им памятниках архитектуры типологически разнообразных, обстоятельно описанных. Город сильно пострадавший во время войн при шахе Аббасе 1, а также в результате многочисленных землетрясений утратил значительное число своих памятников, уменьшилось его население. Вместе с тем описание Шамахи и его предместий, замечательная гравюра города, улицы, дома, памятники архитектуры, а также представленная линейка их типов представляют исключительный интерес для истории архитектуры Азербайджана.

ЛИТЕРАТУРА:

1. https://ru.wikipedia.org/wiki/Олеарий,_Адам
2. Адам Олеарий. Подробное описание путешествия Голштинского посольства в Московию и Персию в 1633, 1636 и 1639 годах. Общество истории древностей российских при Московском университете. М., 1870
3. Райха Амензаде. Композиционные закономерности монументальных сооружений Азербайджана XI - XVII веков. Баку, 2007

4. Челеби Эвлия. Книга путешествия. вып.3, М.,1983
5. Мухаммад ибн Хиндушах Нахчивани. Дастур ал - катиб фи Тайин ал - маратиб. Т. II, М., 1976
6. Зелинский С. П. Описание города Шемахи. Тифлис. Типография Грузинского Издательского Товарищества, 896

Rayiha Amenzade

**Azerbaijan architecture of the xviic. (according to A. Oleariy's
“journey to moscow and persia”)**

Key words: minister, journey, town, khan's palace, stone walls, medresse (medieval university), buzkhana (ice-depository)

A.Oleariy is a German scientist, traveller, the author of the fundamental work which made him world-famed. The author gives various information about different peoples, their mode of life and temper, localities and towns. Information about Azerbaijan and in particular about towns – Shamakhy, Ardabil, Sultaniye, Gazhvin etc., about monuments of architecture occupies a lot of place in this book. The book published for the first time in 1647 in Schleswig was reprinted time and again.

Rayihə Əmən zadə

**XVII əsr Azərbaycan memarlığı problemlərinə dair A.Olearinin
1633, 1635 və 1639 illərdə Moskva və Persiyaya səyahətinin ətraflı təsfiri
əsasında**

Açar sözlər: elçi, səyahət, şəhər, xan sarayı, daş divarlar, mədrəsə (orta əsr universiteti), buzxana.

XVII əsr Azərbaycan memarlığı problemlərinə dair (“Qolştinq səfirliyinin Moskva və İrana müfəssəl sayahəti”) A.Oleari – məşhur alman alimi, səyahətçi, öz fundamental əsərləri ilə dünya şöhrəti qazanmışdır. Müəllif müxtəlif xalqlar, onların həyat tərzini və maraqları, şəhərlər və yaşayış məntəqələri haqqda geniş məlumat verir. Azərbaycan, ölkəsi özəlliklə də onun Şamaxı, Ərdəbil, Sultaniyyə, Qəzvin və s. şəhərləri, onların memarlıq binaları barəsində bilgilər

kitabda önəmli yer tutur. Kitab ilk dəfə 1647-ci ildə Şlezviqdə işıq üzü görmüş dəfələrlə təkrar nəşr olunmuşdur.

Sevinc Tangudur

ŞÖBMA həqiqi üzvü, memarlıq üzrə fəlsəfə doktoru.
AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutu

UOT 725.82

XVIII ƏSRDƏ İSTANBUL CAMİLƏRİNİN MEMARLIĞINA QƏRBİN TƏSİRİ

Açar sözlər : İstanbul, islam, cami, ənənə, qərb üslubu.

XVI-cı əsrdə memar Sinan tərəfindən təməli qoyulmuş klassik üslubu, onun şagirdləri XVII-ci əsrin sonlarına qədər davam etdirmişdir. 1663-cü ildə inşası tamamlanan Yeni Cami, Sinan məktəbi ilə yetişən nəslin son böyük əsəridir. (1)

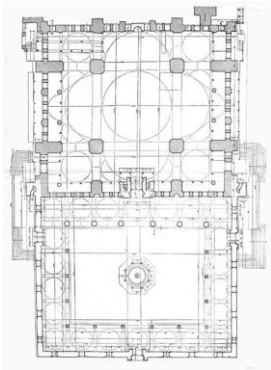
XVIII-ci əsrdə qərb, xüsusilə Fransa ilə əlaqələrin getdikcə artması, yeni təşkilatların yaradılması, İstanbulda mövcud Osmanlı memarlığına öz təsirini göstərmişdir. (2) XVII-ci əsrin sonundan etibarən, Sinanın ciddi üslubuna verilən diqqət, Sultan III.Ahmet (1703-1730) dövründən başlayaraq yeni bir üslubun yaranmasına səbəb oldu. XVIII-ci əsrin bu fərqli üslubu, 1703-1730-cu illər ərzində, Lale Devri və 1730-1805-ci illər ərzində Barok və Rokoko təsirli dövr olaraq iki mərhələdə öyrənilə bilər. (3)

III.Ahmet dövründə qərblə münasibətlərin daha da gücləndiyi illərdə, xüsusilə İstanbuldakı mülki binalarda, memarların intensiv çalışmalarının şahidi oluruq. I.Mahmut (1730-1754) dövründə, XVI-cı əsrin klassik simmetrik tənzimləmələrinin tədricən dəyişdiyini, həmçinin memarlıqda fərqli dekorativ elementlərin tətbiqini müşahidə etmək olar. (3) Artıq xarici təsir (Barok) özünü qabarıq bir şəkildə göstərməyə başlamışdır. Bu vəziyyət III. Osman (1754-1757) dövründə də davam edir. Əslində, III.Osman dövründə, ölkənin siyasi cəhətdən xaricə açılmasına qarşı çıxılsa da, memarlıq sahəsində artıq sadəcə detallarda deyil, binanın daxili və xarici məkanlarında bütün memarlıq elementlərində barok xüsusiyyətlərin formalaşdığı aydın nəzərə çarpır.

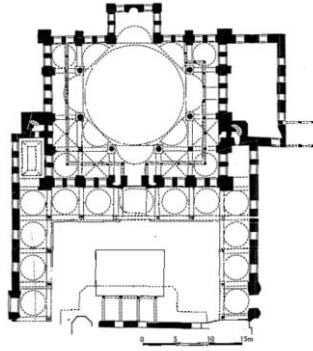
XVIII əsrdən başlayan və XIX əsr boyu davam edən qərb təsiri, Osmanlı cəmiyyətinin siyasi, sosial və iqtisadi sahəsində bir çox dəyişikliklərə səbəb olmuşdu. (4)

Osmanlı dövlətinin gerilədiyi və çökdüyü bir zamanda, qərbin təsiri memarlıqda, xüsusi ilə də, İstanbul camilərində nəzərə çarpır. Bu dəyişikliyə əsasən kiçik həcmli camilərdə deyil, Sultanlar tərəfindən inşa etdirilən böyük həcmli camilərdə daha çox rast gəlinir. (5)

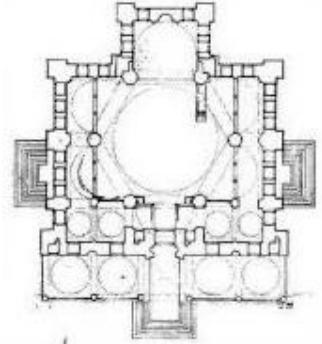
Osmanlı camiləri əsrlər boyu, bir inkişaf planı üzrə təkmilləşmişdir. Lakin XVIII əsrdə İstanbul camilərinin plan quruluşunda heç bir yenilik müşahidə edilməməkdədir. Ümumiyyətlə, həmin dövrdə camilər sadə planlı, üzəri qübbə ilə örtülü ibadət məkanı kimi formalaşmışdır.

Fatih camisinin planı

Eyüp Sultan camisinin planı

Hekimoğlu Ali Paşa camisi planı

Şəkil 1. XVIII əsr İstanbul camilərinin planlaşma quruluşu

Mərkəzi qübbə, Fatih camisindəki kimi kvadrat, Eyüp Sultan camisindəki səkkizgüşəli və Hekimoğlu Ali Paşa camisindəki kimi altıgüşəli həcm üzərinə yerləşdirilmişdir (şəkil 1). Daha qədim Osmanlı camilərindəki kimi, ibadət məkanı tək qübbə ilə örtülü olan tək məkanlı plan quruluşuna, Nur-u Osmaniye, Ayazma, Beylerbeyi, Laleli camilərində rast gəlinir. (şəkil 3, 4). O dövrün camilərinə xas olan daha bir özəllik, Nur-u Osmaniye və Laleli camilərində olduğu kimi, məkana daha da fərqliq gətirən kompleksin iki tərəfində yer alan qaleriyalardır. Məhrabın fasadda hücrə şəklində çıxıntı əmələ gətirməsi, XVIII əsrdə camilərin planlaşma quruluşunda qarşılaşılan başqa bir özəlliyidir. Hekimoğlu Ali Paşa, Laleli, Nur-u Osmaniye, Beylerbeyi, Eyüp Sultan kimi camilərində də görülmə, məhrabın sərbəst bir bölüm şəkilində formalaşması, Osmanlı cami memarlığında gec dövr özəlliyidir.

Klassik plan tipinin tətbiq edildiyi, XVIII əsr İstanbul camilərinin şimal fasadlarının qədim Osmanlı camilərindən fərqi, camaatın toplanma yeri, hünkar kürsüsü (mahfili) və minarələrin sintezindən irəli gələn bir dəyişiklikdir ki, bu metod da XIX əsrin sonuna qədər istifadə edilmişdir.

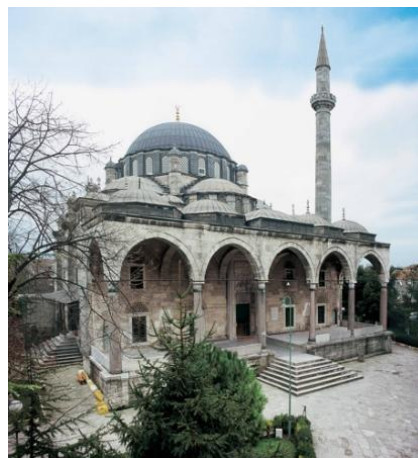
Beylerbeyi camisindəki kimi, XVIII əsrin sonlarına doğru ikitəbəqəli son camaat yerləri tətbiq edilməyə başlanmışdır (şəkil 2). Bu dəyişiklik də fasadda köşk görünüşü olaraq diqqəti cəlb edir. Avropa köşklərində olduğu kimi bu dövrün camilərində son camaat yerlərinin nərdivanla çıxılan yüksək bir yerə daşınması qərb təsirinin nəticəsi olaraq dəyərləndirilə bilər. Bu dövrün camilərinin şimal fasadında nəzərə çarpan dəyişiklik mülki memarlıq nümunələrini xatırladır. Belə ki, Hekimoğlu Ali Paşa camisində və həmçinin Beylerbeyi, Şepsəfa Kadın camilərində minarələr də daxil olmaqla iki yana doğru genişləyən son camaat bölümlərinin saçaqları mülki binalarda olduğu kimidir (şəkil 2). Hünkar kürsüsünün (mahfilinin) inkişafı nəticəsində yaranan hünkar köşkü, hünkar qəsri, hünkar dairəsi kimi bölümlər, XVIII əsr İstanbul camilərində meydana gələn əsas yeniliklərdir. XIX əsrin sonlarına doğru hünkar dairəsi inkişafı davam edərək son camaat bölümünü öz təsiri altına almış, Erkən və Klassik Osmanlı dövrü camilərində isə bu bölüm tamamilə ləğv edilmişdir. İlk hünkar köşkünə Sultan I.Ahmetin 1616-cı ildə inşasını başlatdığı Sultan Ahmet kompleksində rast gəlinir. XVII əsrdən bir bölüm şəklində formalaşan hünkar köşkləri XVIII və XIX əsrlərdə artıq camilərin kompozisiya strukturunun əsasını təşkil etmişdir.

XVIII-ci əsr İstanbul camilərində, adətən son camaat yerlərinin üst tərəfində hünkar kürsüsünün (mahfili) yerləşdiyi ikinci mərtəbə, padişahın yaxınları ilə bərabər gəlib ibadət etdiyi, dinləndiyi bir yer olmuşdur. Sonralar hünkar kürsüsünün (mahfili) yerləşdiyi sahə get-gedə, rampalı girişləri olan qapalı və ayrı bir bölümə çevrilmişdir.

Bu bölümlərin rampalı girişlərinin başlanğıcında, əzəmətli və oyma işləməli qapı, geniş bir saçaqla kölgələndirilmişdir. Mahfilə rampa ilə ayrı bir girişin olması, XVIII-ci əsrdə ilk dəfə Hekimoğlu Ali Paşa camisində və daha sonralar Nur-u Osmaniye, Laleli camilərində də rast gəlinir (şəkil 4). Hünkar mahfilləri, Beylerbeyi, Selimiye camilərindəki kimi, XVIII-ci əsrin sonlarında bir neçə otaqdan ibarət ayrıca bölüm şəklində formalaşmışdır (şəkil 4), son camaat yerlərinin köşk şəklində hünkar mahfili ilə bütünləşməsi və kompleksə xaricdən bitişən qanad şəklini alması, XVIII-ci əsrin sonlarına doğru inkişaf edərək, XIX əsr İstanbul camilərinin yeni özəlliklərini də əmələ gətirmişdir. Hünkar köşklərinin planlanmasında nəzərə çarpan xüsusiyyətlərdən biri də, İstanbulun gözəl mənzərələrinə açılan mülki binalara bənzəyən fasadlarıdır (şəkil 2).

Beylerbeyi camisi

Hekimoğlu Ali Paşa camisi

Şəkil 2. Beylerbeyi və Hekimoğlu Ali Paşa camilərinin ümumi görünüşü

I. Abdülhamit tərəfindən inşa etdirilən Beylerbeyi camisində də görüldüyü gibi, bəzi otaqlar, altdan sütun və kəmərlərlə dəstəklənmiş cumbalar şəklində, fasaddan kənara çıxarılmışdır. (şəkil 2).

№	Tikildiyi hakimiyyət dövrü	Caminin adı	Tikildiyi il	Yerləşdiyi yer	Kim tərəfindən tikidirilmişdir
1	III AHMET DÖVRÜ (1703 -1730)	KAPTAN İBRAHİM PAŞA CAMİİ	1707	Bayezid, Üniversitet Kitabxanası yanında	Kaptan-ı Derya Sadrazam İbrahim Paşa tərəfindən
2		CEDİT (YENİ) VALİDE CAMİİ	1708-1710	Üsküdar, İskele Prospektində	III. Ahmet'in anası Gülnuş Emetullah Sultan üçün
3		ÇORLU'LU ALİ PAŞA (KIŞLA) CAMİİ	1716	Kasımpaşa, Çarşıkapı'da	III. Ahmet Dövrü sadrazamlarından Çorlulu Ali Paşa tərəfindən
4		AHMEDİYE	1721	Üsküdar	Tersane, Emmini

		CAMİİ		Gündoğdu Prospektində	Ahmet Ağa tərəfindən
5		İSMAİL EFENDİ CAMİİ	1724-1725	Sultan Selim, Çarşamba Prospektində	Şeyhülislam İsmail Efendi tərəfindən
6		MİRZAZADE CAMİİ	1728	Üsküdar, Sultan Tepesinde	Şeyhülislam Mirzazade Mehmet Sait Efendi tərəfindən
7	I. MAHMUT DÖVRÜ (1730 -1754)	HEKİMOĞLU ALİ PAŞA CAMİİ	1734	Hekimoğlu Ali Paşa səmtində	Hekimbaşı Nuh Efendinin oğlu, sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa tərəfindən, memarı Ömer Ağa'dır
8		BEŞİR AĞACAMİİ	1745	Babıali, hökumət konağı yaxınlığında	Qızlar ağası Hacı Beşir Ağa tərəfindən
9		MURTAZA EFENDİ TEKKEŞİ CAMİİ (KAŞGER TEKKEŞİ CAMİİ)	1745	Eyüp, İdris Köşkü yaxınlığında	Tophane naziri və tersane emini Yekçeşim Murtaza Efendi tərəfindən
10		BEYKOZ CAMİİ	1746	Beykoz İskelesində	Bostancıbaşı Mustafa Ağa tərəfindən
11		İSKELE CAMİİ (HACI KEM ALETTİN CAMİİ)	1746	Rumeli-Hisarı İskelesinde	İlk banisi Hacı Kemalettin'dir. Ancaq, kitabəsinə görə 1746 ilində I. Mahmut tərəfindən tikdirilmişdir
12		KANDİLLİ	1751	Kandilli	I. Mahmut

		CAMİİ		İskelesində	tərəfindən
13		KERİME HATUN CAMİİ	1754	Çengelköy, Kalantor küçəsində	Kerime Hatun tərəfindən
14	III.OSMAN DÖVRÜ (1754-1757)	NUR-U OSMANİYE CAMİİ	1748 - 1755	Çarşıkapı, Nur-u Osmaniye'də	Şeyhülislam Saadettin Efendinin xanımı Fatma Hatun adına bir məscid sökülərək, I. Mahmut'un əmri ilə 1748-ci ildə bu Caminin inşasına başlanılmışdır.I. Mahmut'un ölündən sonra, caminin inşasını III. Osman davam etdirmiş və 1755- ci ildə caminin inşası tamamlanmışdır. Camiyə Osman'ın Nuru mənasında Nur-u Osmaniye adı verilmişdir
15		İHSANİYE CAMİİ	1755	Üsküdar, İhsaniye'də	Sultan III. Osman tərəfindən
16	III. MUSTAFA DÖVRÜ (1757- 1774)	AYAZMA CAMİİ	1757 - 1760	Üsküdar, Ayazma'da	Sultan III. Mustafa tərəfindən validəsi, Mihrişah Emine Sultan ilə qardaşı Süleyman'ın ruhuna inşa edilən

					bu caminin memarı, Mehmet Tahir Ağa'dır
17		SULTAN MUSTAFA CAMİİ (İSKELE CAMİİ)	1760	Kadıköy İskelesində	III. Mustafa tərəfindən
18	III. MUSTAFA DÖVRÜ (1757- 1774)	LALELİ CAMİİ	1759 - 1763	Aksaray, Laleli'də	III . Mustafa tərəfindən inşa edikmişdir. Memarı, Mehmet Tahir Ağa, bina emini Ali Ağa'dır
19		PAŞABAHÇESİ CAMİİ	1763	Paşabahçesi'nə	III. Mustafa tərəfindən
20		HAMAM CAMİİ (ALİ PERTEV CAMİİ)	1763	Rumelihası'nı	Türk dənizçilərindən, Pertev Ali Paşa tərəfindən
21		PAŞALİMANI CAMİİ (ABDURRAHMAN AĞA CAMİİ)	1766	Üsküdar, Paşalimanında	III. Mustafa'nın silahdarı Abdurrahman Ağa tərəfindən
22		ZEYNEP SULTAN CAMİİ (RUHİ SULTAN CAMİİ)	1769	Gülhane Parkı qarşısında	III. Ahmet'in qızı, İmrahor Mustafa Paşa'nın xanımı Zeynep Sultan tərəfindən inşa edilmişdir. Memarı, Mehmet Tahir Ağa'dır
23		YENİ FATİH CAMİİ:	1767-1771	Fatih'də	1462 -1470-ci illərində klasik dövrdə inşa edilmişdir.1766-cı ildə zəlzələ

					zamanı dağılmışdır. III . Mustafa tərəfindən, Memar Mehmet Tahir Ağa'ya yenidən inşa etdirilmişdir
24		KARAKETHÜ DA CAMİİ (BÜYÜKDERE CAMİİ)	XVIII əsrdə III.Mu stafa dövrü	Büyükdere'də	III. Mustafa zamanı sadaret kəndxudası Mehmet Ağa tərəfindən
25		SAKA ÇEŞMESİ CAMİİ (SULTAN MUSTAFA CAMİİ-ÇAKMAKÇILAR CAMİİ)	XVIII əsrdə III.Mu stafa dövrü	Çakmaklılar' da Sandalcılar küçəsində	Sultan III. Mustafa tərəfindən Saka Çeşməsi üzərinə maili səhtdə inşa edilmiş bir camidir
26	I. ABDÜLHAMİT DÖVRÜ (1774 -1789)	BEYLERBEYİ CAMİİ	1776-1778	Beylerbeyi İskelesi'ndə	Sultan I. Abdülhamit, anası Rabia Sultan üçün inşa edilmişdir. Memarı Mehmet Tahir Ağa və bina icraçısı Mustafa Efendidir
27		EMİRGAN CAMİİ	1781	Emirgan İskelesi'ndə	Sultan I.Abdülhamit tərəfindən
28		KALYONCULAR KİŞLƏSİ CAMİİ (CEZAYIRLI HASAN PAŞA CAMİİ)	1783	Kasımpaşa İskelesi'ndə	Cezayirli Hasan Paşa tərəfindən

29		ŞEPSAFA KADIN CAMİİ	1787	Unkapanı, Atatürk Bulvarı'nda	I.Abdülhamit'in xanımı Fatma Şepsafa Hatun tərəfindən
30	III. SELİM DÖVRÜ (1789 -1807)	MİHRİŞAH SULTAN CAMİİ (HUMBARACI YAN KİŞLASI CAMİİ HALICIOĞLU CAMİİ)	1793	Halıcıoğlu səmtində	III. Mustafa'nın xanımı və III. Selim'in anası, Mihrişah Sultan tərəfindən
31		TEŞVİKİYE CAMİİ	1794	Nişantaşı, Meşhur səmtində	III. Selim tərəfindən
32		EYÜP SULTAN CAMİİ	1798 - 1800	Eyüp'da	1458-ci ildə Fatih zamanında inşa edilmişdir. III. Selim dönəmində yararsız vəziyyətə düşməsi səbəbi ilə Hüseyn Efendi nəzarətində təkrar yenilənmiş və inşası 1800-cü ildə tamamlanmışdır.
33		SELİMİYE CAMİİ	1804 - 1805	Haydarpaşa'd a Selimiye Kışlası'nın yanında	III. Selim tərəfindən inşa edilmişdir. Mimarı Uzun Yusuf Emin Paşa'dır
34		KURUÇEŞME CAMİİ (TEZKERECİ CAMİİ)	XVIII əsrdə	Kuruçeşme, Alayemini küçəsində	Tezkereci Osman Efendi tərəfindən
35		İNCİRKÖKÜ	XVIII	Beykoz,	Öncə

		CAMİİ	əsrdə	Paşabahçə'də	Bostancıbaşı Sinan Ağa inşa etdirmişdir. Ancaq XVIII əsrdə Bostancıbaşı Dürrizade Hüseyn Ağa yenidən inşa etdirmişdir
--	--	-------	-------	--------------	--

Şəkil 3. İstanbul camilərinin cədvəli (XVII-XVIII-ci əsrlər)

Selimiye camisi

Laleli camisi

Şəkil 4. Selimiye və Laleli camilərinin ümumi görünüşü

Cami fasadlarının bu istiqamətdə inkişafının, hünkar mahfillərinin girişinin fasadda bir köşklə tamamlanmasının səbəbi, ictimai həyatla əlaqəlidir. Padşah bu illərdə ömrünü saray divarları arasında deyil, paytaxtın müxtəlif yerlərində, özəlliklə də Boğaz sahillərində tikdirdiyi saray, köşk və qəsirlərində qonaqlayaraq keçirmişdir. Başqa bir sözlə, camilərə əlavə olunan hünkar köşkləri, saray divarları xaricində sürdürülən bir yaşamın duraq yeri sayıla bilər. Camilərdəki hünkar köşkləri, Cumhuriyyətin elanından və xəlifəliyin qaldırılmasından sonra funksiyasını itirmişdir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Aslanapa O., Türk ve İslam Sanatı, İst.1973 , səh.108;
2. Sözen M., Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan, İst,1975,səh. 284;
3. Nuran İnci , 18. yüzyılda İstanbul camilerine batı etkisiyle gelen yenilikler, İstanbul, səh. 224-236;
4. Cezar M., Sanatda Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İst., 1972, səh.4.
5. Selman Can “Son dönem Osmanlı Mimarlığı”; səh. 11-16;

Sevinc Tangudur

The impact of west on architecture of istanbul mosques in XVIII century

Keywords : Istanbul, Islam, mosque, tradition, western style

The purpose of this article is to illustrate and discuss the influence of Western architecture on Istanbul in the first half of the XVIII century. “Tulip Period” (1718-1730) is known as the beginning of this period in the history of Ottoman architecture. The structure plannings, styles, ornaments used for famous buildings are studied in details and discussed in chronological order in this paper. Although "Nur-u Osmaniye Mosque (1756) appears to be affected also by that period, it is the final work characterizing Ottoman - Turkish architecture.

The direct influence of the west is emphasized to be seen on the constructions of the mosques on which rich complex decorations dominated instead of traditional simplicity of classic Ottoman architecture.

Baroque, empirical, rokoka and eclectic styles were applied and ornaments were replaced instead of fresco sculptures lately on the constructions such as Laleli Mosque (architect Ahmet Tahir Aga and Aga, 1763), Fatih Mosque (1771), Beylerbeyi Mosque (architect Tahir Agha, 1778), Eyup Sultan Mosque and Complex (architect Long Hussein Agha, 1800), Tophane Nusretiye Mosque (1826), Dolmabahçe Mosque (1853), Ortaköy Mosque (1854), Aksaray Pertevniyal Cami Valde (1867).

This period has been studied by means of event history analysis. The direct impact of religious and ethnic groups on urban planning in Istanbul in XVIII-XIX centuries is also pointed out. Finally, Meşrutiyet period, after the

Second World War II, can be considered as a turning point for the elite in many respects.

Севиндж Тангудур

Влияние запада на архитектуру мечетей Стамбула в первой половине XVIII века.

Ключевые слова: Стамбул, ислам, мечеть, традиции, западный стиль.

В Османской Империи западное влияние на архитектуры начался с период «Тюлпан» («Lale Devri»). В этот период развитие отношений с Европой оказывает непосредственное влияния в общественный жизни королевского и элитного класса, которые отражается в литературе, прикладного искусства и архитектуре.

В комплексе «Мечеть Нур-у Османие» («Nur-u Osmaniye Camii» 1756) отражается синтез классической Османской архитектурных элементов с Западного стиля «Барокко», который являются последними достижениями, характеризующими турецкой архитектуры.

Непосредственно под влиянием Запада, в строительстве мечетей вместо традиционной простоты классической османской архитектуры доминировали внедрение богатых декоративных элемент. Примененные в Западной архитектуре ампирных и эклектичных стилей барокко и рококо внедрялись без изменений.

Впервые эти изменения нашло применения в мечете Лалели (архитектор Тахир Ага или Ахмед Ага, 1763), впоследствии стал проявляется Фатих Мечеть (1771), Бейлербейи мечеть (архитектор Тахир Ага, 1778), мечеть Ейуп Султан и Куллийеси (архитектор Узун Гусейн Ага, 1800), мечеть Топхане Нусрийе (1826), мечеть Долмабахче (1853), мечеть Ортакой (1854), мечеть Аксарай Пертевниял Валиде (1867) и эта традиция было продолжена во многих мечетах.

Нигяр Фатуллаева
доктор философии по архитектуре
Институт архитектуры и искусств НАНА

УДК 726.2

ТОРГОВО-БЫТОВЫЕ СООРУЖЕНИЯ ИРАНА.

Ключевые слова: Тебриз, Казвин, Кашан, Исфахан, структура городов, рынки, караван-сарай, хамамы.

На территории Ирана широко представлены базары, караван-сарай с многочисленными разного вида стилями, хамами, овданы и другие объекты, которые служили и обслуживали население городов и населенных мест. Их активное участие в преобразовании градостроительной структуры городов, создание макро и микросистемы центральных районов органически определяющие предметно-пространственную среду. Занимая обширные площади, раздвигая потенциальные возможности их развития по всей территории города, эти объекты действовали в полную меру на формирование своеобразного облика городской среды.

Многообразие объектов объемно-пространственной структуры накладывали заметный отпечаток на тот или иной участок города, создавая акценты, которые являлись визуальными ориентирами городской панорамы.

Ансамбли базаров с мечетями, караван-сараями, хамами составляют важную особенность планировочной структуры города. Именно они, дворцовые постройки создают живую ткань между селитебной частью и общественными зданиями.

Располагаясь на отдельных участках городской территории, базары своими объемами преобразуют значительные площади фактически культивируют и пропагандируют архитектурное искусство.

Построенные в разные периоды, постепенно обрастая вокруг центрального ядра, базары превратились в обширные торговые кварталы со специальными рядами. Специфика мусульманского города, особенно торговая его часть, с многочисленными приезжими купцами, которым необходимо было где-то останавливаться, требовались караван-сарай, мечети и хамамы. Рынки застраивались плотным кольцом караван-сарая, мечетей, хамамов, внося в его инфраструктуру свои особенности архитектурно-планировочного характера. Появление на территории рынка караван-сарая сквозного типа, объединяло крытые ряды, служившие внутренними улицами с открытыми дворовыми пространствами. Это не только служило планировочной организацией, занимаемой территорией рынка, но и дей-

ствовало как элементы микроклимата, что было очень важно при его плотной застройке.

Рынки Тебриза, Казвина, Кашана, Мешхеда, Тегерана, Шираза, Исфагана и других городов Ирана дают блестящие примеры архитектурного решения композиции. Здесь проявилась богатая традиция использования конструктивных приемов и архитектурных форм в контексте творческого замысла и идеями зодчих. Рынки Ирана, своеобразные пассажи протяженностью больше километра. Эти архитектурные композиции объектов, построенные с большой фантазией и глубоким знанием особенностей строительных материалов, способствовавших рождению подлинных произведений зодчества. Стрельчатая арка, как архитектурная форма решала внутреннее и внешнее пространство не только рынков, но и караван-сараев, мечетей и других построек. Их крупные формы, монументальность трактовки, тонкость исполнения декоративных мотивов выдвигали их в ряд лучших построек своей эпохи. Рынки Тебриза, Кашана, Казвина, Шираза, Исфагана достойны дворцового назначения, они не уступали им, чаще превосходили их по частоте пропорций, благородству архитектурных форм и конструктивным приемам.

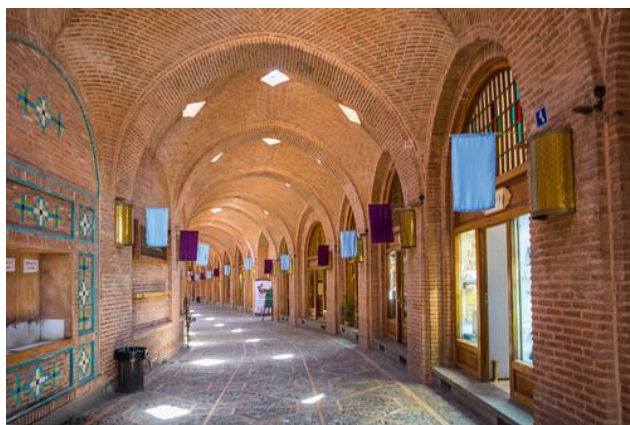

Рис.1. Рынок в городе Тебриз.

Рынок Тебриза, разрушенный землетрясением был восстановлен в период правления Насреддин шаха. Сама территория рынка взаимоперпендикулярными торговыми рядами делились на ряд прямоугольных кварталов. В площади кварталов вписаны открытого и закрытого типа купола разнообразные по рисунку. Поражает конструктивная сущность и величия смелость архитектурных форм, когда стройные арки завершаются слож-

ными структурами куполов со световыми фонарями. Это великолепное достижение зодчих - слияние архитектуры с конструкцией, полная тектоника всех элементов зданий.

Караван-сарай активные объекты городских рынков, в основном они окружают крытые торговые ряды. Первый караван-сарай в Иране Рабати-Керим восходит условно к X веку, а самый известный караван-сарай средневековья Рабати-Шериф, построен предположительно Шараф-ад-Дином, визирем султана Санджара в 1114-1115гг. С той поры на территории Ирана были построены тысячи караван-сараев, особенно их строительство процветало в период Шаха Аббаса I и его наследников. Каджары в своей строительной деятельности не уступали Сефевидам.

Существовали городские и дорожные караван-сарай. Городские обычно вписывались в структуру рынка и работали как единый архитектурно-планировочный организм большого или малого масштаба.

Караван-сарай в Кашане состоит из двух дворов. Подчеркнутая осевая часть сквозного характера представлена крупными архитектурными формами в виде арочной композиции. Первый двор окружен двухэтажной галереей, где нижний этаж решен в стоечно-балочной системе, а верхний аркадой с низкой стрелой подъема. Здесь присутствуют композиционные приемы европейского зодчества в виде ритма колон в форме пилястр между арками.

В любых зданиях жилого, гражданского или культового назначения наблюдается явление, когда постройка в своей архитектурно-планировочной и объемно-пространственной структуре выдает интересные с точки зрения композиции приемы, формы или мотивы.

При Каджарах воссоздается атмосфера, способствующая изменению плана гражданских зданий, расширению внутреннего пространства, появлению обширных помещений зального типа с оригинальными купольными и сводчатыми покрытиями. Во второй половине XIX века процесс формирования Каджарского типа окончательно сложился. Не отходя от архитектурных традиций прошлого, сталкиваясь с новыми приемами и формами, зодчие пытались сблизить их внутреннюю сущность и выдать собственное понимание создаваемого стиля.

Караван-сарай Седр-Солтани подтверждает, что изменение во внутреннем пространстве здания не в системе келий, а в крестообразной в плане центральной части. Именно здесь чувствуется рождение каджарского стиля соответствующего формообразующим элементам и композиционным приемам в свете новых архитектурных связей с прошлым.

Практика строительства зданий каджарского периода показывает, что архитектура Ирана до середины XIX века развивается в основном в традиционном направлении, не считая внешние стороны западного влияния.

Даже здания французского и английского посольств не избежали пышности и помпезности традиционной архитектуры и планировочного решения во внутреннем пространстве помещений.

Рис.2. Караван-сарай в Исфахане.

Хамамы-древние постройки находились в структуре всех городов и населенных пунктов Ирана. Они входили в состав рынков, являясь неотъемлемой их частью, размещаясь рядом с мечетью, в центре мехелле. В градостроительном аспекте хамамы играли заметную роль.

Хамамы- как культурно-бытовые сооружения несли большие санитарно-гигиенические и социальные нагрузки. В жизни населения хамамы играли роль мест отдыха, встреч, философских бесед и диспутов. Их просторные и уютные помещения располагали отличными условиями для коммерческих сделок и для выступлений поэтов. Словом, хамамы это своеобразные клубы востока, которыми восторгались восточные и европейские путешественники.

Хамамы периода Сефевидов представляют удивительные по рисунку планировочную структуру: восьмигранные залы переплетаются с крестово-купольными залами, небольшие камеры для личного пользования совмещаются с раздевальными помещениями. Центры многоугольных залов окружены колоннами. Колонны поддерживают подпружные арки, которые посредством ячеиных парусов переходят в купола. Интерьеры отличаются богатством архитектурных форм, когда переплетение стрельчатых арок создают пространственную среду подкупольного каркаса. Залы многих хамамов построены с дворцовым размахом и выглядят парадными по-

мещениями. Система бассейнов, журчание тонких струй фонтанов украшают залы хамамов и дают архитектурным формам соответствующее звучание.

Каджарский период размахом строительства общественных зданий, в том числе и хамамов не уступает Сефевидам. Зодчие не нарушали сложившихся архитектурно-планировочных традиций и продолжали строить в том же аспекте. Использованы те же технологические приемы, которые применялись до них, те же принципы решения внутреннего пространства хамамов.

Уделялось лишь больше внимания помпезности парадных залов, расширению их площадей и тектонике объемных масс. В структуре хамамов участвовали наиболее архитектурные элементы и формы, которые облагораживали интерьеры помещений, вносили информативность в раскрытии внутреннего образа, одновременно диктовали композиционные приемы в хамамах Лахинджана, Кашана, Казвина, Кирмана и т.д.

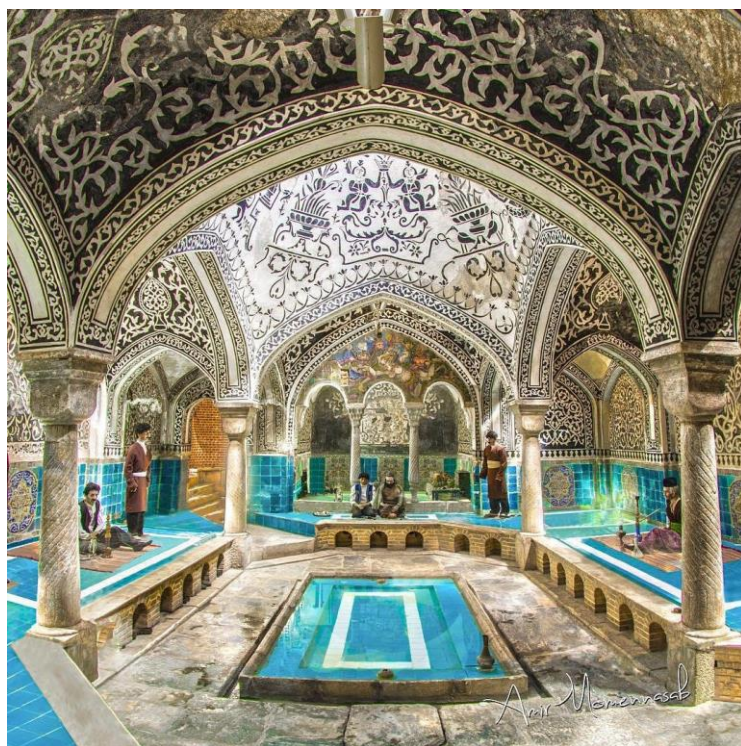

Рис.3. Хамам в городе Казвин.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Фатуллаев Ш.С Градостроительство столичных центров Ирана./ Архитектура и Искусство Ближнего и Среднего Востока. Материалы всесоюзной конференции. Баку, «Эмл», 1989 г.
2. Пигулевская Н.В., Якубовский А.Ю., Петрушевский. Строева Л.В. История Ирана с древнейших времен до конца XVIII века. Издание Ленинград. Уни-та 1958.
3. Каджар Чингиз. Каджары. Изд-во XXI. Баку: 2001.

Nigar Fatullaeva

Commercial-domestic buildings of Iran

Keywords: Tabriz, Qazvin, Kashan, Isfahan, the structure of cities, markets, caravan-sarai, hamam.

From the X century on the territory of Iran there began to appear buildings wich then acquired architectural and social significance. These original architectural compositions started accurately planned urban structure wich had not only architectural and planning but also economic significance. On the territory of all the territory of Iran, in such towns as Tehran, Tabriz, Kazvin, Kashan, Isfahan etc. there is observed brilliant example of this original architectural.

Nigar Fətullayeva

İranın ticarət-məişət tikililəri

Açar sözlər: Təbriz, Kazvini, İsfahan, şəhərlərin strukturu, bazarlar, karvan-saraylar, hamamlar.

X əsrdən etibarən İranın ərazisində sonralar memarlıq və sosial əhəmiyyət kəsb etmiş tikililər meydana çıxdı. Bu özünəməxsus memarlıq kompozisiyaları dəqiq planlaşdırılmış yalnız memarlıq-planlaşdırma deyil, həm də iqtisadi əhəmiyyət kəsb edən şəhər quruluşunun əsasını qoydu. Bütün İran ərazisi boyunca, Tehran, Təbriz, Qəzvin, Kaşan, İsfahan və s. kimi şəhərlərdə özünəməxsus parlaq memarlıq nümunəsi müşahidə olunur.

Зарназ Иман-заде
научный сотрудник Института Архитектуры
и Искусства НАН Азербайджана

УДК 726.2

БОЛЬШАЯ МЕЧЕТЬ КАЙРУАНА – ПЕРВАЯ МЕЧЕТЬ В МАГРИБЕ

Ключевые слова: Тунис, Кайруан, Большая мечеть, Магриб, Сиди Окба.

После возникновения ислама, военные отряды мусульман в 642-643 гг. впервые появились на границах современного Туниса. А в 668 году, чтобы окончательно утвердить позиции ислама, отважный арабский полководец Окба ибн Нафи предпринял новый крупный поход в Ифрикию – так называли арабы территорию современного Туниса. После завоевания ряда городов, в 670 году в самом центре этой богатейшей провинции, в стороне от известных морских портов, он основал первый мусульманский город Кайруан, или Аль-Кайраван (в переводе означает «небольшой караван» или «стоянка каравана»), который стал столицей мусульманских владений Ифрикии. Он построил там первую мечеть на земле Магриба. С этого периода начинается история Большой Кайруанской мечети. Окба ибн Нафи погиб в 683 году в сражении с берберами. В народных преданиях он обрел ореол мусульманского праведника – сайида или сиди. И имя Сиди Окба навсегда закрепилось за Большой мечетью Кайруана, которую часто называют «Мечеть Сиди Окба».

В сердце страны, населенной в основном берберами, мечеть, стены которого стали средством защиты для города, в IX-X вв. не имевшего других укреплений, была символом нового сообщества. Она стала одним из знаменитых центров арабо-мусульманской культуры. Созданная до Аль-Азхара в Египте и Сорбонны во Франции, она обогатила мусульманскую культуру прославленными учеными, богословами, врачами, астрономами. По важности ее приравнивали к мечетям Мекки, Медины и Иерусалима. Раньше, в Северной Африке считали, что при невозможности совершить обязательный для мусульман хадж в Мекку, его могут заменить 7 паломничествами в Кайруан.

Заслужившая наибольшую известность среди культовых зданий Туниса, созданная по уже ставшему каноническому в мусульманском мире плану культовых зданий, Большая мечеть Кайруана сыграла роль своего рода школы раннесредневекового зодчества Арабского запада. Мечеть, в

которой были рождены новые художественные формы и пространственные решения, послужила образцом для построенных в других странах Магриба мечетей. Всюду подражаемая в будущем, Кайруанская мечеть, от своих андалузских и марокканских «копий» отличается, главным образом, своим художественным оформлением – строгим и немного грубоватым «романским» величием. Со своей чистой архитектурой, уравновешенностью масс, планировкой, соединявшей многочисленные элементы в единое целое, мечеть стоит перед зрителем, напоминая образцы «кубизма» в современном искусстве. Кайруанская мечеть отличается совершенством образного решения.

О ее первоначальном облике мы можем только догадываться. Заложенное Окбой ибн Нафи, вероятно, первоначально примитивное, построенное из сырого кирпича здание мечети неоднократно подвергалась коренным перестройкам, словно живой организм росла и видоизменялась, пополнялась новыми структурами и утратило свой первоначальный облик. Первый раз мечеть была перестроена наместником Омейядов – Хасаном ибн аль-Номаном, примерно в 703 году. В 725 г. здание было расширено в северном направлении и получило минарет при халифе Хишаме ибн Абд аль-Малике, а потом было полностью реконструировано наместником Аббасидов Язидом ибн Хатимом аль-Мухаллаби, который по сообщениям летописцев, из уважения к памяти Сиди Окба, не тронул минарет и михраб (приблизительно в 774 г.). Наиболее существенно повлияли на архитектурный образ мечети изменения, привнесенные в 836 году, в эпоху Аглабидов. Эмир Зиядат Аллах, полностью разрушив старое здание, построил его заново. Для строительства нового здания мечети им было потрачено 86 тыс. золотых монет. Дальнейшая работа была сделана его преемниками Абу Ибрагимом Ахмедом (852 г.) и Ибрагимом II (875 г.). После этого мечеть обрела то величие, которое сохраняется до сих пор. Работы по реставрации мечети под началом Зиридов (XI в.), Хафсидов (XIII–XVI вв.) и Мурадидов (XVII в.) главным образом охватывали окружающие стены и потолки. Эти работы не изменили общий вид памятника времен Аглабидов (IX в.), составляя с ним замечательное единство (рис.1)

Таким образом, современный облик мечети в значительной мере восходит к первой половине и середине IX столетия.

Снаружи мечеть напоминает мощную крепость. Глухие стены толщиной 1,9 м. замыкаются, образуя вытянутый, слегка трапециевидный четырехугольник, площадью 9 тыс. кв.м., двора – неперенное условие каждой соборной мечети Магриба. Сложенные из обожженного кирпича и покрытая известковой обмазкой стены усилены, часто и неравномерно поставленными, вертикальными контрфорсами, созданными в разное время.

Самые старые, восходящие к IX веку, с плоскими покрытиями, находятся на южной стороне, где стена укреплена по углам сторонами 4,25 м., квадратными в плане башенными выступами.

Расположенные в глухой стене порталы акцентируют входы в мечеть. Ни один из них не выделен в качестве главного. Мечеть соседствовала с султанским дворцом и базарами. По словам арабского географа Аль-Макдаси (X в.) мечеть имела 10 ворот (баб), которые вели к основным базарам (сук): Баб аль Симат (основная улица, проспект), Баб аль- Саррафин (ростовщиков), Баб аль-Рахадина (торговцев тканями), Баб аль-Ма'зана (минарет), Баб аль-Фузулийин (любопытных), Баб аль-Саббакин (красильщиков), Баб аль-Хаддадин (кузнецов), Баб сук аль-Хамис (базар по четвергам), Баб аль-Мидаа (в комнату для омовения), Баб аль Ха'сса (савновников) – дверь которая приводила на улицу Тамарин (продавцов фиников). К сожалению, местонахождение этих древних ворот неизвестны.

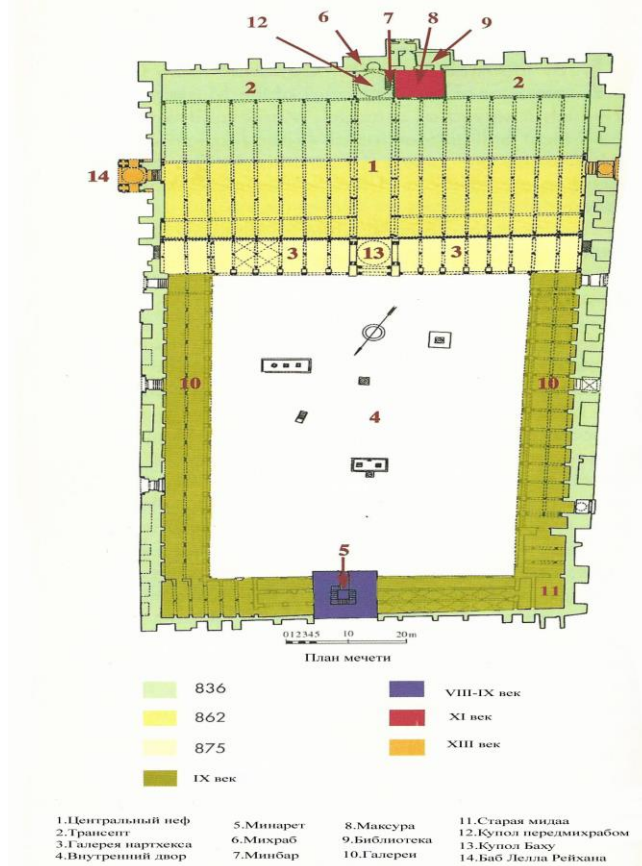

Рис. 1. План мечети

Сегодня 6 из существующих 9 ворот мечети связывает двор с внешним миром, а три из них – Баб аль-Гарби (западные), Баб Лелла Рейхана, Баб аль-Султан приводят непосредственно в молитвенный зал. Расположенная в южной стене Баб аль-Султан, которая ведет в комнату имама и в библиотеку, связывается с молитвенным залом через вход в максуру. Этой дверью раньше пользовались правители города для прямого доступа к михрабной стене, где их изолировала от обычных молящихся максура. Двери мечети называемые Баб аль-Маа (двери воды), датируемые 1293 годом используются для связи с древней мидаа (местом для ритуального омовения).

Самый известный из дверей мечети – это квадратный в плане портал, фланкированный с двух сторон античными колоннами и покрытый прекрасным ребристым куполом – Баб Лелла Рейхана. Эта дверь, прежде назывался Баб Сахнуун, потом стала называться в честь святой, похороненной в восточной стороне мечети – Лелла (госпожа) Рейхана. Портал имеет три проема. Профиль большой подковообразной арки главного фасада отражается, уменьшаясь в мелких боковых. Плоские ниши рядом с боковым проемом тоже повторяют форму большой арки. Эпиграфические надписи на этом портале свидетельствуют о том, что дверь сооружена правителем Абу Хафсом I (1293 г.), однако строительство портала было финансировано имамом мечети – Абдаллой аль-Хаскоуи, родом из Марокко. Этим фактом и объясняется испано-магрибинские стукковые декорации на боковых частях софитов арок портала. [1, с. 10].

Зодчие хафсидского времени не стремились к грандиозным масштабам. Первоочередная задача зодчего XIII столетия состояла в согласовании его работы со зданием мечети IX века. Архитектуре этой двери свойственна утонченность, нежели величие. Богатство декора не нарушает равновесие конструкции и соразмерность ее частей. Верхнюю часть портала украшает фриз в виде аркатуры и увенчивается зубчатым мерлоном.

«В невысоком, распластанном на земле массиве мечети, в нескончаемой длине ее белых стен, где монотонный ритм контрофорсов и сходных между собой порталов усиливает впечатление однородности, есть что-то ирреальное. Тем неожиданно, преодолев эту преграду, очутиться в огромном мощеном дворе (юг – 52,45 м., север – 56, 25 м., запад – 67 м., восток – 67,15 м.)» - пишет Т.П.Каптерева. [3, с. 53].

Занимающий почти две трети внутреннего пространства, совершенно пустой, отданный во власть солнца двор обрамляют расположенные по периметру галереи на стройных аркадах, которые дают возможность обходить двор, не покидая зону тени. Вытянутые по фасаду арки поставили на столбы, украшенные впереди парами колонн. Поддерживающие плос-

кую кровлю галерей, эти пилоны со сдвоенными колоннами появились в результате обновлений, сделанных в XIII веке династией Хафсидов. Стволы колонн увенчаны разного рода капителями.

Уложенное под определенным уклоном мраморное покрытие двора, направляет дождевую воду в небольшие квадратные бассейны, предназначенные для фильтрации этого драгоценного ресурса в регионе, где количество осадков ограничено. Эти бассейны, составленные из прорезанных мраморных баз античных колонн, датируются османским периодом. Профильтрованная таким образом вода, попадает в первую цистерну для декантации, затем хранится в других резервуарах. Более древняя цистерна времен Бишра ибн Сафвана (725 г.), находится в западной части двора.

Западный уголок галерей, занят небольшими внутренними двориками, где находились «мидаа» Аглабидского периода. Они были заменены, построенными в XIV веке Имамом аль-Хаскоуи к югу от мечети прекрасными внешними «мидаа».

Царственно величественный минарет мечети поставлен, примерно, в середине северной стены двора (рис.2). Его высота – 31,5 м. С гладкими, похожими на откосы крепости стенами, с редкими проемами узких окон, он напоминает сигнальную или сторожевую башню. Минарет, несмотря на многочисленные реставрации, по видимому, сохранил свои первоначальные объемы, размер и трехчастную композицию. Возможно, перестроенный и существенно дополненный годами, он остается древнейшим сохранившимся в исламском мире сооружением этого рода.

Минарет состоит из трех ступеней, разной ширины и высоты, формирующие огромный, тяжеловесный массив башни, похожей в основе на египетский пилон.

Первый минарет мечети был возведен во времена Омейядского халифа Хишама ибн Абдель Малика (около 721-728 гг.) наместником Омейядов Бишр ибн-Сафваном. Нижняя часть минарета, построенная из античных блоков – больших тесаных квадратов, относится к указанному периоду. Эта квадратная в плане башня, со сторонами 10,50 м., и высотой 18,90 м., сужаясь кверху, заканчивается декоративными закругленными зубцами, напоминающими машикули. В ее южной стороне имеются лояющие монотонность фасада узкие оконные проемы, служившие для освещения интерьера башни.

Остальные две части минарета – работа периода Аглабидов (IX в.). Второй уровень 5 м. высотой и 7,65 м. шириной украшен слепой аркадой, также как и первый, заканчивается зубцами.

Рис.2. Минарет мечети

Третья башня со сквозными арками, оканчивается ребристым куполом и мягкостью своей формы контрастирует с зубцами-мерлонами двух нижних частей минарета. Высота этого уровня 5,45 м., а основание 5,50 м.

Уровневая композиция и регулярная каменная кладка верхних частей из высеченных блоков размером 12-13 см. являются признаком одинаково обработанных заранее деталей.

В минарет ведет дверь со двора мечети. Перемычка и косяки двери, украшенные резным растительным орнаментом, состоят из фрагментов бордюров, взятых от старых построек.

Внутри минарета имеется лестница, состоящая из 129 ступенек, вокруг центрального столба. Для не имеющего главного фасада здания, вертикальный силуэт минарета служит, как бы, для общения с внешним ми-

ром. Уменьшение объемов, как и легкий покат стены, дают ощущение взлета и сообщают всему ансамблю величие.

Комнаты, расположенные на северной стороне двора по обе стороны минарета, использовались в качестве кладовых.

Молитвенный зал находится в южной стороне двора. Расположенная перед ним двухрядная галерея, с высокими подковообразными арками, образует перед залом своего рода нартекс, что является новшеством в арабской традиции (рис.3). Галерея относится к работам проведенным Ибрагимом II около 875 года. Фасад этой галереи, который тесно связана с молитвенным залом, считается одним из самых совершенных композиций мусульманского искусства. Покрытая ребристым куполом, известным как «куббат аль-Баху», перед центральным входом молитвенного зала, галерея со своей высокой центральной аркой, создающей торжественный подход к залу мечети, как бы предупреждает верующих о том, что они приближаются к «хараму» - священной зоне.

Рис.3. Молитвенный зал

Фасад молитвенного зала представляет собой также аркаду на столбах, с представленными к ним колоннами. Деревянные двери, закрывающие арочные проемы, являются работой Сфакских мастеров и датируются 1828 годом, что подтверждается надписью, завершающей дверь центрального прохода в молельный зал. Состоящая из двух створок, украшенных рельефными молдингами в форме переплетающихся геометрических линий дверь, ведет в центральную, шириной 5,75 м., обрамленному двойны-

ми аркадами нефу, который завершается великолепным михрабом мечети. Отсюда открывается удивительный вид на зал длиной 70,60 м. и шириной 37,50 м., заполненной мерными рядами колонн и арок. Шестнадцать аркад делят зал на семнадцать нефов. Ширина боковых нефов – 3,40 м. Центральный осевой неф и трансепт, шириной в 6 м., расположенный вдоль михрабной стены, превышающие по высоте другие проходы, встречаясь перед михрабом, образуют в плане букву «Т». Этот прием, характерный для христианских базиликальных храмов, но идеально отвечающий требованиям мусульманского богослужения, первый раз был адаптирован мусульманами во время строительства в VIII веке мечети Аль-Акса, а в дальнейшем стал характерным для мечетей Магриба. Пересечение среднего нефа и трансепта отмечено сооруженном из камня куполом, о котором Т.Стародуб-Еникеева пишет: «...«гофрированная» чаша купола, составленная из двадцати четырех стянутых к зениту пухлых, словно дольки дыни, ребер и несущая ее конструкция арок, ниш, тромпов в форме раковин, заполняющих углы в зонах перехода от четверика к восьмиграннику и к полусфере, производят впечатление скульптурной работы» [4, с. 164].

Казалось бы, многократное повторение элементов сделает архитектуру зала скучной и монотонной. Но это далеко не так. Направление аркад, профиль впервые применяемый в этой мечети подковообразных арок, формы колонн стали превосходным выразительным средством в умелых руках зодчих. Аркады делят пространство мечети поперек и перед молящимся полностью открывается высота здания и его плоские балочные, покрытые прекрасными узорами потолки, составляющие особый предмет внимания орнаменталистов. Если стать лицом к михрабу, взору открываются убывающие в перспективном сокращении арки после трех поперечных рядов, построенных Зиядат Аллахом в 836 г.

Стволы колонн зала и окружающих двор галерей увенчаны разного рода капителями. «Среди немногочисленных известных в мире уникальных капителей V-VIII веков с изображением листьев аканта, охваченных порывом ветра, одна капитель попала в «коллекцию» Кайруана» - пишет Т.П.Каптерева [2, с. 57]. Для увеличения высоты колонн, унаследованных от разных римских и византийских построек, после капители поднимаются четырехгранники – импосты с карнизом, возносящие вверх стопы арок. Также, с целью получения нужной высоты, зодчие поставили старые колонны то прямо на пол, то на кубический постамент, иногда просто на фрагмент какой-нибудь античной плиты. Эти привезенные из разрушенных памятников старины Карфагена, Хадрумета, Суфетулы и других античных городов колонны из мрамора, гранита, яшмы, порфира делают мечеть не только музеем древних капителей, а также символом прирученно-

го и усовершенствованного прошлого. Арки скреплены деревянными связями. Разглядывание этих колонн с прекрасными римскими и выразительными византийскими, с прихотливыми рисунками, капителями располагают к созерцанию и размышлению, уводят от суетности мирских забот в мир умиротворения и душевного покоя.

В мягком свете, подающем через ажурные каменные решетки окон, прорезанных на барабане купола, расположенного в конце центрального нефа, вырубленная в стене полукруглая михрабная ниша кажется драгоценной вставкой на плоской стене. Уникальное убранство и форма михраба Кайруанской мечети делает его высочайшим достижением одним из самых замечательных памятников исламского монументально-декоративного искусства. Великим символическим и религиозным значением объясняется прекрасное оформление михраба и легенды, связанные с его историей. По словам аль-Бакри, Зиядат Аллах I «всю мечеть разрушил и даже приказал разрушить михраб. Люди указывали ему, что его предшественники воздержались от того, чтобы трогать эту часть здания, потому что Окба ибн Нафи ее построил; он настоял на своем решении, не желая, чтобы новое здание демонстрировало бы следы работы, сделанной не им» [4, с. 159]. Но по предложению одного из строителей, решили спрятать его между двумя стенами и таким образом избежать нарушение приказа. Но это оказалось только красивой легендой, неоправданной действительностью.

Подковообразная в плане большая, высотой 4,56 м., сводчатая ниша михраба имеет ширину более полутора, глубину около двух метров. вогнутая поверхность ниши до свода, на высоту 2,72 м. обшита вертикальными панелями, размером 60х45 см., из белого мрамора. Двадцать восемь панелей, разделенных друг от друга горизонтальными и вертикальными бордюрами равномерно расположены в 7 вертикальных регистрах по 4 штуки. Заслуживают внимания панели центрального, и верхние панели крайних регистров, украшенные рельефными изображениями декоративной арки-ниши в виде раковины-пальметты, на невысоких витых колонках, мотивом распространенными в византийской и омейядской архитектуре. Остальные панели заполнены не повторяющими одна другую композициями – изогнутыми стеблями, образующие спирали, овалами, завитками, кругами. Михраб украшают также эпиграфические элементы. По всей длине ниши, под верхним рядом панелей проходит высеченная на мраморе куфическая надпись, воспроизводящая сто двадцатую Суру Корана «Очищение». Расположенная выше мраморных панелей лента, архивольт арки и часть стены вокруг михраба украшены очень красивой и редкой коллекцией цветных люстровых изразцов в виде квадратов, постав-

ленных на угол, размером 21x21 см. По мнению ученых, большинство этих керамических плиток с металлическим блеском были импортированы из Месопотамии. Такой вывод подсказан повторенным авторами XI и XV веков любопытным сообщением. Как передают летописцы, аглабидскому эмиру Абу Ибрахим Ахмаду (856-863) привезли «драгоценные изразцы для приемного зала, который он хотел построить... И он имел михраб в форме панелей из мрамора, принесенный из Ирака; он воздвиг этот михраб в Большой мечети Кайруана, и поместили эти керамические плитки на лицевой стороне михраба» [3, с. 162]. Узор люстра от золотисто-охряных до темно-коричневых и оливково-зеленых тонов выделяясь на светлом фоне не уступает мерцанию традиционно применяемой смальтовой мозаики, от которой полностью отказались оформители Кайруанской мечети. Венчает михраб подобный половине купола свод, обшитый деревянными планками хранящие редкую роспись IX века – золоченый узор повторяющихся мотивов виноградной лозы с лучистыми листьями и красными коническими гроздьями по грунтованному темному – черно-зеленому фону. Этот элегантный орнамент является свидетельством мастерства художника и его способности гармонизировать цвета и формировать мотивы орнамента в арабеску.

Арку михраба поддерживают две великолепные колонны из красного мрамора с византийскими капителями. В верхнюю часть резных подушек капителей также включены эпиграфические надписи. Стена над михрабом увенчана плоской аркой, включающей зарешеченные окна и пять арочных ниш, из которых крупная – центральная и две маленькие – боковые имеют пятилопастные завершения. Фасад михраба считается одним из самых гармоничных композиций исламского искусства.

Сквозь ажурные панели михраба видны две стены с неровными поверхностями, ставшие причиной создания вышеупомянутой легенды о святом михрабе. На самом деле – это просто остатки южной стены мечети VIII века [1, с. 46, 48].

Михраб является завершающей конечной точкой на незримой ориентированной на Мекку главной оси здания мечети, сформированной центральным проходом молельного зала, двумя прекрасными ребристыми куполами и великолепным минаретом в северной части двора. Справа от михраба стоит высокая и узкая, рассчитанная на восхождение одного человека лестница, которая завершается деревянным креслом – минбар. Слово минбар – в переводе означает место, где повышают голос. В пятницу – «день сбора» мусульманской общины, в праздничные дни, или по особым случаям, стоя на минбаре, имам произносил проповедь.

Минбар прославившая Большую мечеть Кайруана в исламском мире украшен также заботливо и тщательно как и его михраб. Это самый древний и конечно же самый прекрасный минбар в исламском мире из дошедших до наших дней.

Символизирующий «трон» Пророка Мухаммеда минбар состоит из 11 ступеней. Он собран с использованием более 300 декоративных прямоугольных деталей из особо ценившегося в арабском мире тикового дерева работы месопотамских мастеров. Минбар был создан во времена Аглабидского эмира Абу Ибрахим Ахмеда в 862-863 гг. По сообщениям авторов XI и XV веков, эти декоративные детали были присланы из Багдада эмиру Ахмаду для украшения музыкальных инструментов, но он отдал драгоценный дар на изготовление минбара. Боковые стенки минбара набраны из этих панелей и филенок, орнаментальные композиции которых ни разу не повторяются. Каждая панель заполнена виртуозно выточенными, вырезанными и выгравированными растительными и геометрическими орнаментами. Среди многообразия мотивов можно найти изображения пальмы, лотоса, виноградной лозы, аканта, которые совпадая с орнаментальными композициями мраморных панелей михраба, тем самым создают стилистический ансамбль. Минбар представляет собой настоящее чудо искусства.

Находящаяся в правой стороне михраба максура была создана во времена Зиридского правителя аль-Моез ибн Бадиса (1022-1023 гг.). она является самой редкостной, не имеющей себе равных по оформлению, наиболее ранней из сохранившихся данного типа сооружений в мусульманском мире. Это ограда – 8 м длиной, 6 м шириной и 2,80 м высотой, загораживающая правителя от толпы молящихся. Изготовленная из крепкого, но легко поддающегося обработке драгоценного темно-коричневого индийского тикового дерева, максура набрана чередованием горизонтальных и вертикальных филенок с мелким, ажурным, сквозным геометрическим узором и увенчан зубцами. Ее эпиграфические надписи в стиле куфи являются одним из лучших образцов исламского искусства.

Максура была связана с внешним миром, как выше было отмечено через библиотеку и комнату имама, примыкающие к михрабу с тыльной стороны, а молитвенным залом двухстворчатыми дверьми, называемыми Баб аль-Имам, с восемью имеющими квадратную форму рельефными вставками.

Библиотека Аглабидов, была создана, вероятно имамом Сахнуун в IX веке. Она считается старейшей библиотекой в Северной Африке. Фасад библиотеки, выдающийся своей элегантностью послужил вдохновением для архитектуры михраба Великой мечети Кордовы [1, с. 56]. Перемычка

и косяки входа, похожего на двери минарета, ведущей в библиотеку, сделаны из фрагментов античных построек. Оконный проем библиотеки помещен в углубление в виде подковообразной арки на двух колоннах, ограниченной слепой аркадой. Деревянная дверь, с похожими на декорации максуры, орнаментами, ведущая в библиотеку относится к XI веку.

Украшению молитвенного зала немало содействуют и работы мастеров по обработке металла. Зал освещается разной формы, многочисленными люстрами. Самые большие внушительных размеров, похожие на колокол, с многочисленными ярусами колец несущих на себе лампы, висят на осевом, среднем нефе.

Зал застлан коврами, которыми Кайруан славился с древних времен, а нижние части колонн обернуты циновками. В свете висящих на цепях люстр зал кажется еще более грандиозным и его пространство заполненное колоннами и теплым цветом ковров, приобретает фантастический, почти нереальный характер.

Надо отметить, что далеко не все мечети сохранились после непрерывных обновлений, искажавших их древний облик. Но созданная лучшими мастерами страны и воплотившая крупнейшие завоевания средневекового зодчества, Большая Кайруанская мечеть, к счастью дошла до нашего времени. Замечательное творение мусульманских зодчих, вошедшее в созвездие знаменитых, дошедших до нашего времени ранних мечетей арабского мира, основанное в IX веке, и ныне восхищает посетивших его людей.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Neji Djelloul. Kairouan the Great Mosque. Contraste Editions. Sousse. 2000, 63 p.
2. Abdelwahab Bouhdiba, Mohamed Masmoudi. Kairouan la durée. Sud Editions. Tunis, 2010, 212 p.
3. Т.П.Каптерева. Искусство стран Магриба. Средние века, Новое время. Искусство. М., 1988, 318 с.
4. Т.Стародуб-Еникеева. Сокровища исламской архитектуры. Белый город. М., 2004, 455 с.

Zarnaz İman-zadeh

Great Mosque of Kairouan - The first mosque in Maghreb.

Keywords: Tunisia, Kayravan, Great Mosque, Makhrib, Sidi Okba.

One of the masterpieces of virtuoso architects reached to our era included to the list of the first Arabian mosques, the foundation of the unlike, enormous Great Mosque of Kairouan was laid by Arabian commander Uqba ibn Nafi in 670 AD.

In the paper is reviewed development history of the mosque, which has taken its present view during the reign of Aglabids in IX century exposing changes for centuries, the main peculiarities of architecture and planning solution and volume-spatial structure. The mosque contains its architectural-planning features and a progressive constructive scheme of the era consists of large courtyard and prayer hall coordinating with each-other surrounded by galleries.

The majestic minaret with 3 levels of the mosque is placed about in the middle of the north part of the courtyard. Moreover, the paper deals with columns and powerful capitals that decisive in enrichment of aesthetic appearance of the hall and volume- spatial structure of the mosque.

In the paper is provided interesting information about mihrab, in terms of decor well-worked, decisive in the design of inside compiled of 28 panels in various ornaments in the shape of carving and swelling on the white marble, and minbar and maqsura that has attracted structure, compiled by wooden boards with great pleasure and mastership built of teak tree, and chandeliers that give a special charm to the hall.

Zərnaz İman-zadə

Böyük Kayravan məscidi – Məqribdə ilk məscid

Açar sözlər: Tunis, Kayravan, Böyük məscid, Məqrib, Sidi Okba.

Müsəlman ustad memarlarının şah əsərlərindən biri, bizim dövrümüzdə qədər gəlib çatmış ilk məşhur ərəb məscidləri sırasına daxil olan, təkrərolunmaz simaya malik möhtəşəm Böyük Kayravan məscidinin əsası ərəb sərkərdəsi Okba ibn Nafi tərəfindən 670-ci ildə qoyulmuşdur. Məqalədə, yüz illərlə dəyişikliklərə məruz qalaraq, IX əsrdə Ağlabilər dövründə indiki görkəmini almış məscidin inkişaf tarixi, memarlıq-planlaşma həllinin və həcm-fəza kompozisiyasının əsas xüsusiyyətləri nəzərdən keçirilir. Dövrünün memarlıq-

planlaşdırma xüsusiyyətlərini və mütərəqqi konstruktiv sxemlərini özündə cəmləşdirən bu məscid, bir-biri ilə əlaqələndirilmiş qalereyalarla əhatə olunmuş böyük həyat və ibadət zalından ibarətdir.

Məscidin 3 səviyyəli möhtəşəm minarəsi həyətin şimal hissəsinin təqribən ortasında yerləşir. Bundan başqa, məqalədə məscidin həcm-fəza kompozisiyasının və zalın estetik görkəminin zənginləşdirilməsində həlledici rol oynayan sütun və kapitellərdən danışılır. Onun iç məkanının tərtibatında mühüm rola malik, ağ mərmər üzərində oyma və qabartma şəklində müxtəlif ornamentli 28 paneldən yığılmış, dekorativ baxımdan çox gözəl işlənmiş mehrab, tik ağacından böyük zövq və ustalıqla hazırlanmış ağac lövhələrdən ibarət gözəl kompozisiyaya malik minbər və maksura, zala xüsusi yaraşlıq verən çılıraqlar barədə maraqlı məlumatlar verilir.

Tamaşa İsayeva,
AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət
İnstitutunun elmi işçisi

UOT 711.3

TARİXİ MEMARLIQ İRSİ MİLLİ ŞÜURUN VƏ KOLLEKTİV DÜNYA GÖRÜŞÜNÜN TƏZAHÜRÜ KİMİ.

Açar sözlər: Memarlıq irsi, müasirlik, milli şüur, kollektiv, dünya görüşü

Azərbaycan adlanan coğrafi məkanda tarix boyu müxtəlif dövlətlər qurulmuşdur. Xalqımızın min bir şüacətlə qurduğu bu dövlətlər hər zaman xarici qüvvələrə müqavimət göstərmiş, bəzən öz suverenliyini və ərazi bütövlüyünü qorusa da bəzən də işğala məruz qalmışdır. Qədim dövrlərdən günümüze qədər bu coğrafi məkana hökm edən dövlətlərin öz mədəniyyətlərini təbliğ etmək üçün müraciət etdiyi sahələrin başında məhz memarlıq, inşaat sahəsi dayanır. İstər qədim Albaniya və Atropatena istər orta əsrlərdə mövcud olmuş Şirvanşahlar və Səfəvilərin səltənətini analiz etsək memarlıq nümunələrinin nə qədər əhəmiyyətli olduğunu fərqi varırıq. Xüsusilə İslam mədəniyyətinin Qafqazda və Araz çayının cənub sahillərində möhtəşəm nümunələri mövcuddur. Memarlıq abidələrinə və ümumiyyətlə şəhərsalma adət ənənələrinə sadəcə tikinti inşaat müstəvisində qiymət verərək dəyərləndirmək böyük səhv olardı. Biz əbəs yerə fikrimizin əvvəlində tarixə səyahət etmədik.

Belə ki, ölkəmizdə olan qədim abidələr öz dövrlərinin həyat tərzini əks etdirir. Və biz həm də məhz həmin abidələrin vasitəsilə öz tariximiz barədə əsrarəngiz məlumatlara sahib oluruq. Lakin, qeyd etmək istədiyimiz əsas məsələ bu deyil.

Hər bir xalqın inşa etdiyi abidələr, şəhərlər onun həyat təzi ilə yanaşı həm də həmin xalqın kollektiv dünya görüşünü, milli şüurunu özündə ehtiva etdirir. Məsələn İçəri şəhər tarixi memarlıq qoruğuna nəzər salsaq Bakıda yaşayan əhalinin o zamanki həyat təzi ilə yanaşı həm də Bakı insanının dünya görüşünü, həyata baxış tərzini və kollektiv düşüncə tərzini öyrənə bilərik. Məhəllələr, dar küçələr, qala divarları ilə əhatə edilmiş kiçik bir şəhər, hamamlar, məscidlər, meydanlar və yaşayış binalarının memari üslubu Azərbaycan türklərinin mədəniyyətini açıq səma altında bütün dünyaya nümayiş etdirir.

Belə nümunələr olduqca çoxdur. Səfəvi səltənətinə aid nümunələr, Təbrizin bazar kompleksi, Şəki şəhəri, Lahıc qəsəbəsi, Abşeronun kəndləri və başqa yerlərdən misal gətirmək olar. Lakin, müasir dövrdə, kommunizm və post kommunizm dövründə Azərbaycan milli memarlıq ənənələri deformasiyaya uğrayaraq əvvəlki çalarlarını itirmişdir. Qərbdən əsən müasirlik küləkləri Azərbaycan memarlığına öz müsbət və mənfi təsirlərini göstərmişdir. Bakı şəhərində inşa edilən yeni yaşayış binaları sadəcə istehlakçı tələbatını ödəməyə hesablanmış, kor təbii şəkildə inkişaf etmiş və çoxalmışdır. Azərbaycan insanına, Türk xalqına məxsus dünya görüşünün və kollektiv təfəkkürün memarlığa yansımaları əngəllənmişdir. Ən önəmli problemlərdən biri yüksək mərtəbəli binaların biri birinə çox yaxın və zövqsüz şəkildə inşa edilməsi ilə yanaşı həm də həmin binaların tarixi Azərbaycan memarlıq irsinə heç bir uyğunluğunun olmamasıdır.

Müasir binalar, müasir evlər və müasir şəhərlər təbii olaraq öz sakinlərinin həyat tərzinin, sosial problemlərinin artıb azalmasına və dolayısıyla kollektiv təfəkkürün formalaşmasına böyük təsir edir. Sovetlər dövründə inşa edilən beşmərtəbəli və doqquzmərtəbəli binaların aurasında kommunist təfəkkürü və həyat tərzinin təbliği hiss edilirdi. İndi isə kiçik sahələrdə daha çox otağa və sahəyə sahib olmağı təbliğ edən beyinlər vertikal memarlığının kor təbii inkişafına təkan vermiş oldular.

İtirdiyimiz nə oldu? Bakı şəhəri özünəməxsus xarakterik memarlıq xüsusiyyətlərini tədricən itirməyə başlayır. İqtisadi inkişafdan qaynaqlanan insan axını şəhərimizdə formalaşmış həyat tərzini alt üst etdi. Azərbaycan dövlətinin rəhbərliyi böyük bir səy göstərərək şəhərimizin tarixi ərazilərini qorumaqla yanaşı bəzi müasir tikinti layihələri ilə ölkənin memarlıq irsinə yeni incilər qazandırdı. Lakin, özəl tikinti şirkətləri Azərbaycan dövlət rəhbərliyinin səyi nəticəsində ərsəyə gələn bu memarlıq incilərindən nümunə götürmək əvəzinə yenə də öz primitiv inşaat metodlarının tətbiqində ısrar etdilər.

Nəticədə isə xalqımızın yenidən formalaşmağa başlayan, uzun və keşməkeşli əsarətdən sonra dirçəlməyə çalışan milli təfəkkürü, həyat fəlsəfəsi və adət ənənələrinə uyğun yaşam tərzini təcavüzə uğradılaraq qətl edildi. Bir birinə həddən artıq yaxın olan binaların eyvanları və pəncərələri, keyfiyyətsiz inşaat materialları ilə işlənmiş fasadlar, darısqal yollar sakinlərin həyatında kifayət qədər problemlər yaradır.

Avropa və dünya təcrübəsinə nəzər salsaq görürük ki, müasir tikililərin inşası daima müvafiq şəhərlərin memarlıq irsinə uyğun olaraq layihələndirilir və belə demək mümkünsə müasirliklə milli çalarların vəhdətinə nail olmağa səy göstərilir. Memarlıqda milli çalarların müasirliklə vəhdət təşkil etməsi mədəniyyətin inkişafını təzahür etməklə yanaşı həm də şəhərlərin tarixi kimliyini mühafizə edərək onları qorumağa kömək edir. Hər şəhərin iqtisadi, ticari, mədəni, təbiəti və başqa faktorlardan formalaşan bir kimliyi, özünəməxsusluğu vardır. Təəssüflə qeyd edirəm ki, Bakı şəhəri və Azərbaycanın iri şəhərləri öz tarixi kimliklərini və milli çalarlarını qorumaqda çətinlik çəkirlər.

Əlbəttə ki, Azərbaycan memarlığı müasir memarlıqla və qloballaşan dünya ilə öz əlaqələrini itirməməlidir. Lakin, bu əlaqələri qorumaqla yanaşı inşa edilən tikililər coğrafi şəraitə, milli memarlıq irsinə və başqa bu kimi məqamlara diqqət edilərək inşa edilməlidir. Dövlətin bu sahəyə müdaxiləsi, inşaat sektorunun bədii estetik meyarlarının, eləcə də sosial tələblər və şəhərsalma standartlarına nəzarət etməsi mütləqdir. Müstəqillik dövründə yetişən gənc kadrların yuxarıda qeyd etdiyim nüanslara diqqət etməsi və bu məsələyə həssas yanaşması çox vacibdir. Biz yadda saxlamalıyıq ki, Azərbaycan adlanan coğrafi məkan, vətənimiz çox qədim ənənələrə malikdir. Bu tarixi irsi müasir memarlıqla uğurlu şəkildə sintez edə bilsək biz gələcək nəsillərə daha gözəl Azərbaycan təqdim edə bilirik.

Bədii estetik gözəllikdən daha vacib və lazımlı məqam isə milli şüurun və təfəkkürün memarlıqda təzahürü məsələsidir. Bütün böyük və inkişaf etmiş dövlətlər bu məsələyə xüsusi diqqət ayırırlar. Biz də öz fəlsəfəmizi, kollektiv dünya görüşümüzü formalaşdırmaqla yanaşı, onu həm də binalarımızda, abidələrimizdə yaşatmalıyıq. Xalq olaraq öz mədəniyyətimizlə qürur duyduğumuz heç kəsə sır deyil. Lakin, bu mədəniyyəti nəsildən nəsilə ötürməyin ən rahat və önəmli yolununun memarlıq və şəhərsalma prinsipləri olduğunu dərk edirikmi?

Bu mövzuda özünü tənqidlə yanaşı, dünya ölkələrinin təcrübəsini öyrənərək, eləcə də gənc və perspektivli kadrlar yetişdirərək, onlara öz milli şüurumuzu aşılaraq inkişaf etmək mümkündür. Kollektiv dünya görüşünün və milli şüurun memarlıqda tətbiqi bir xalq olaraq, millət olaraq intibaha səbəb

olacaqdır. Kollektiv intibah isə ilk növbədə yaşadığımız evdən, gəzdiyimiz küçədən başlayır.

Tamasha Isayeva

Historical architecture as national consciousness and collective worldview

Keywords: architectural heritage, modernity, national consciousness collective, world outlook.

It would be a great mistake to evaluate architectural monuments and, in general, town planning only in the context of construction.

Monuments and cities built by each nation, along with its way of life, also include the collective worldview and national consciousness of this nation. For example, if you look at the historical architecture of Icheri Sheher, you will be able to explore the worldview of the inhabitants of Baku, their way of life and collective thinking. A small town surrounded by blocks, narrow streets, fortress walls, baths, mosques, squares and houses, its architectural style demonstrates the culture of the Azerbaijani Turks throughout the world. Synthesis of this historical heritage with modern architecture and presenting it to future generations as a successful indicator of national consciousness and collective outlook is a more important aspect than artistic aesthetic beauty.

Тамаша Исаева

Историческая архитектура как национальное сознание и коллективное мировоззрение.

Ключевые слова: архитектурное наследие, современность, национальное сознание, коллектив, мировоззрение

Было бы большой ошибкой оценивать архитектурные памятники и в целом градостроительство только лишь в контексте строительства.

Памятники и города, построенные каждой нации, наряду с ее образом жизни, также включают коллективное мировоззрение и национальное сознание этой нации. Например, если вы посмотрите на историческую архитектуру Ичери Шехер, вы сможете исследовать мировоззрение жителей Баку, их образ жизни и коллективного мышления. Небольшой

городок, окруженный кварталами, узкими улочками, крепостными стенами, банями, мечетями, площадями и жилыми домами, своим архитектурным стилем демонстрирует культуру азербайджанских тюрков всему миру.

Синтез этого исторического наследия с современной архитектурой и представление его будущим поколениям как успешного индикатора национального сознания и коллективного мировоззрения является более важным аспектом чем художественно эстетическая красота.

Yaşar Yağcı
AzMİU-nin doktorantı

UOT 726.2

TÜRKİYƏNİN TRABZON VƏ RIZE RAYONLARINDA YERLƏŞƏN TAXTA DAMLI DAŞ MƏSCİDLƏRİN MEMARLIQ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: məscid, taxta dam, daş divar, məhəllə, daşıyıcı örtük.

Bəşəriyyətin orta q irsi olaraq qəbul edilən tarixi memarlıq əsərləri öz yerli xüsusiyyətləri ilə bir-birindən fərqlənir. Mədəni zənginlikləri meydana gətirən bu fərqliliklərmemarlıq üslubları, tikinti texnologiyası, istifadə olunan material və memarlıq həllindəözünü biruzə verir.

Müxtəlif mədəniyyətlərin beşiyi olmuş Anadolu ərazisində mövcud olduğu bölgəyə görə ümumi və müxtəliflif xüsusiyyətlərə malik bir çox memarlıq əsərləri mövcuddur. Ölkənin Şərqi Qara dəniz bölgəsində mövcud olan qədim binaların əksəriyyəti Osmanlı dövrünə aid çay daşı ya da kəsmə daş divarlı, taxta damlı məscid tiplərinə aiddir. Taxta dam içərisində yerləşən gizli günbəzli (bağdadi günbəzli) nümunələr də mövcuddur.

Trabzon və Rize rayonları coğrafi mövqeyi və əhali sıxlığının təsiri ilə ölçüləri çox böyük olmayan bu tikililərin bir çoxu zəlzələ, sel, torpaq sürüşməsi, yağış və nəm kimi təbii səbəblərlə ziyan görmüşdür. Bu cür məscidlərin axır vaxtlarda xüsusilə Trabzon Vəqflər bölgə idarəsi, valiliklər, bələdiyyələr, qeyri-hökumət təşkilatları və bəzi şəxslərintəşəbbüsü ilə bərpa olunmuşdur.Hal-hazırkı tədqiqatda Rize və Trabzonda terləşən daş,taxta damlı məscidlərin oxşar tərəfləri və digər memarlıq xüsusiyyətləri tədqiq edilmişdir.Nümunə olaraq Trabzonuntaxta tavanlı Ortahisar məscidi və Rizenin mərkəzi Böyük Gülbahar məhəlləsindəki taxta tavanlı məscid seçilmişdir.

Şərqi Qaradəniz bölgəsində ən çox rast gəlinən məscid növü olan taxta damlı məscidlərin əksəriyyəti kirəmitlə örtülmüşdür. İstər şəhər mərkəzlərində yerləşən böyük ölçülü məscidlərdə, istərsə də mərkəzdən kənar bölgələrdə inşa edilmiş sırayı məscidlərdə istifadə olunan taxta dam sistemi, daş və taxta daşıyıcılı məscidlərdə asanlıqla tətbiq olunması baxımından rahat və ucuz başa gələn metoddur. Bu səbəblə də həmin metoddan bütün bölgədə geniş şəkildə istifadə edilmişdir. Belə tip məscidlərdə taxta dam sistemi içində gizli günbəz mövcud idi. Taxta damlı məscidlər daşıyıcı divarları baxımından təsnif edilir.

Ümumiyyətlə 60-90 smarası genişlikdə təbii daşdan inşa edilən divarların üstünə taxta damın yerləşdirilməsi üsulu ilə ucaldılan bu dini bina növü bölgədə ən çox rast gəlinən məscid tipidir. Bölgədə rahatlıqla əldə edilən çay daşı, kəsmə daş və taxta ünsürlərin birləşməsi ilə inşa olunan bu növ tikililər geniş tavana yayılan daşıyıcı elementləri ilə mövcudluğunu uzun müddət qoruya bilmişlər. Bu binaların tək otaqlı əsas ibadət zalları və əksəriyyətlə orijinalında açıq olan son camaat məkanları mövcuddur. Çoxunda taxtadan düzəldilmiş məhfil mərtəbələri vardır. Ümumiyyətlə namaz qılınan məkanın tavanları taxta ilə qaplanmış olan bu tip tikililərdə damın içində gizli günbəzlərə (bağdadi günbəzlər) də rast gəlmək olar. Hətta bəzi nümunələrdə birdən çox günbəzlərə rast gəlinir (məsələn, Araklı Kalacık və Mərkəz məscidlərində olduğu kimi). Zaman keçdikcə ciddi müdaxilələrə məruz qalan, dəmir-beton və keyfiyyətsiz əlavələr ilə orijinal kimliklərindən uzaqlaşan məscid tikililəri də vardır.

Trabzon rayonunun Ortahisar bölgəsindəki Gazipaşa məhəlləsində yerləşən Tavanlı məscidi XIX əsrdə inşa edilmiş və müxtəlif illərdə bəzi müdaxilələrə məruz qalmışdır (şəkil 1).

Bu məscid Şərqi Qara dəniz bölgəsinin klassik taxta damlı daş məscid tipinə aiddir (Şəkil 2). Məscidin müəllifi dəqiq bəlli olmasa da, inşası Nəmlizadələr və ya Kənətcizadə Hacı Məhməd tərəfindən sifariş edildiyi qeyd olunur. İnşaat tarixi hicri 1291 (m. 1874) olaraq bilinir.

Fərqli tarixlərdə təmir edilən məscidin giriş qapısı üzərində yerləşdirilən kitabədə hicri 1308 (m. 1890)-ci ildə təmir gördüyü qeyd olunur. Tavan işləmələrinin estetik gözəlliyinə görə məscid Tavanlı məscidi olaraq adlandırılmışdır.

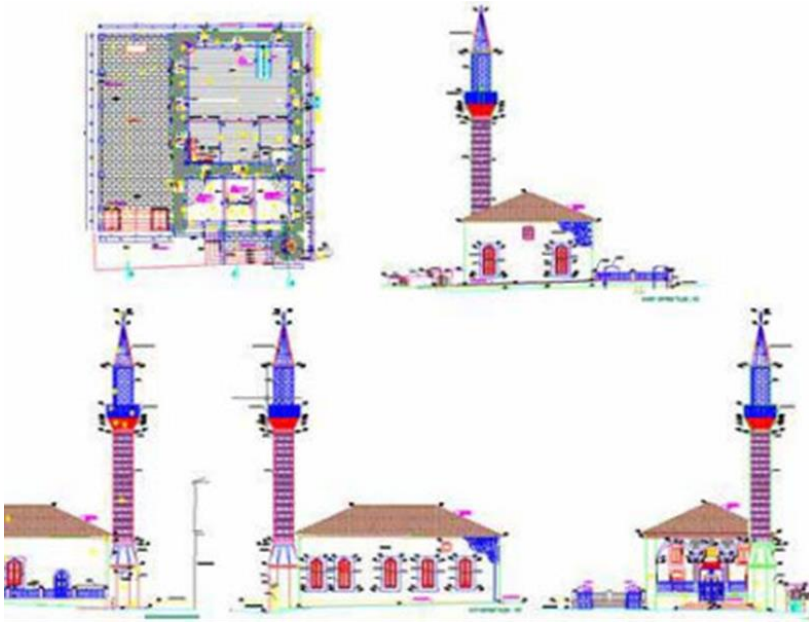
Şəkil 1.Trabzonda Tavanlı məscidin ümumi görünüşü

Mülkiyyəti vəqflər müdürlüyü tərəfindən idarə olunan Kətəncizadə Məhmət Əfəndi vəqfinə aiddir.

Şəkil 2. Trabzondakı Tavanlı məscidin ümumi görünüşü və fraqmentləri

Tavanlı məscidi düzbucaqlı formada olub son camaat yeri və ibadət zalından ibarətdir (şəkil 3). Üstü kəsmə daşlarla örtülən qalın daş divarlı məscidin ən son camaat yeri bir-birinə tağlarla bağlı iki daş sütun ilə üç hissəyə ayrılmışdır. Şimal-qərb küncündə tək şərəfəli daş minarə yerləşir. İçində qiymətli məzar daşlarının yer aldığı geniş bir qəbristanlıq vardır. Son camaat yeri məhfil mərtəbəsi və ibadət zalının tavanındakı iki tərəfli nazik taxta hörgü ilə kvadrat formalar meydana gətirilmişdir. Trabzon Vəqflər Bölgə İdarəsi tərəfindən restavrasiya edilmişdir. Restavrasiya işi 2010-cu ildə tamamlanmışdır.

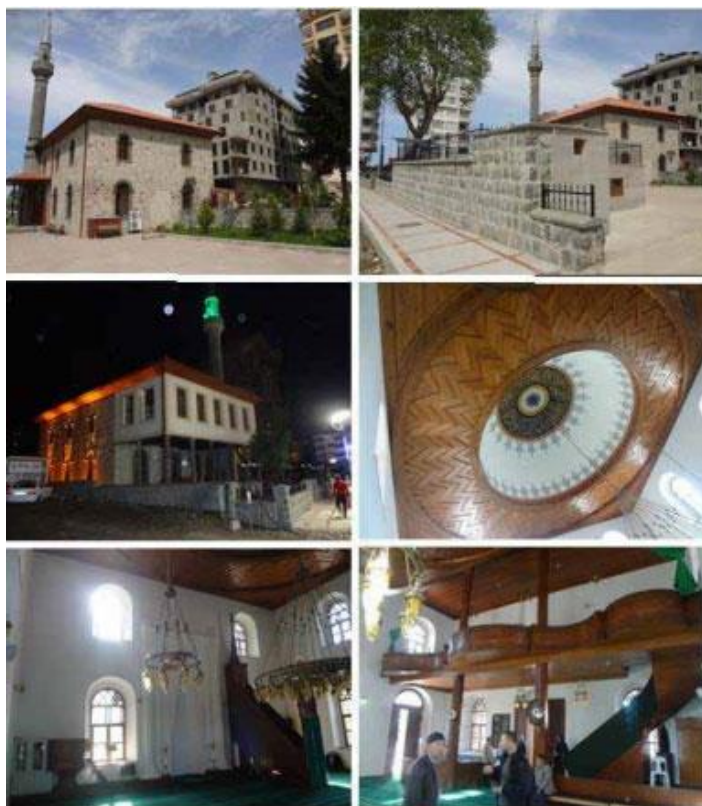
Şəkil 3. Trabzondakı Tavanlı məscidin planı və fasadları

Böyük Gülbahar məscidi Rize şəhəri Gülbahar məhəlləsində yerləşir (şəkil 4). Əsərin ilk dəfə miladi 1660-cı ildə Gülbahar xatun adına inşa olunduğu, ancaq 1931-ci ildə məhəllə əhalisi tərəfindən sökülərək indiki binanın inşa edildiyi bilinir. Vəqflər Baş İdarəsinin mülkiyyətindədir.

Tam olaraq düzbucaq formasında olan məscid son camaat yeri və ibadət zalından ibarətdir. Məscidin əsas ibadət məkanı yerli hamar qara çay daşından tikilmiş və kvadrat planlıdır (şəkil 5).

Şəkil 4. Rizedə yerləşən Böyük Gülbahar məscidinin ümumi görünüşü

Şəkil 5. Rizedəki Böyük Gülbahar məscidinin ümumi görünüşü və fraqmentləri

Kvadrat planlı ibadət zalına son camaat yerindən və qərbdəki qapıdan girilir (şəkil 6). Girişin üzərində iki sütunla taxta bir məhfil mövcuddur. Son camaat yeri ilə birlikdə qırma taxta bir dama sahibdir. Kırəmitlə örtülmüş taxta damın içində bağdadi günbəz mövcuddur. Günbəzin içi bağdadi suvaqlı, tavanın qalan hissəsi isə nazik taxta tavanlıdır. Əsərin iç divarları suvaqlı və boyalı, mehrabı beton, minbəri və kürsüsü isə taxtadandır. İbadət zalını cənubdan üç, digər cəbhələrdən iki olmaqla cüt sıralı yuvarlaq tağlı pəncələrər işıqlandırır. Taxta məhfil mərtəbəsinə məscidin içindən və son camaat yerindən çıxılır. Mehrab yivli sütunlarla məhdudlaşdırılmış üfqi dilimli bir divar oyuğuna sahibdir. Taxta minbər sadədir.

Şəkil 6. Rizedəki Böyük Gülbahar məscidinin plan və fasadları
Trabzon və Rize məscidlərinin müqayisəli xarakteristikası

Xüsusiyyətlər	Trabzon Tavanlı məscidi	Rize Böyük Gülbahar məscidi
Daşbina	Mövcuddur	mövcuddur
Kəsməçaydaşı	Mövcuddur	mövcuddur
Düzbucaqlıplan	Mövcuddur	mövcuddur

İç divar (suvaqboya)	Mövcuddur	mövcuddur
Taxta dam	Mövcuddur	mövcuddur
Kirəmitdam qaplaması	Mövcuddur	mövcuddur
Bağdadigünbəz	qeyri-mövcuddur	mövcuddur
Taxta məhfıl	Mövcuddur	mövcuddur
Taxtatavan	Mövcuddur	mövcuddur
Taxtaminbər	Mövcuddur	mövcuddur

ƏDƏBİYYAT:

- 1.Özlem Aydın. Karadeniz geleneksel mimarisinde sürdürülebilir malzemeler; ahşap ve taş. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Cilt: 7 Sayı: 35
- 2.Özgüner O. Köyde Mimari Doğu Karadeniz, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara, 1990
- 3.Sümerkan M. Kültür Varlıklarıyla Trabzon, Trabzon Valiliği Kültür Müdürlüğü Yayınları, cilt:1. Trabzon 2009
- 4.Doğu Karadeniz Köy Camilerinde Bezeme Anlayışı, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, cilt:2, sayı:6
- 5.Camiler.<http://www.trabzonkulturturizm.gov.tr/TR,57661/camiler.html>

Yashar Yagchy

Architectural features of wooden roof ashlar mosques which is situated in Trabzon and Rize districts of Turkey.

Keywords: mosque, wooden roof, ashlar wall, quarter, bearing overlapping.

In article are highlighted the comparative characteristic of the ashlar mosques with a wooden roof, using the example of Tavanly and the quarter mosque Boyuk Gulbahar inasmuch as situated in Trabzon and Rize districts of Turkey, which have been included in the list of local monuments of architecture. Also reveal the bearing systems of overlapping and other artistic, construc-

tive elements of these mosques and characteristics inherent in this type of religious buildings.

Яшар Ягчы

**Архитектурные особенности каменных мечетей
с деревянной крышей, расположенные в районах
Трабзон и Ризе Турции.**

Ключевые слова: мечеть, деревянная крыша, каменная стена, махалле, несущее перекрытие.

В статье на примере мечети Таванлы и квартальной мечети Боюк Гюльбахар, которые были включены в список местных памятников архитектуры, освещается сравнительная характеристика каменных мечетей с деревянной крышей, расположенных в районах Трабзон и Ризе Турции. Так же раскрываются несущие системы перекрытия и другие художественно-конструктивные элементы этих мечетей и характерные особенности, присущие данному типу религиозных построек.

ŞƏHƏRSALMA, LANDŞAFT MEMARLIĞI VƏ DİZAYN

Шенер Рзаев

доктор философии по архитектуре
Институт архитектуры и искусств НАНА

УДК 719.3

**МИКРОКЛИМАТ ЖИЛОЙ ТЕРРИТОРИИ – РЕЗУЛЬТАТ
ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ПРИРОДНЫХ И ГРАДОСТРОИТЕЛЬНЫХ
ФАКТОРОВ**

Ключевые слова: атмосфера, микроклимат, градостроительный фактор, жилая территория, солнечная радиация, зеленые насаждения, природный фактор, воздушные массы, тепловая энергия, инсоляция.

Солнечная радиация и циркуляция воздуха – это природные факторы, под воздействием которых происходит формирование микроклимата. Деятельность поверхность жилой территории – совокупность различных градостроительных факторов (крыши и стены домов, покрытие асфальтом или камнем проезды и площадки, тротуары и дорожки, зеленые насаждения и водоемы). Исходя из этого, микроклимат жилой территории можно рассматривать как результат взаимодействия естественно-природных и градостроительных факторов.

К естественно-природным факторам, формирующим микроклимат жилой территории, относится, в первую очередь, солнечная радиация как основа всех процессов, протекающих в атмосфере. В результате воздействия с градостроительными факторами солнечная радиация претерпевает ряд изменений. Проникая на территорию города сквозь задымленную атмосферу, она заметно ослабевает. Некоторая часть прямых солнечных лучей поглощается и рассеивается различными примесями, содержащимися в атмосфере города.

Особое значение в гигиеническом отношении имеет приход на территорию жилой застройки ультрафиолетовой радиации солнца. Ультрафиолетовое излучение – фактор внешней среды, обуславливающий нормальное развитие и жизнедеятельность организма.

На территории жилой застройки происходит еще дополнительные потери интенсивности ультрафиолетового излучения. Это происходит в результате зависимости ослабления облученности от планировочных факто-

ров: этажности и застройки, расстояния между фасадами домов и их ориентации.

Установлено также, что в запыленном воздухе города граница ультрафиолетового конца солнечного спектра перемещаются вправо, т.е. наиболее короткие и важные в биологическом отношении лучи отсекаются задымленной атмосферой. Уменьшается бактерицидный эффект солнечной радиации.

Кроме изменения и спектрального состава солнечного сияния за счет увеличения числа туманных и пасмурных дней. Причиной этого является также городская атмосфера, содержащая в изобилии различные твердые частички пыли и сажи – центры конденсации влаги.

Таким образом, в результате загрязнения воздуха города и закрытости горизонта застройкой происходит ряд существенных изменений и приходе солнечной радиации. Сокращается общий приход солнечной энергии за счет меньшей продолжительности солнечного сияния за счет меньшей продолжительности солнечного сияния и ослабления интенсивности, особенно в ультрафиолетовой части, снижается биологическая ценность радиации. Все эти явления накладываются друг на друга, в итоге на территории жилой застройки создаются менее здоровые условия, чем за городом.

Другим природным фактором, участвующим в формировании микроклимата, являются циркулирующие воздушные массы, характеризующиеся определенной температурой и влажностью, направлением и скоростью движения. В процессе взаимодействия с градостроительными факторами, состоящими из застройки и элементов благоустройства жилой территории, температура и влажность воздуха, скорость и направление ветра существенно меняются.

С точки зрения формирования микроклимата элементы самого города – градостроительные факторы – являются и климатообразующими.

Один градостроительный фактор – это промышленность и транспорт, уровень благоустройства города, озеленение и обводнение, которые определяют загрязненность городской атмосферы, не только поглощающей часть солнечной энергии, но и влияющей на ее спектральный состав. Кроме того, загрязненная атмосфера городов служит своеобразным экраном, возвращающим городу относительно большую часть излученной тепловой энергии.

Другим градостроительным фактором, оказывающим влияние на радиационный и тепловой баланс, является застройка. Застройкой определяется продолжительность инсоляции прилегающей территории. Из-за плотной застройки, закрывающей значительную часть ясного неба – ис-

точника рассеянной, в том числе ультрафиолетовой, радиации – сокращается приход суммарной солнечной радиации.

Благодаря застройке в жилой зоне меняется соотношение условно тепловых поверхностей (стены домов, покрытия площадок и дорожек, зеленые насаждения) и холодный (небосвод). Стены домов на территории жилой застройки, являясь продолжением горизонтальной деятельной поверхности, закрывают значительную часть «холодного» небосвода.

Из-за закрытости горизонта на территории жилой застройки увеличивается общая площадь поверхностей, воспринимающих и перераспределяющих тепло солнечных лучей, а следовательно, площадь поверхностей, служащих источником дополнительной радиации: отраженной и тепловой, или темной. В условиях полужамкнутого объема, что представляет собой застроенная территория, дополнительная радиация приобретает первостепенное значение для тепло ощущений человека.

Например, при 5-этажной застройке площадь стен составляет не менее 80% жилой территории, а максимально возможная площадь стен, не получающих тепла солнечных лучей, не превышает 20%. В средних, особенно в северных областях, угол падения солнечных лучей на стены домов в утренние и вечерние часы приближается к 90^0 , а сумма тепла, поступающего на восточную, южную и западную стены, превышает сумму тепла, поступающего за этот же период на горизонтальную поверхность. Поэтому застрой является аккумулятором значительной части солнечного тепла.

Скорость ветра служит косвенной характеристикой интенсивности турбулентного обмена, т.е. процесса, лежащего в основе переноса и распространения тепла, влаги, запахов, газов. В связи с этим вопросы турбулентности обмена на застроенной территории весьма актуальны. Считается, что пропорционально снижению скорости ветра на застроенной территории ослабляется динамическое начало турбулентности. Это в свою очередь способствует развитию очагов контрастного микроклимата на участках жилой территории, что вызывает усиление конвекции – второго начала турбулентности.

Не менее важным фактором, являются элементы благоустройства. Что включает преобразование рельефа, озеленение и обводнение территории, устройства различных покрытий, проездов, дорожек и т.д.

Элементы благоустройства, имеют различные теплотехнические качества, но общей их особенностью является относительно низкая отражательная способность солнечных лучей (от 10 до 27%) и совсем низкая (до 11%) тепловых и длинноволновых лучей. Поэтому большая часть солнечной радиации искусственные покрытия трансформируют в тепло.

Температуру нагрева их поверхностей может на 20-30⁰ превосходить температуру воздуха. Кроме того, это источник тепловой радиации, интенсивность которой может значительно превосходить бытовой порог ощущения человека.

В настоящее время применяют следующие типы покрытий: монолитные (асфальтобетон и цементобетон), штучные (из каменных, бетонных, железобетонных, керамических, резиновых и других плит), несвязные или зернистые (из щебня, шлака, гравия, песка), малосвязные, а также грунтовые, улучшенные разными добавками или обработанные органическими и неорганическими вяжущими.

Наиболее неблагоприятным с точки зрения микроклимата считается асфальт – он содержит некоторые канцерогенные вещества, отличается воздухо-, свето-, водо- и газонепроницаемостью, что пагубно отражается на расположенной под ним почве и окружающей растительности, имеет темный цвет и большую теплоемкость. Все это способствует резкому повышению температуры прилегающего воздуха и снижению его влажности, интенсивному теплоизлучению, что в комплексе угнетающе действует на самочувствие человека.

Штучные покрытия благодаря швам меньше нарушают естественный тепловой баланс земной поверхности, более воздухо-, свето- и влагонепроницаемы, обладают большими архитектурными достоинствами.

Грунтовые и несвязные покрытия наиболее близки к естественным природным, они хорошо пропускают воду и обеспечивают воздухообмен в почве. Штучные, зернистые и грунтовые покрытия при умелом использовании обладают большими возможностями регулирования микроклимата участков жилых территорий.

Наиболее изученными с точки зрения влияния на микроклимат приземного слоя воздуха являются зеленые насаждения, которые обладают поистине удивительной способности в любых погодных условиях создавать наиболее благоприятный для человека микроклимат. Они служат мощным фактором защиты от ветра, пыли, песка, дыма, газов и шума. Кроме того, они благоприятно воздействуют на центральную нервную систему человека, улучшая его самочувствие, повышая работоспособность.

Напряжение солнечной радиации среди зеленых насаждений может снижаться в зависимости от густоты насаждений до 86% по сравнению с открытой площадкой. Зеленые насаждения отражают значительную часть солнечной энергии.

Температура листьев растений, поверхности газона не превышает обычно температуру воздуха. Солнечному нагреву подвергаются в основном листья верхних слоев кроны деревьев. Остальная же масса листьев

защищенная от прямого солнечного облучения, имеет температуру ниже температуры окружающего воздуха.

Зеленые насаждения предохраняют почву от перегрева: температура почвы среди внутриквартальных насаждений и в сквере может быть на 24-22 °С и в однорядных уличных посадках на 6 °С ниже температуры почвы неозелененной территории города. Температура воздуха среди зеленых насаждений снижается максимально на 6-7 °С, а в среднем – на 3-4 °С.

Степень влияния зеленых насаждений на температурно-радиационной и влажностный режим зависит от особенностей различных пород деревьев: роста, плотности кроны, структуры и формы листа, от величины и планировки зеленого массива. Так, в зависимости от приемов озеленения придомовых полос шириной 5 м температура воздуха на прилегающих дорожках превышала температуру в контрольной точке на 0,7-1,2 °С, а в случае не озелененной полосы – на 2,5-3,0 °С.

На площадках, расположенных под сводом насаждений и под отдельно стоящими широко кронными деревьями, температура воздуха снижается на 0,5-1 °С.

Таким образом, влияние градостроительных факторов на микроклимат жилой территории очень разнообразен. Застройка и элементы благоустройства, трансформируют большую часть солнечной энергии в тепловую. В результате стены домов и искусственные покрытия перегреваются, их температура на 25⁰-30 °С может превышать температуру воздуха. Наряду с этим участки зеленых насаждений и водоемы создают очаги с прохладным и более влажным воздухом. Эти условия весьма благоприятны для развития формирования микроклимата жилой территории.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Климова Г.К. Температурный и ветровой режим на территории Баку. М., 1965.
2. Колпаков Г.В. Улучшение микроклимата в условиях летнего перегрева. М., 1962.
3. Кольченко Н.В. Исследование влияния природных факторов на формирование микроклимата. М., 1966.
4. Краснощекова Н.С. Озеленение жилых районов южных городов. М., 1966.
5. Кругляков Ю.Г. Система озеленения жилых районов крупных городов. М.-Л., 1965.
6. Сапожников С.А. Микроклимат и местный климат Л., 1950.

7. Чистякова С.Б. Озеленение улиц южного города. М., 1965.
8. Шелейховский Г.В. Микроклимат южных городов. М., 1948.

Shanar Rzayev

The microclimate of the residential area as a related consequence of the natural and town-planning factors.

Keywords: atmosphere, microclimate, town-planning factor, residential area, solar radiation, green plantings, natural factors, air masses, heat energy, insulation.

As a natural factor, the impact of solar radiation and air circulation result appears the formation process of microclimate. The active surface of the residential area is a combination of different town-planning factors. Therefore, the microclimate of residential area would be to accept as a result of natural and town-planning related factors.

Şənər Rzayev

Yaşayış sahəsinin mikroiqlimi - təbii və şəhərsalma amillərinin əlaqəli nəticəsi kimi.

Açar sözlər: atmosfer, mikroiklim, şəhərsalma faktoru, yaşayış ərazisi, günəş radiasiyası, yaşıl əkililər, təbii faktor, hava kütlələri, istilik enerjisi, insolyasiya.

Təbii amillər kimi günəş radiasiyası və hava dövrünün təsiri nəticəsində mikroiqlimin formalaşması prosesi baş verir. Yaşayış sahəsinin aktiv səthi isə müxtəlif şəhərsalma faktorlarının birləşməsidir. Buna əsasən, yaşayış sahəsinin mikroiqlimini təbii və şəhərsalma amillərinin əlaqəli nəticəsi kimi qəbul etmək olar.

Fərhad Mollazadə

AMEA Memarlıq və İncəsənət institutu
memarlıq üzrə fəlsəfə doktoru

UOT 71

AZƏRBAYCANDA ŞƏHƏRLƏRİN İNKİŞAFININ MÜASİR ŞƏHƏRSALMA ŞƏRTLƏRİ

Açar sözlər: müasir şəhər, inkişaf, şəhərsalma, modernləşmə, ənənələr, xüsusiyyətlər.

İctimai və iqtisadi həyatın transformasiyasının müasir şəraitində yeni təsərrüfat münasibətləri formalaşır, müxtəlif mülkiyyət növləri meydana gəlir, yeni qarşılıqlı əlaqələr əmələ gəlir, norma və qaydalar yenilənir və şəhərlər öz görünüşünü dəyişir. Hər bir şəhər belə dəyişikliklər fonunda öz əsrarəngiz obrazını əldə edir. Şəhər mühitinin formalaşması olduqca mürəkkəb bir prosesdir və bu proses dövlət tərəfindən istiqamətləndirilməli və tənzimlənməlidir. Şəhərsalma siyasəti məkan planlaşdırma sistemi kimi şəhər inkişafının tənzimlənməsi vasitəsini təyin edə bilər.

Şəhərsalma siyasətinin formalaşmasının əsaslarını ənənəvi, tarixən formalaşmış şərait, cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişaf perspektivləri, mədəni-etnik və digər regional xüsusiyyətlər də nəzərə alınmaqla rahat əlverişli mühitin yaradılması təşkil edir. Şəhərsalma siyasəti şəhərin davamlı inkişafını, ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasını və ümummilli və regional maraqlarla birgə tarixi və mədəni irsin qorunub saxlanmasını təmin etməlidir. Yuxarıda göstərilənlərdən irəli gələrək şəhərsalma siyasətinin strategiyası müəyyənləşdirilir.

29 iyun 2012-ci il tarixində Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə Azərbaycan Respublikasının şəhərsalma və tikinti məəcəlləsi təsdiqlənib, burada II bölmənin 3 fəslində ərazi planlaşdırma məqsədləri əks olunub, ərazi planlaşdırılmasının əsas məqsədləri müəyyən edilib.

Müasir sosial-iqtisadi şəraitdə Azərbaycan şəhərlərinin inkişafı üzrə əsas faktorların meydana gəlməsi prosesi düzgün prioritetlərin müəyyən edilməsi ilə müşayiət olunur. Yeni şəraitdə Şəhərlərin inkişaf strategiyasının formalaşmasındakı layihələndirmə şəhərsalma fəaliyyətinin yeni sisteminin formalaşması üzrə əsas olmalıdır. Ümumiyyətlə, qeyd etmək istərdik ki, cəmiyyətin strukturundakı dəyişikliklər, mülkiyyətin müxtəlif növlərinin meydana gəlməsi, şəhər xidmətlərinin yeni sistemləri sayəsində yeni bir şəhərsalma doktrinası yaranır. Respublika cəmiyyətin üzvü kimi hər bir insana əmək, yaşayış və gələcək inkişaf üçün rahat şəraiti olan yeni bir demokratik,

hüquqi, dünyəvi cəmiyyət qurur.

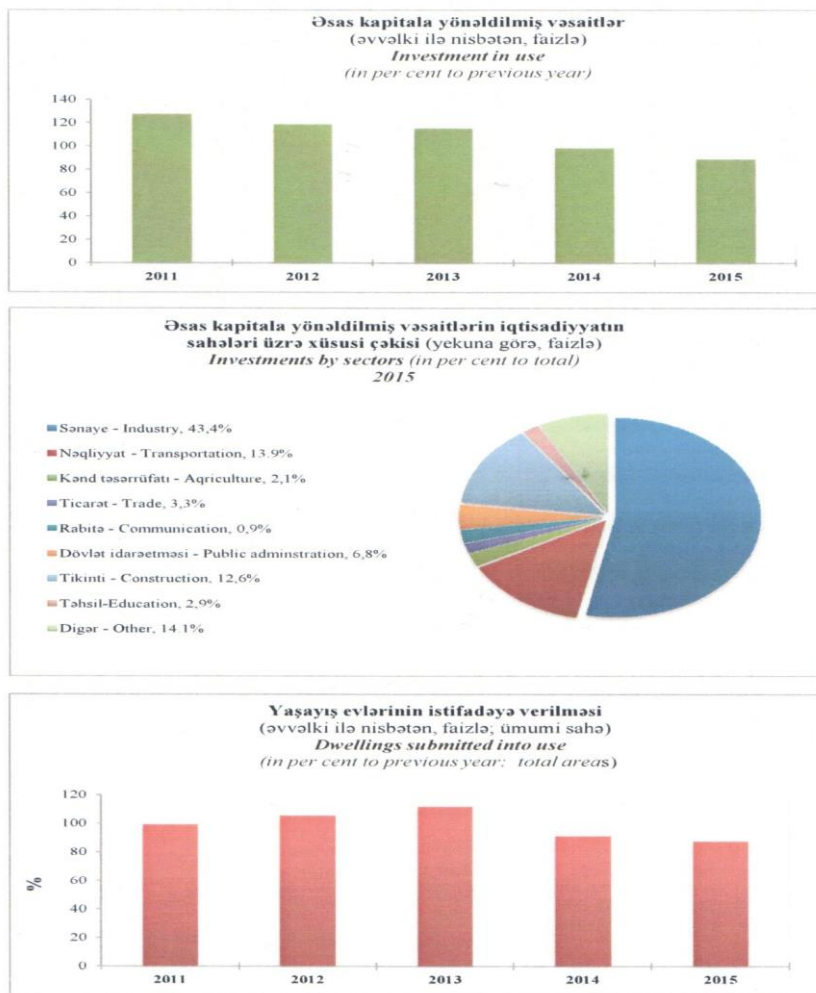
Sosial-mədəni dəyərlərə inkişafın əsas aparıcı amillərindən biri kimi xüsusi diqqət yetirilməsini xüsusilə vurğulamaq istərdim. Artıq mövcud dəyərlərin qorunması və səmərəli istifadəsi ilə yanaşı, hər bir yeni nəslin yeni sosial-mədəni dəyərlər yaratması vacibdir. Tarixi və landşaft xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, planlaşdırmada milli, regional və yerli ənənələri inkişaf etdirmək vacibdir. Azərbaycan hazırki günümüzdə yüksək urbanizasiya səviyyəsi ilə fərqlənir.

Şəhərlərin quruluşunun planlaşdırılması sənaye xüsusiyyətləri, təbii, tarixi amillər, müxtəlif dövrlərdə şəhərlərin planlaşdırma strukturunun formalaşması üzrə şəhərsalma prinsipləri ilə şərtləndirilən xüsusiyyətlər silsiləsi ilə xarakterizə olunur. Xatırladaq ki, çatızmazlıqlara baxmayaraq Sovet dövrü şəhərlərin inkişafı üzrə müsbət cəhətlərə də malik idi.

Şəhərlər aydın planlaşdırma quruluşuna, lazımi funksional bölgələşdirməyə, mərhələli xidmət sferasına malikdir. Mövcud ərazi ehtiyatları isə keçid dövründə planlaşdırma strukturlarının inkişafı və yenidən qurulması üçün ehtiyat yaradıb. Azərbaycanın şəhərləri indi regionların bazar iqtisadiyyatının inkişafı, bazar infrastrukturunun yaradılması, yeni idarəetmə metodları və demokratiyanın inkişafı üzrə hazırda dayaq rolunu oynayır.

Şəhərlərin inkişafı üzrə fərqləndirici xüsusiyyət respublika, din, region və dünya standartları səviyyəsinə cavab verən əlverişli sosial-iqtisadi şəraitin təmin edilməsi səviyyəsində onların dinamikası və dəyərinin müəyyən edilməsidir.

Şəhər mühiti və sosial sahənin təşkili səviyyəsi nöqtəyi-nəzərindən onların qarşısında iqtisadiyyatı fərqləndirmək, mənzil tikintisini inkişaf etdirmək, ekoloji cəhətdən təmiz ərazilərdə mənzilləri təşkil etmək, müasir mühəndislik sistemlərini yaratmaq, xidmətlərin keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq və bazar infrastrukturunu yaratmaq üzrə böyük çətinliklər durur. Köhnəlmiş istehsal müəssisələrinin kökündən yenidən qurulması, xarici torpaqların rekultivasiyasının aparılması və s. çox vacibdir.

Şəhərsalma layihələndirilməsi vasitəsilə həyata keçirilən yeni şəhərsalma yanaşmaları və inkişaf istiqamətləri şəhərlərin inkişafını istiqamətləndirən real mexanizm olmaq üçün yeni bir şəhərsalma fəaliyyəti sisteminin qurulması ilə qarşılıqlı əlaqədə olmalıdır. Şəhərsalma sferasının müasir şəraitdə inkişafı şəhərsalma həllərinin formalaşmasının, dəstəklənməsinin və həyata keçirilməsinin və şəhər mühitinin formalaşmasının bütün aspektləri ilə bağlıdır, məsələn, şəhərsalma inkişafının rəsmi məlumat bazasını təşkil edən informasiya və statistika aspektləri:

1. Mövcud və proqnozlaşdırılan şəhərsalma vəziyyətinin dəyişilməsinin cari qiymətləndirmə nəticələrini təqdim edən proqnozlaşdırma-analitik aspektləri

2. Şəhərsalma inkişafının konseptual, aktuallaşdırıcı strateji məqsədləri, vəzifələri və prioritetləri
3. Şəhərsalma həllərinin reqlamentləşdirici, tənzimləyici çərçivə şərtləri
4. Ərazinin istifadəsi üzrə layihə-planlaşdırma, konkretləşdirici şəhərsalma həlləri
5. Şəhərsalma inkişafının hüquqi bazasını təqdim edən normativ-hüquqi aspektlər
6. Şəhərsalma inkişafının nəzəri və texnoloji bazasını təşkil edən elmi-metodik aspektlər
7. Şəhərsalma inkişafının avtomatlaşdırılmasını təmin edən proqram-texniki aspektlər.

Hazırda balanslaşdırılmış şəhərsalma siyasətinin dinamik formalaşması və həyata keçirilməsi üçün əsas yalnız daimi şəhərsalma monitorinqi ola bilər: davamlı texnoloji dövrə formalaşması, inkişaf, şəhərsalma həllərinin qəbulu, həyata keçirilməsinə və aktuallaşdırılmasına nəzarət.

Hazırda istifadə olunmamış şəhərsalma şərtlərinə malik şəhərin perspektivli rayonlarının inkişafına, funksional-məkan təşkilatının müasirləşdirilməsinə, şəhər mühitinin yeni formalarının axtarışının təşviqinə yönələn stimullaşdırma tələbi meydana gəlir. Bu baxımdan, şəhərsalma fəaliyyətinin təşkili üzrə yeni prinsiplərin formalaşmasının ümumi prosesində şəhərsalma layihələndirilməsinin rolunun ayrılması vəzifəsi durur. Şəhərlərin inkişaf strategiyasının formalaşmasında şəhərsalma layihələndirilməsinin bloku yeni şəhərsalma fəaliyyəti sisteminin formalaşması üzrə əsas olmalıdır. Ümumiyyətlə, qeyd etmək istərdim ki, respublikada əlverişli investisiya mühitinin yaradılması sayəsində yeni şəhərsalma doktrinası formalaşır. Hazırda şəhərin fərdi inkişaf maraqları ilə müqayisədə ümumi inkişaf maraqları ön plana çıxır.

Milli şəhərsalma doktrinasının formalaşmasının aktuallığı müasir şərait və dövlət siyasətinin effektivliyini artırmaq cəhdləri ilə şərh edilir. Dövlət şəhərsalma siyasətinin əsas vəzifələri şəhərsalma elmi, milli və beynəlxalq şəhərsalma təcrübəsinə əsaslanan biliklər əsasında təmin edilməlidir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Smolyar İ.M.- Əməyin proqnozlaşdırılması, proqramlaşdırılması və layihələndirilməsi sistemi kimi şəhərsalmanın planlaşdırılması (RAASN), Moskva 2001 – 285 səh.
2. Olenkov V. D. - Dağılmış ərazilərdə şəhərsalmanın planlaşdırılması M.

Nəşriyyat LKİ 2007 – 192 səh.

3. Podo İ.A.- Şəhərsalma və ərazi planlaşdırılması D: Feniks 2008 – 285 səh.
4. T.N. Nağıyev - Azərbaycanın kurort-rekreasiya zonalarında mədəni-məişət xidməti sisteminin formalaşdırılması UDK 711.12.435 Bakı 2011 – 191 səh.
5. Azərbaycan statistik göstəriciləri Bakı 2016-cı il - 824 səh.

F.Mollazadeh

Modern citybuilding conditions for the development of the cities of Azerbaijan

Keywords: modern city, development, town-planning, modernization, traditions, features.

Nowadays the development and adaptation of the city building policy in Azerbaijan is continued by transformation to the new circumstances in accordance with the legacy of progressive traditions by time.

The development of city building policy on scientific basis by professional experts, improvement of ecological situation, protection of historical and cultural heritage and regional specifications is provided.

Ф. Моллазаде.

Современные градообразующие условия развития городов Азербайджана

Ключевые слова: современный город, развитие, градостроительство, модернизация, традиции, особенности.

В настоящее время в Азербайджане продолжается модернизация и развитие градостроительной политики, основанной на наследовании сформированных со временем прогрессивных традиций и эволюционирующей в новых условиях.

Обеспечивается научное развитие культуры градостроительства высокопрофессиональными специалистами, улучшение экологического состояния, охрана культурно-исторического наследия и региональных особенностей.

Эльчин Фирдовси оглы Алиев
д. ф. по искусствоведению
Институт Архитектуры и Искусства НАНА

УДК 711.7

ЗНАЧИМОСТЬ СИСТЕМЫ ПЕШЕХОДНЫХ ПРОСТРАНСТВ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ ЧАСТИ ГОРОДА БАКУ

Ключевые слова: архитектура, город, пространство, центр, пешеход.

Для большинства крупных городов сегодня характерными признаками являются перегруженность дорожно-транспортной сети, рост показателей и тенденции аварийности, связанные с травматизмом пешеходов, неблагоприятная экологическая обстановка, загрязнение воздуха, шумовое загрязнение, деградация водных ресурсов, сокращение озелененных городских территорий, цветовой дискомфорт, обилие информации, летний перегрев, зимнее переохлаждение, низкое качество городской архитектурной среды, необустроенность пешеходных пространств, отсутствие комфортных общественных пространств. Несмотря на все это, происходящие изменения в городе Баку социально-экономические, культурные преобразования, повысили активность общественной жизни города, и как следствие этого возросла потребность в безопасных общественных пешеходных пространствах.

Периферийные районы Баку в архитектурном и функциональном смысле бедны, скучны, спальные районы отличаются скудностью и однообразием, отсутствуют комфортные места для общения, для активного и тихого отдыха. Это вынуждает жителей искать такие места за пределами жилых районов. Как правило, наиболее посещаемой территорией города является его исторический центр и приморский бульвар. При этом наблюдается рост парка индивидуального автомобильного транспорта. Процесс автомобилизации в Азербайджане сопряжен с негативными процессами, к числу которых относится перегруженность улично-дорожных сетей центров городов Баку, Гянджи и Сумгаита.

Исторический центр города Баку насыщен транспортом, через его территорию проходят значительные пассажиропотоки. Центральная историческая часть города состоит из разновременных, разно стиливых построек, насыщена архитектурными доминантами и со масштабна человеку. В будние дни, выходные и праздники, утром, днем и вечером большое количество горожан и приезжих в свободное время прогуливаются в цен-

тральной части города. И основным мотивом посещения исторического центра города является именно прогулка в разнообразной городской среде, получение дополнительных впечатлений и информации. Прогулка - это важная часть человеческой жизнедеятельности в городе. Прогулочное движение многообразно и требует специально организованных городских пространств.

Наличие пешеходных прогулочных пространств в центральной исторической части города, качество их среды во многом (прямо или косвенно) определяет качество городской жизни, способствует формированию «городского сообщества», возрождению городских традиций, культуры города, повышает рейтинг города, его туристическую привлекательность.

Система общественных пространств для пешеходного прогулочного движения по-своему значению в организации планировочного каркаса исторического центра города равноценна транспортной сети. Организация открытых городских пешеходных пространств - это одна из приоритетных сфер современного градостроительства и градостроительной реконструкции, которая может помочь решить транспортные, экологические проблемы центров городов, будет способствовать сохранению и восстановлению целостности градостроительной ткани, приспособлению сложившихся структур к современным функциям, объединит социальную и коммерческую эффективность городской среды.

С появлением рынка недвижимости в Азербайджане произошли и происходят значительные экономические, социальные, градостроительные преобразования. Изменилась система финансирования, усилилось социальное расслоение общества, интенсивнее протекают инновационные процессы, меняется архитектурный облик, совершенствуется система управления городом. Законодательно закрепились территориальная самостоятельность и местное самоуправление. Контроль над распределением и потреблением городских ресурсов теперь полностью обеспечивается городскими властями. В связи с этим необходима новая методическая и нормативная база для формирования в городах в целом и в историческом центре.

Человек сформировался в природной среде, поэтому ходьба, двигательная активность необходима для его полноценного физического развития. В условиях крупного города, с ростом автомобилизации и техническим развитием, для современного, постоянно занятого человека пешие прогулки - это самый удобный вид физической нагрузки, не требующий дополнительных затрат и специального снаряжения. Медицинские специалисты разных стран считают пешеходное движение прекрасным способом борьбы с гиподинамией, поддержания иммунитета и хорошего само-

чувствия. Очевиден и тот факт, что пешеходное прогулочное движение благотворно влияет на сердечную деятельность, кровообращение, систему дыхания, укрепляет мышцы, оказывает положительное эмоциональное воздействие. С позиций психологии пешие прогулки - это отличный способ разрядки, развлечения и проведения досуга. Существуют другие объективные предпосылки для популяризации и развития пешеходного прогулочного движения в современном городе.

Пешеходные прогулочные пространства - городские общественные пространства, преимущественно открытого типа, играющие роль безопасной и комфортной коммуникационной системы, а также предназначенные для общения, времяпрепровождения, отдыха горожан. Система пешеходных прогулочных пространств включает в себя пешеходные зоны, пешеходные и пешеходно-транспортные улицы, пешеходные пространства под аркадами и колоннадами, площади, бульвары, скверы, парки, набережные, пассажи, молы.

Пешеходные прогулочные пространства в центральной исторической части города, выполняют функции общегородского центра, центра туризма, административного центра. «Центральность» определяется историей, архитектурным контекстом, наличием центр образующих функций, а также объектов символического значения.

Под прогулочным движением понимается пешеходное движение оздоровительного, познавательного, культурно-развлекательного характера (сюда же включается торговля и шопинг), протекающее в городской среде, как форма свободного времяпрепровождения или кратковременного отдыха.

На пред проектной стадии решение вопросов функционально-планировочной организации общественных пространств для пешеходного прогулочного движения необходимо заложить в таких программных документах как в Стратегии градостроительного развития и в городских инвестиционных и других программах. Стратегия градостроительного развития ставит задачи, которые определяют приоритеты дальнейшего градостроительного развития. И если аспекты развития открытых общественных пешеходных прогулочных пространств города и увязка их в единую систему упущены на этапе Градостроительной стратегии соответственно это не может быть решено и в дальнейшем. Городские инвестиционные и другие программы призваны в конкретные сроки решить ряд поставленных задач и реализовать определенное количество проектов.

Последующее решение вопросов функционально-планировочной организации общественных пространств для пешеходного прогулочного движения на макроуровне должно найти отражение в Концепции градо-

строительного развития и Генеральном плане. Концепция градостроительного развития является программным документом, который в высокой степени обобщенности определяет местоположение в структуре поселения, форму и размеры общественных пешеходных макро пространств общегородского значения. Поскольку Генеральный план города является градостроительным документом, обязательным для исполнения, и основой для всего последующего городского проектирования предлагается внести некоторые поправки в структуру современных «Генеральных планов». В частности, в состав графических материалов целесообразно включать карту городского каркаса. Дополнительно рекомендуется включить в состав графических материалов генерального плана схему организации открытых городских пространств (как одного из слоев каркаса).

Анализ исторической эволюции общественных пешеходных пространств показал, что изначальная естественность их возникновения была ответом на определенные социальные сценарии городской жизни, в результате чего пешеходные прогулочные пространства сохранились на протяжении веков, а в последние десятилетия потребность в них резко возросла. Необходимость сохранения, реконструкции и формирования новых пешеходных прогулочных пространств, рост их социальной значимости, востребованность обусловлены ростом автомобилизации, социальными изменениями в обществе – такими, как сокращение трудового дня, изменение видов деятельности и форм труда современного горожанина.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Вячеслав Глазычев. Социально-экологическая интерпретация городской среды. Москва, Издательство "Наука", 1984 г.
2. Вячеслав Глазычев. Город без границ. Москва, Издательство: «Территория будущего», 2011 г.
3. Кевин Линч. Совершенная форма в градостроительстве. Москва, Издательство «Стройиздат», 1986 г.
4. Кристофер Дэй. "Места, где обитает душа: Архитектура и среда как лечебное средство". Москва, Издательство "Ладья", 2000 г.

Elchin Firdovsi oğlu Aliev,

The importance of pedestrian environment systems in the central historical part of the Baku.

Key words: architecture, city, space, center, pedestrian

Pedestrian walking spaces - the city public spaces, mostly open type, playing a role of safe and comfortable communication system and also intended for communication, pastime, rest of citizens.

The system of pedestrian walking spaces includes pedestrian zones, way-farer and pedestrian-traffic streets, pedestrian spaces under arcades and colonnades, squares, boulevards, garden squares, parks, coastlines, passages, malls.

Pedestrian walking spaces perform functions of the city center, center of tourism and the administrative center in the central historical part of the city.

"Centrality" is defined by history, an architectural context, existence of majority functions which is forming centrality and also symbolical value of objects.

Elçin Firdovsi oğlu Əliyev,

Bakinin mərkəzi tarixi hissəsində piyada mühiti sistemlərinin əhəmiyyəti.

Açar sözlər: memarlıq, şəhər, mühit, mərkəz, piyada

Piyada gəzinti yerləri – sakinlərin şəhərin ictimai mühitində, xüsusilə də açıq tipli yerlərdə təhlükəsiz və rahat kommunikasiya sistemində, həmçinin onların istirahəti, ünsiyyəti və vaxtlarının səmərəli istifadəsində mühüm rol oynayır. Piyada gəzinti mühiti dedikdə piyada zonaları, piyada və piyada – nəqliyyat küçələri, təğlər və kolonnadalar altı piyada yerləri, meydanlar, bulvarlar, parklar, sahillər, keçidlər, mollar nəzərdə tutulur.

Şəhərin tarixi mərkəzi hissəsindəki piyada – gəzinti yerləri, şəhərin ümumilikdə mərkəz, turizm mərkəzi və idarəetmə mərkəzi funksiyalarını əks etdirir. "Mərkəzləşmə"ni yerin tarixi, memarlıq konteksti, mərkəzləşmə əmələ gətirən funksiyaların çoxluğu, həmçinin obyektlərin simvolik mənalı təyin edir.

Самира Абдуллаева,
д.ф. по архитектуре
Институт Архитектуры и Искусства НАНА

УДК 711.16

ФОРМИРОВАНИЕ И РЕАЛИЗАЦИЯ РЕКРЕАЦИОННОГО ПО- ТЕНЦИАЛА РЕГИОНОВ АЗЕРБАЙДЖАНА

Ключевые слова: Азербайджан, регион, рекреация, наследием, потенциал, туризм, экономика.

Образование Азербайджанской Демократической Республики и день провозглашения Декларации независимости - 28 мая 1918 года явилось логическим итогом событий, происходивших в сложный политический период, и национального пробуждения азербайджанского народа. Азербайджанская Республика, восстановив в 1991 году свою независимость, как политическая преемница Демократической Республики приняла ее флаг, герб и гимн.

За это время в социально-экономической и культурной жизни республики были проведены крупномасштабные работы в сфере науки, экономики, культуры, улучшении социального благосостояния населения. Застройка и благоустройство городов республики, создание новых предприятий, организация и проведение общественно-политических, спортивно-зрелищных и культурных мероприятий мирового масштаба. В этом ключе была заложена программа развития туризма в Азербайджане.

Одной из важнейших проблем социально-экономического развития отдельных регионов и Азербайджана в целом является обеспечение устойчивого экономического роста и повышение на этой основе уровня жизнедеятельности населения. Решение этой проблемы зависит от многих факторов, в том числе от производительных возможностей работников, основанных на их здоровье и физическом состоянии. В этом отношении важную роль играет сфера туризма и рекреации, не только оказывающая стимулирующее воздействие на работников, но и влияющая на функционирование ключевых секторов экономики: транспорт, связь, торговлю, строительство, сельское хозяйство, производство товаров массового потребления. Развитие рекреационно-туристического комплекса обеспечивает создание дополнительных рабочих мест, активизацию предпринимательской деятельности.

Азербайджан, располагающий богатым культурно-историческим наследием и благоприятными природными условиями, обладает большими

ми перспективами развития в области туризма. В нашей стране имеются широкие возможности для развития большинства видов туризма (сельского, лечебно-оздоровительного, экологического, культурного, социального, коммерческого, спортивного, религиозного, представляющего специальный интерес и др.).

В результате реализации Государственной программы в Азербайджанской Республике были созданы благоприятные условия для развития туризма, заложена основа обеспечения интеграции в международный рынок туризма, повышена конкурентоспособность национального туристического комплекса.

Сегодня в Азербайджане динамично развивается бизнес размещения туристов. В то время как в 2002 году в стране действовали 94 гостиниц и предприятий гостиничного типа, за минувший период их количество увеличилось в 5 раз и достигло больше 400. Общее количество мест на данных объектах также увеличилось по сравнению с 2002 годом почти в 4 раза.

Начиная с 2002 года, в Азербайджане ежегодно организуется международная туристическая выставка.

В современных условиях для эффективного развития туризма в Азербайджане, является не только формирование, но и сбережения и рациональное использование и природных ресурсов.

Относительная редкость ресурсов вынуждает делать выбор, какие товары и услуги производить, а от каких следует отказаться. Поскольку большинство экономических ресурсов обладает рекреационными свойствами, то используя их в этом направлении, общество теряет возможность получить продукт от их альтернативного использования.

Поэтому возникает проблема необходимости развития той или иной более специфичной сферы деятельности, а в данном случае рекреационной. Рекреационный потенциал эффективно может быть реализован только в том случае, когда учтены все выгоды для общества, т.е. соблюдены два основных экономических принципа (эффективное распределение ресурсов и эффективность производства). Т.е. реализация рекреационного потенциала не должна противоречить принципам эффективности реализации экономического.

Исследованию данной проблемы посвящены научные труды таких ученых: Н.И. Долишний, С.М. Злупко, Н.А. Титова, П.А. Игнатовский, О. С. Шаптала и другие.

М.И. Долишний, С.М. Злупко на основе теории В.И. Вернадского о ноосфере делают вывод, о необходимости более широкого трактования трудового потенциала и вводят категорию "социально-трудовой потенци-

ал", под которым подразумевается тот самый трудовой потенциал, но сориентированный на производственное функционирование с помощью социальных факторов, мотиваций [1, с.14].

По мнению Н.А. Титовой трудовой потенциал - это возможность рабочей силы максимально реализоваться в труде [2, с. 10].

По мнению П.А. Игнатовского экономический потенциал подразумевает современные системы машин и другие орудия труда, весь научный и производственный арсенал, разведанные запасы сырья и энергии, трудовые ресурсы, производственный опыт. [3, с. 76].

Вопрос об эффективном распределении ресурсов стоит как перед каждым человеком, так и перед предприятием и обществом в целом, поэтому возможность использования действующих и разведанных ресурсов на территории в оказании на человека положительного физического и психического воздействия, т.е. реализации рекреационного потенциала, должно иметь экономическое обоснование.

Отдельные регионы Азербайджана обладают естественными преимуществами, связанными с производством рекреационно-туристического продукта благодаря уникальности природных ресурсов.

Под рекреационными ресурсами понимаются компоненты природной среды и феномены социокультурного характера, которые благодаря определённым свойствам (уникальность, оригинальность, эстетическая привлекательность, лечебно-оздоровительная значимость), могут быть использованы для организации различных видов и форм рекреационных занятий [4].

Экономический ресурс земля в рекреационно-туристическом плане подразумевает:

- 1) природные рекреационные ресурсы - климат, водные ресурсы, рельеф, пещеры, растительный и животный мир, национальные парки, живописные пейзажи;
- 2) природные туристические ресурсы - экономико-географическое положение территории, транспортная доступность.

Следующие виды ресурсов можно отнести к группе социально - экономических. Что касается трудовых ресурсов, то в период сезона достаточное их количество обеспечивается за счет миграции рабочей силы с других регионов. Устойчивая часть персонала на предприятиях рекреационно-туристической отрасли складывается из числа местных жителей.

Понятия туристический и рекреационный потенциалы в некотором сходятся, т.к. любой вид туризма имеет свои особенности, наличие которых способствует обеспечению и обслуживанию рекреационной деятельности (рис.1)

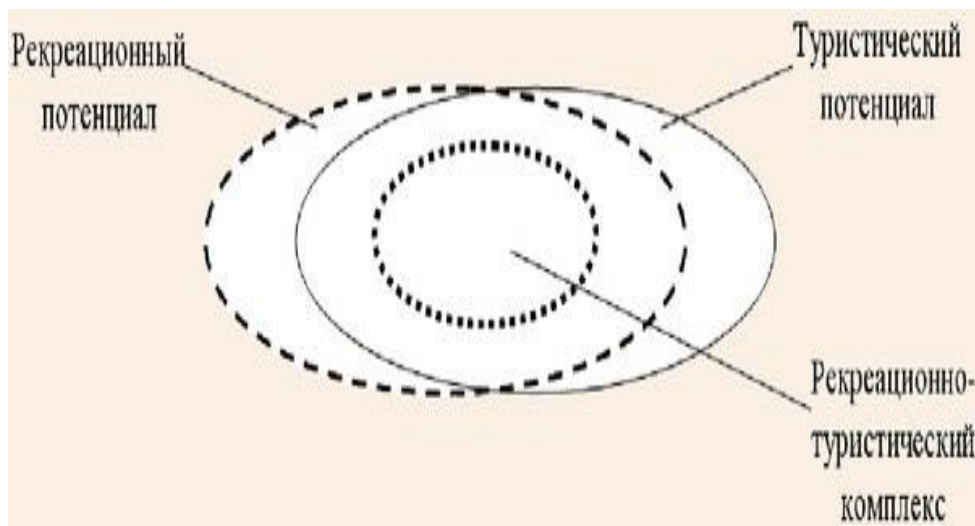

Рис.1. Реализация рекреационного потенциала

Рекреационно-туристический комплекс является результатом реализации рекреационно-туристического потенциала региона.

Обеспечение эффективной реализации рекреационно-туристического потенциала должно занимать приоритетное значение в стратегии развития региона. Факторами влияющими на реализацию рекреационного потенциала региона являются:

- наличие (создание) и развитие туристической инфраструктуры;
- формирование информационной системы относительно отдыха в Азербайджане и стимулированию туристических агентств к участию в этом процессе;
- предпринимательская активность в регионе, уровень развития конкуренции;
- рентабельность рекреационной деятельности и степень диверсификации ресурсов;
- качество рекреационно-туристических ресурсов;
- источники финансирования и государственная поддержка;
- социальная обстановка в регионе;
- разработка мероприятий по увеличению курортного сезона (формирование новых туристских маршрутов, освоение и адаптация новых видов рекреационной деятельности);
- наличие и развитие стимулирующего института эффективного использования экономических (рекреационных) ресурсов.

Наличие природных рекреационных ресурсов, их количество, качество и комбинации определяют рекреационную специализацию регионов страны.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Социально-трудовой потенциал: теория и практика / М.И. Долишний, С.М. Злупко и др. - К.: Научная мысль, 1994.- Ч.1. - 257 с.
2. Титова Н. А. Трудовой потенциал и его реализация в условиях формирования региональных рынков труда: автореф. дис. ... д-ра эконом. наук : 08.09.01 / Н.А. Титова; Ин-т региональных исследований. - Львов, 1996. - С 48.
3. Игнатовский П. Экономический потенциал и условия действенности хозяйственного механизма / П. Игнатовский // Плановое хозяйство. - 1980. - № 2. - С. 15-19.
4. Рекреация: [Электронный ресурс] // Википедия - свободная энциклопедия. - Режим доступа:
<http://ru.wikipedia.org/wiki/Рекреация>

Samira Abdullayeva.

Formation and realization of recreational potential of the regions of Azerbaijan

Keywords: Azerbaijan, region, recreation, heritage, potential, tourism, economy.

Azerbaijan, prepossessing rich cultural and historical heritage, has great prospects for development in the field of tourism. Recreational and touristic complex is the result of realization of recreational and touristic potential of the region. Ensuring the effective implementation of recreational and touristic potential should be a priority in the development strategy of the region.

Samirə Abdullayeva.

Azərbaycan bölgələrinin rekreasiya potensialının formalaşması və idarə edilməsi

Açar sözlər: Azərbaycan, region, rekreasiya, irs, potensial, turizm, iqtisadiyyat.

Zəngin mədəni və tarixi irsə, əlverişli təbii şəraitə sahib olan Azərbaycan turizm sahəsinin inkişafında böyük perspektivlərə malikdir. Rekreasiya və istirahət kompleksləri bölgələrin turizm potensialının həyata keçirilməsinin nəticəsidir. Ölkənin inkişaf strategiyasında istirahət və turizm potensialının effektiv həyata keçirilməsinin təmin edilməsi prioritet olmalıdır

Эльчин Фирдовси оглы Алиев

д. ф. по искусствоведению

Институт архитектуры и искусства НАНА

УДК 711.168

ВОПРОСЫ ДИЗАЙНА В РЕКОНСТРУКЦИИ ЦЕНТРА БАКУ

Ключевые слова: дизайн, культура, архитектура, город, центр.

Сегодня стало очевидно, что культура, являющая собой духовно-материальное состояние человеческого бытия, рукотворную, одухотворенную среду обитания человека, его «вторую природу», находится в процессе глобального кризиса или перелома, перехода в совершенно иное качество. Налицо принципиально новые, небывалые тенденции и формы: появление виртуальной реальности и «исчезновение» вещи; изменение роли искусства и его форм — от завершенных произведений — к интерактивным, от статики — к динамике, от мономатериала — к инсталляциям, от полностью авторских произведений

— к переосмыслению исторических стилей, монтажу и коллажу, принципу «присвоения», цитатности и т.д.

Город является не только архитектурным феноменом, произведением строительного искусства, но представляет собой социокультурное образование, заполненное различными формами жизнедеятельности людей. В своих многообразных функциях город становится объектом междисциплинарных исследований многих наук, в том числе урбанистики, социологии города, социальной психологии, экологии, а также наук философского профиля: эстетики, культурологии, философской антропологии. Кроме того, образы города находят воплощение в художественной литературе, изобразительном искусстве, кино и телевидении. В своей совокупности эти виды художественного творчества создают образную панораму города, корпус текстов, каждый из которых представлен на специфическом языке определенного вида творчества. В этих текстах мы видим город как в зеркале, и этим они отличаются от текста самого города, который образуется бесконечным количеством семантических связей, бытующих в городской среде, непрерывно возникающих в контактах жителей между собой и со своим вещным окружением, включающим в себя произведения архитектуры, изделия дизайна, вкрапления природной среды, символы визуальных коммуникаций. В результате рождается эстетический образ, настолько приближенный к реальному существованию города, что его можно определить как образ города, имманентный самому городу.

Перед дизайном и архитектурой, являющими собой неотъемлемую часть культуры, стоят те же проблемы. Пойдет ли архитектура на новый, очередной круг своего развития, или традиционный архитектурный ансамбль сменит более совершенный и высокоразвитый элемент организованной среды, а может быть удастся найти третий компромиссный вариант, синтезирующий новые, пока совершенно неясные и непонятные тенденции с традициями ушедших времен. Постепенное нарастание этих проблем, не нашедших своего логического выхода, привело в конечном итоге к тотальной деградации городских массивов.

В психологическом аспекте проблемы городской среды решаются в связи с процессом восприятия и оценки среды горожанином, а привлечение данных семиотического и культурологического анализа феноменов среды позволяет относить проблемы проектировочных работ к сферам культурных значений и культурной памяти.

Образ города и городской среды, как он складывается в сознании горожанина, жителя города, носителя эстетических и культурантропологических нормативов и предпочтений, оказывает

обратное воздействие на окружающую среду и во многом влияет на процесс ее конструирования и структурирования. Спроектированный в среду, образ города оказывается существующим не только в сознании его носителей, но и запечатленным в «каменной летописи» - архитектурном каркасе города, дошедшим до нас сквозь толщу веков и донесшим на страницах «каменной книги» способы жизни и мыслеобразы людей прошлых эпох. Т.о. город предстает как текст, и возникает задача вычитать из него эстетические, нравственные, культурные предпочтения его жителей, отголоски того или иного мировоззренческого содержания. В этом случае понятие образа города и городской среды обозначает автомодель культуры, инструмент ее самопознания и самоосмысления. В отличие от работы с литературными или изобразительными текстами о городе, где смысловые моменты зафиксированы в знаковой форме и где образность предстает в «чистом виде», погружение в текучую среду реального водоворота городской жизни с целью выявления в ней форм эстетического самоосмысления городом самого себя оказывается делом более сложным.

Программы по реконструкции и реабилитации исторического центра Баку тоже представляются неполными с точки зрения использования концептуально-теоретического багажа и ощущения проектировщиком меры культурной ответственности за тот или иной конкретный фрагмент городской ткани. Очевидно, профессиональные нормы должны формироваться на основе культурных норм, от этого в немалой степени зависит материализация идеи непрерывности городской культуры, идеи, к осуществлению которой призван городской дизайн. Многое зависит от знания проектировщиком культурных норм и умении с ними обращаться.

Следовательно, необходима выработка общего представления об историко-культурном значении знаково-символических структур исторического центра Баку, представления об основных концепциях их исторического развития в современной практике дизайна.

Центральная проблема исследования заключается таким образом в рассмотрении места и роли дизайна в процессах формирования, развития и функционирования исторически сложившейся городской среды; выявлении профессиональных проектных подходов анализа и оценки сложившейся ситуации; поиске дизайнерских средств способствующих достижению естественной целостности городской среды.

Рассмотрение актуальных проектных подходов невозможно без затрагивания фундаментальной проблемы взаимоотношения дизайна и архитектуры на современном отрезке времени и в различные исторические периоды.

Проблемная ситуация осложняется несовпадением современных западных технологий рекламы и городского дизайна с художественным уровнем существующей среды, с уровнем мышления и профессиональной подготовки, несовпадение идеала среды города с представлением о городе у массового горожанина.

Важным аспектом исследования является раскрытие значения историко-культурных концепций прошлого в современном средовом дизайн-проектировании. Подобное синтезирование традиций предшествующих и настоящих, поиск форм, отражающих новые запросы, будет активно способствовать наметившемуся вовлечению дизайна в сферу культуры, общекультурного мышления, а также возрождению и новому становлению национальных традиций. Такая профессиональная установка является не только субъективной точкой зрения исследователя, но и в полной мере отвечает определившейся потребности массового сознания в национальном утверждении себя как самобытного культурного целого. При этом многовековая история азербайджанской традиционной культуры, эстетически насыщенной, предельно гуманной, указывает нам, что актуализация национальных, подразумевает наряду с проникновением проектного сознания в подпочвенные слои национальной культуры, его открытость к культурным достижениям других народов, которые отвечают ее духовному потенциалу и ценностям.

Необходимо нахождение общего представления о регенерации предметно-пространственных структур исторического ядра Баку средствами дизайна. Под регенерацией понимается способность отдельного объекта или города в целом к восстановлению исходных качеств соморегуляции и реагированию на новые запросы. Указание на дизайнерскую природу этого процесса и на рефлексии, как на необходимое условие к его функционированию. Обозначаются два основных направления рефлексии: обращение к критериям и принципам традиционной эстетики, методом последовательного снятия культурных смыслов предметно-пространственного окружения; а, также описательный способ эволюционного формообразования отдельных предметов наполнения среды.

Необходимо рассмотреть основные существующие принципы включения продуктов дизайна в исторически ценную городскую среду: принцип цитатности; принцип неполной формы; принцип фирменного стиля; принципы сценарного моделирования процессов взаимодействия дизайна и архитектуры в городской среде.

Эти принципы являются не автономно существующими законами, диктующими ту или иную частную методу проектирования, а представ-

ляют собой последовательные системы закономерностей выстроенных в иерархическом порядке и пронизанных живой человеческой деятельностью. Историческая среда обуславливает применение театрализованных элементов и форм поведения, типа празднования Новруз байрама, заложенных в принципах сценарного моделирования, обеспечивающих взаимодействие внутренних процессов происходящих в городской среде на системном уровне и направленных на поддержание временного фактора. Все это определяет необходимость осторожного обращения с исторической средой и необходимость постоянного контроля за осуществляемыми в там процессами, со стороны специалистов.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Вячеслав Глазычев. Город без границ. Москва, Издательство: «Территория будущего»,
2. Вячеслав Глазычев. ГОРОДСКАЯ СРЕДА. ТЕХНОЛОГИЯ РАЗВИТИЯ. Москва, Издательство "Ладья", 1995 г. 2011 г.
3. Ирина Добрицына. Нелинейная парадигма в архитектуре 90-х годов XX века. Вопросы теории архитектуры. Архитектурное сознание XX — XXI веков: разломы и переходы текст. Москва, Издательство УРСС. 2001 г.
4. Светлана Хасиева. Архитектура городской среды. Учебник для вузов. Москва, Издательство «Стройиздат», 2001 г.

Elchin Firdovsi oglu Aliyev

Design issues in reconstruction of the center of Baku.

Key words: design, culture, architecture, city, center

Finding of general idea about regeneration of subject and spatial structures of a historical kernel of Baku by the means of design is necessary. Regeneration is understood as ability of a separate object or the city in general to restoration of initial qualities of self-control and response to new inquiries. Also, the nature of design during the process should reflect the protection of object's functionality.

Two main directions of a reflection are designated: appeal to criteria and principles of a traditional esthetics, method of consecutive removal of cultural meanings of a subject and spatial environment; and, also descriptive way of evolutionary shaping of separate objects of filling of the environment.

Elçin Firdovsi oğlu Əliyev

Bakının mərkəzinin yenidən qurulmasında dizayn məsələləri.

Açar sözlər: dizayn, mədəniyyət, memarlıq, şəhər, mərkəz

Bakının tarixi nüvəsinin obyekt-məkan strukturlarının dizayn vasitələri ilə yenidən qurulması üçün ümumi bir fikir tapmaq vacibdir. Yenidənqurma dedikdə şəhərin və ya obyektin ümumilikdə ilkin görünüşünə xələl gətirmədən özünütənzimləmə və əksetdirmə xüsusiyyətlərinə cavab verən bərpası başa düşülür. Həmçinin bu proses zamanı dizaynın xarakteri obyektin funksionallığının qorunmasını əks etdirməlidir. Əksetdirmənin iki əsas istiqaməti göstərilir: Ənənəvi estetika meyarlarına və prinsiplərinə əsaslanan obyekt-məkan mühitinin mədəni mənalарının ardıcıl çıxarılması üsulu, həmçinin ətraf mühitin ayrı – ayrı obyektlərinin təkamül yolu ilə formalaşmasının təsviri üsuludur.

Н.С. Зейналова

УДК 719.3

ЛАНДШАФТНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ПОДХОД РЕКОНСТРУКЦИИ ИСТОРИКО-РЕКРЕАЦИОННОЙ СРЕДЫ ГОРОДА БАКУ

Ключевые слова: среда, городской интерьер, рекреационная зона, ландшафтная архитектура, визуальные коммуникации, микросреда

Среда исторического города является внешней ареной натурального противоборства старого и нового, которая в синтезе обоих способна дать подлинное художественное качество местам нашего обитания.

Этой теме и посвящена предлагаемая статья. В свете этого приобретает особую актуальность именно проблема обновления художественной

стороны малых рекреационных зон в сложившейся ситуации жилой среды г.Баку, где и материальные малые объекты и ландшафтные элементы воспринимаются как произведения искусства.

Наличие их функционально-планировочных предпосылок не исключает необходимость профессионального изучения их художественно-рекреационного строя и формирования, с выработкой навыков ландшафтного моделирования среды с целью корректировки реальных исторических ситуаций в жилой среде города.

Особый интерес в условиях реконструкции Баку представляет проектирование микросреды вблизи площадей межмагистральных пространств, бульварных фрагментов и других открытых интерьеров города, большинство которых содержит решение разного рода не перекрытых микроландшафтных участков на пешеходных зонах Баку являющихся в общей сложности объектами зеленого строительства. Многообразие этих уголков объясняется неразрывной системой, выполняющей разные функции от традиционных мест кратковременного отдыха до множества других слагаемых ландшафтно-биологических, экономических, наличие произведений монументально-декоративного искусства, объектов торгово-развлекательного обслуживания до стандартных элементов транспортно-остановочных оборудований, освещения, теневых навесов, бассейнов и т.д., составляющих иногда очень активные зрительные ряды.

Все эти «заполнения» таких малых участков городской среды выступают как набор своеобразных архитектурно-ландшафтных форм, объединяющих эстетическое и экологическое содержание мест кратковременного досуга, подчиняющихся собственным законам воздействия на жителя.

Поэтому на сегодня в условиях Баку ландшафтно-архитектурное формирование разновидностей таких «городских интерьеров» составляет чрезвычайно сложную задачу, которая требует от нас грамотных представлений о типологии их взаимодействующих компонентов в лице малых объемно-пространственных форм, об особенностях их эксплуатации.

Нельзя сказать, что данная проблема находилась вне фокуса внимания архитекторов, ландшафтников и дизайнеров творящих в Баку, потому что ее отдельным аспектам посвящена научно-учебная литература. Однако в методическом плане она очень слабо и поверхностно исследована с позиции архитектурно-рекреационного творчества через рассмотрение больше общих градостроительных концепций и задач сферы системы современного обслуживания. При этом предпочтение отдано изучению и анализу ландшафтных качеств и гораздо реже анализируется влияние дизайнерских и визуальных коммуникационных компонентов средоформирования, образующих подавляющее большинство впечатлений от эксплуатации та-

ких форм микросреды.

Видимо привычная ориентация на материально-архитектурные произведения (объекты и комплексы) не всегда оправдывается в сознании, глазах зрителя-жителя в поисках неповторяющихся в тоже время привлекающих «интерьеров», имеющих индивидуальные композиционные построения и приемы решения архитектурно-художественных задач.

Поэтому в данной статье мы стараемся больше уделить внимание принятым, но не распространенным видам интерьеров, обогащающих сложившиеся ситуации архитектурно-ландшафтных качеств таких видов микросреды. От типологии малых элементов визуальных коммуникаций до особенностей ландшафтно-экологического проектирования таких пространств, отражающих современные требования к месту постоянного обитания, параллельно с составлением программ синтеза истории и современности в решении ценностно-смыслового содержания близкого каждодневного окружения, обладающей в условиях Баку особой социально-культурной значимостью.

Как ни парадоксально для плодотворного освоения материально-культурного наследия именно ландшафтно-дизайнерский подход к освоению является источником стимулирующих идей по отбору надлежащего материала.

Такой теоретический дизайнерский подход к разработке микросреды участков исторических городов понят сравнительно недавно, хотя осмысление проблем близкого окружения человека его взаимосвязей с естественной средой имеет давнюю историю.

Следует отметить, что начало обсуждения проблем микро средообразования было положено в биологии работами Ч.Дарвина, затем им интересовались психологи. В России повышенный интерес наблюдался в середине века, в Азербайджане, особенно в Баку 50-60-е годы ознаменовались обсуждением новых путей эстетического освоения пешеходных зон и улиц по обе стороны занятые объектами общественного обслуживания (торговли, быта, бизнеса).

Однако как показала практика эксплуатации таких пространств нельзя ограничиться только функционально-градостроительным подходом, они потребовали создания эстетических платформ к поиску художественно-духовных качеств в микросредовых интерьерах города параллельно с бережным отношением к окружающей среде в пределах жилой застройки города, в том числе внутри городских рекреационных зон.

Например, в Баку мы видим, как при неумелом использовании природного ландшафта города он выросший из природы амфитеатровой бухты угрожает теперь природе находящейся в окружении жилого построе-

ния архитектурных объектов, когда-то формирующих городской организм. По этой причине сегодня попытка согласовать несогласуемое (Н.К.Рерих №X) совсем не означает его безоговорочное принятие такого противоречия или примирения с ним, а напротив служит призывом к более ответственному отношению к сфере необходимого взаимодействия творческой активности профессиональных специалистов и окружающей среде заранее заполненной объектами.

Сегодня уже нельзя согласиться с мыслью знаменитого архитектора XX века Ле Корбюзье, что можно сконструировать универсальную систему («дом-машина для жилья», которая будет действовать по определенным однозначным функциям жизнедеятельности, с насаждением технических новаций без учета исторически сложившихся) временных и пространственных взаимосвязей человека с предметным окружением. В средние века – это были крепость с сетчатой структурой запутанных тупиков системы «мехелле». В XVIII-XIX веках – это структура плотно зажатых друг к другу жилых кварталов; со второй половины это – микрорайонная планировка жилых массивов и сегодня это современная группировка отдельно стоящих жилых объектов. Поэтому, чтобы правильно понять и представить себе динамику развития дизайнерско-художественного подхода к функционально обозначенной среде необходимо понять возможность введения понятия среды в сферу ландшафтно-рекреационного проектного мышления. В данной статье речь идет о смысловой конкретной среде находящейся в существующей ситуации.

Исходя из непосредственных компонентов формирующих микросреду кратковременного пребывания, скорее как искусственная среда – продукт социальной деятельности.

С учетом того сложного характера взаимодействия ландшафтных и архитектурно-материальных компонентов, обусловленных многими факторами необходимо выделить особую роль в ней человека, который как существо биологическое принадлежит миру природы. В тоже время как существо общественное является создателем «второй природы». В таких типах среды занимающих двойственную позицию человека пребывая в них (т.е. отдыхая, творя или используя для своих потребностей) выполняет многозначную деятельность, творчески относясь к преобразованному окружающему микромиру. В процессе этого взаимодействия человек вырабатывает определенные цели и задачи, которые выражаются через поведение в процессе временно-пространственного разворачивания событий, которые складываются в определенные рамки действия.

С методической точки зрения очень интересно узнать принципы, характеризующие степень взаимодействия городской и ландшафтной среды

в искусственно организуемых видах среды, причем среды хорошо художественно оформленной. Вместе с тем, всякая ландшафтно-художественная система этих интерьеров оформляются на основе эстетических принципов средообразования, реализуемая через дизайн программу, подготовленную уже ландшафтным дизайнером, будь то архитектор общего образования, специального образования как декоратор и т.д.

Сегодня это не просто интуитивное построение предметно-ландшафтной среды «интерьерного» фрагмента исторического города, а попытка создать полу искусственную среду кратковременного пребывания, активно участвующую в планировочной и архитектурно-социальной жизни людей проживающих в непосредственной близости от мест жилья.

Если для Российских городов примером может служить микросреда усадебного комплекса, то в условиях Баку на сегодня это может быть участок, находящийся на перекрестке улиц Бакиханова и Тбилисского шоссе, на перекрестке улиц Джейхуна Гаджибейли и проспекта Гейдар Алиева, на площади Фонтанов к концу площади Азнефть и др. Однако при соблюдении строго заданной главной темы все они имеют широкую свободу и многообразие исполнения деталей с предельно эффективными средствами дизайна отличающие их друг от друга некоторой централизованностью действий в предметно-пространственной среде. В Баку это динамическое единство окружающей застройки и ландшафтно-рекреационной и микро-транспортной среды, где стирается грань между искусственной и природной ситуацией.

При этом обращение к культурно-историческому контексту современного времени не предполагает прямого навязывания или заимствования тех или давно признанных в городских условиях других стран художественно-рекреационных принципов ландшафтного средообразования. В условиях Баку речь должна идти о выработке специфической архитектурно-дизайнерской деятельности и эстетических критериев самых важных мест каждодневного пребывания, при этом, не забывая об обращении к художественному наследию оазисного средообразования прошлого.

Таким образом, с методической точки зрения интересно отметить еще две архитектурно-художественные концепции с выделением особой роли взаимоотношения человека и окружающей среды в сложившейся застройке его центральных зон с представлением их как уникально разных малых структурных образований, с разными ландшафтно-архитектурными и художественными средствами социального, бытового и личного характера.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Аронов В. «Среда» как категория искусствоведения/ Журнал Декоративное искусство СССР, М., 1974, №7
2. Иконников А. Среда и образ времени/Журнал Декоративное искусство СССР, М., 1974, №9, 1978
3. Танге К. Архитектура и градостроительство. М.: Стройиздат, 1978
4. Труды ВНИИТЭ, Техническая эстетика, № 25, Москва, 1980, с. 41-50
5. Фатуллаев Ш. Г Градостроительство Баку XIX начала XX веков. Ленинград, Стройиздат, 1978

N.S. Zeynalova

Landscape and art approach of reconstruction of the historic and recreational environment in Baku

Keywords: environment, urban interior, recreation zone, landscape architecture, visual communications, microenvironment

Habitats, in the historically developed environment of the city alternating through many centuries, include a modern and historical situation.

The article suggests methods of studying the state of the recreational system of Baku, with the purpose of determining the ways of updating small recreation areas of this system. In urban areas, these spaces meet the modern requirements of the population in nearby zones of short-term daily leisure. Simultaneously, these zones represent a synthesis of history and modernity with landscape and design quality, including trade-entertaining services and the availability of small transport equipment.

Therefore, the components of the environment which in many situations can solve the necessary architectural and art problems of the recreation sphere are revealed in the article.

N. Zeynalova

Bakı şəhərinin tarixi-rekreasiya mühitin bədii landşaftının yanaşması.

Açar sözlər: mühit, landşaft arxitekturası, şəhər interyer, istirahət zonası, vizual kommunikasiya, mikro-mühit.

Yaşayış yerləri və şəhər tarixən yaranmış mühit bir çox əsrlər ərzində əvəzlənərək müasir və tarixi vəziyyəti, özünə daxildir.

Məqalədə Bakı şəhərinin rekreasiya sisteminin metodların öyrənilməsi təklif olunur, müəyyənləşmə yolu ilə kiçik istirahət zonaların yenilənmə sistemi. Bu məkanlar Bakı şəhərinin şəraitində yaxın yerləşən ərazilərdə qısamüddətli gündəlik istirahət ehtiyacı olan əhəlinin müasir tələblərə cavab verir. Eyni zamanda bu zonalar, o cümlədən nəqliyyat kiçik avadanlıqların mövcudluğu və ticarət-əyləncə xidməti, landşaft-dizayener keyfiyyəti öz tarixi və müasirliyin sintezini təmsil edir.

Bu pozisiyalar məqalədə müəyyən edilən komponentlər ətraf mühitə, hansı ki, hər vəziyyətdə vacib məsələləri bədii-memarlıq reaksiya sahəsində həll edə bilirlər.

Əhəd S. Mesrizadə

UOT 711.42

BİNA VƏ ŞƏHƏRLƏRİN QLOBAL PROBLEMLƏRİN YARANMASINDA ROLU VƏ TƏSİRİ

Açar sözlər: Davamlı inkişaf, müasir şəhərlər, metropolis şəhərlər, ekologiya, regional problemlər, sıxlıq.

Sənaye inqilabından sonra (XVIII əsrin sonlarından etibarən), yeni istehsalat tədricən inşaata da daxil oldu. Belə ki, əvvəlcə körpülər, zavodlar, su limanı obyektlərində, (bəzən də buğda anbarlarında), ictimai binalarda və daha sonra yaşayış binalarında da istifadə edildi. Məsələn üçün Birləşmiş Krallıqda Soren çayı üzərindəki körpü müasir materiallarla tikilmişdir. London stansiyasının damını örtmək üçün bir metal quruluşundan istifadə olunmuşdur. Parisin Krystal Sarayı tam müasir materiallar, dəmir və camlar ilə tikilmişdir və Eyfel qülləsi 330 metr hündürlüyündə müasir materiallarla inşa edilmişdir.

Zaman keçdikcə müasir sənaye daha sürətlə inkişaf edərək, inşaat texnologiyası və materiallara da öz təsirini göstərirdi. Sənaye inqilabı iş üçün inkişaf etmiş ölkələrdə şəhərlərə axının artmasına səbəb oldu. XVIII əsrdə birdən-birə Londonun əhalisi 150 min nəfərdən 5 milyon nəfərə, Parisin əhalisi 100 min nəfərdən 4 milyon nəfərə qədər, və s. artdı. Beləliklə, bəzi şəhərlər sürətlə böyüməyə başladı. Nəticədə sahə azlığı yarandı, amma bu problem inşaat texnologiyası və müasir inşaat materiallarının köməyi ilə həll oldu. Belə ki, hündür mərtəbəli binaların inşası geniş sürətdə yayılmağa başladı. Əlbəttə hündür mərtəbəli binaların tikilməsi üçün müəyyən şərtlər, üsullar təyin edilse

də getdikcə tikinti ticarəti ilə məşğul olanlar və maddi mənafeələrini güdənlər tərəfindən hansı yolla olursa-olsun bu üsullar ayaq altına qoyuldu. Nəticədə şəhərlərdə əhali sıxlığı yarandı və bu sıxlıqdan stress, çirklənmələrlə yanaşı, istər ekologiya baxımından, istərsə də harmoniya baxımından və s. problemlər də ortaya çıxdı. Belə müasir şəhərlərin plansız inkişafı nəticəsində sağlam yaşamaq üçün şəraitəzsizlik yarandı və hal-hazırda da bu proses dünyanın bir çox şəhərlərində də davam edir. Bu şəraitin yaranması nəticəsində şəhərlərdə insanların rahatlığı yaşayış avadanlıqları vasitəsi ilə təmin olunsay da, onların dinclik və sakitliyi yoxdur. Belə ki, bu şəhərlərdə stressiz adama rast gəlmək qeyri-mümkündür.

Məşhur memar Koolhaas 1978-ci ildə çap olmuş “Delirious New York” (həzyan deyən New York) adlı kitabında keçmişə yönəlmiş qeydlərində, bu metropolis şəhərdəki əhalinin sıxlığını əks etdirir və diqqətini metropolis şəhərlərin sürətlə böyüməsinə və yaranan sıxlığın təsirlərinə yönəldir [1].

Bu gün metropolis şəhərlər müxtəlif problemlər ilə üzbəüzüdlər, amma nədənsə dünyada inkişaf etmiş müasir şəhərlər memarlıqda baş verən qlobal problemlərdən dərs almaq əvəzinə gözü bağlı onların getmiş yollarını getməkdədirlər. Nəticədə həmin şəhərlərin bu günkü problemləri, təqlidlə o şəhərlərin inkişaf yollarını gedən müasir şəhərlərin də başına gələcəkdir. Təəssüf ki, problemlərin aradan qaldırılması üçün özlərini çox zəhmətə salmayıb elə təqlidlə onların çarə üçün gördükləri işləri kimi də işlər görürlər və görəcəklər. Amma problemlərin yaranmasının qarşısını almaq üçün təqlid əvəzinə onlardan dərs almaq yaxşı olardı. Çünki belə olmayan halda yaranan problemlərin aradan qaldırılması böyük vəsait ilə mümkün ola, ya da olmaya bilər.

Inkişaf etməkdə olan, xüsusən də Asiya ölkələrində bəzi şəhərlər sürətli və inanılmaz dərəcədə böyüməkdə olsalar da, göstərilən problemlərlə üzləşirlər. Amma yaxşı olar ki, yeni müstəqil şəhərlərin salınması üçün münasib sahələr araşdırılıb təyin olunaraq müasir, ağıllı və davamlı üsullara istinad olunsun. Yoxsa bilərəkdən hal-hazırdakı metropolis şəhərlərin dəhşətli vəziyyətlərinə doğru getmək və belə olan halda aydındır ki, inkişaf halında olan müasir şəhərlərin hal-hazırdakı, eyni zamanda gələcəkdə də yaranan digər problemləri aradan qaldırmaq üçün böyük vəsaitə ehtiyac ola bilər.

Aşağıda metropolis şəhərlərin müxtəlif problemlərinin səbəblərindən bir neçəsinə işarə olunur.

Qeyd olunduğu kimi müəyyən səbəblərə görə hündür mərtəbəli binalar inkişaf etməkdə olan şəhərlərdə köhnə və az mərtəbəli binaların yerində tikilməyə başladı. Hündür mərtəbəli binaların tikilməsində standart qayd-qanunlara və üsullara riayət olunmadı. O cümlədən binalar arasındakı məsafələr normadan kənara çıxdığından nəticədə sıxlıq yarandı. Əks halda hündür mərtəbəli binaların tikilməsi üsullarına riayət olunsaydı bu işdə sərmayə

yatızdıranların gəliri azalardı və bu, onlar üçün faciə sayılandı, Çünki onları gələcəkdə bu sıxlıqdan yaranan problemlər maraqlandırmırdı. Hal-hazırda dünyada, xüsusən də inkişaf halında olan ölkələrin bəzi şəhərlərində bu proses belə davam etməkdədir.

Müəyyən şəhərlər bir müddət belə inkişaf edəndən sonra əhalinin sıxlığından problemlər yaranmağa başladı, o cümlədən maşın sıxlığı, səs, stress və s. Belə olan halda bu şəhərlərdə çarə istər piyadalar üçün, istərsə də avtomobillər üçün yeraltı yolların, yerüstü keçidlərin, tikintisində axtarıldı. Eləcə də avtomobillər üçün dönüb qayıtma körpüləri, həmçinin şəhərdaxili şərq qərbə, şimal cənuba və ya əksinə və s. magistral yollar inşa edilirdi. Bu işlərin geniş vüsət almasına baxmayaraq, yenə də qısa zaman ərzində əhalinin artması istər urbanizasiya ilə, istərsə də yeni doğulanlarla problemlər yenidən və daha güclü şəkildə biruzə verirdi. Problem kökündən həll olunmadığından müvəqqəti olaraq maşın sıxlığı aradan qalxırdı, amma ekologiya problemləri artırdı. Çünki avtomobillər artırdı.

Sıxlığın aradan qaldırılması məqsədi ilə başqa görülən işlərdən biri də odur ki, belə inkişaf halında olan şəhərlərdən bir neçə kilometr aralı iş yerləri baxımından şəhərciklərin salınmasıdır.

Tam olmasa da inkişaf etmiş şəhərlərdə yaranmış sıxlıq həmin şəhərciklərdən asılı olurdu. Lakin yeni şəhərciklərin salınması yaşayış binalarının azlığına çarə olsa da inkişaf halında olan şəhərlərin başqa problemlərinin azalmasına heç də səbəb olmadı, əksinə müəyyən problemlərində artmasına səbəb oldu. Çünki tikilən şəhərciklərin əhalisinin iş yerləri bu şəhərlərlə bağlı idi və zaman kiçdikcə bu şəhərciklər də böyüyürdü, başqa sözlə əhalisi artırdı. Beləliklə, bu şəhərciklərdən, şəhərlər şəhərə işə gələnlər və axşamlar işdən qayıdanların çoxalması şəhərlərin giriş-çığışında güclü maşın sıxlığına səbəb olurdu və bu sıxlıq da insanların əsəb sistemini pozurdu. Nəticədə iş həyatında işin, evdə həyat keyfiyyətini aşağı salırdı, həmçinin insanların vaxtı havayı, yollarda itirdi. Bir halda ki, hal-hazırda zaman qızıldan qimətli sayılır və bu qimətli olan zaman şəxsin özünə dəyərli olmazdan əvvəl hər bir ölkənin dövləti üçün mühüm və dəyərli olmalıdır ki, ölkənin inkişafı üçün fayda versin. Bunlar və s. məsələlər xəstə bir metropolis şəhərlərin yaranmasına səbəb olub. Nədənə inkişaf halında olan ölkələrin müasir şəhərləri inkişaf yolunda təqlidi olaraq hal-hazırdakı metropolis şəhərlərin inkişaf edikləri kimi inkişaf edirlər. Həm də səhv addımlardan əmələ gələn regional problemlərin həllində də təqlidi olaraq metropolis şəhərlərin gördükləri işlər kimi də işlər görürlər.

Azərbaycanda, İranda, Türkiyədə, Çində və digər inkişaf etməkdə olan ölkələrin əsas şəhərlərində daha bir kədərləndirici və mənfi təsir bağışlayan faktora da rast gəlmək olur. Belə ki, şəhər strukturunda landşafta ögey münasibət göstərilərək ağaclar kəsilir, əvəzinə ticarət və ya qeyri ticarət binaları

tikilir. Düzdür, dövlət qanunları əsasında hər hansı bir ağac kəsilərsə o zaman müəyyən sayda ağac əkilməlidir. Hərçənd ağacların əkilməsi pis hal deyil, amma əkilən ağaclar problemin həllini tənzimləmir. Belə ki, şəhərin daxilindəki məhdudlaşdırılmış ağaclar,eyni zamanda şəhərdən kənarda əkilən ağaclar şəhərin havasını təmizləyə bilməz. Buna baxmayaraq bir tərəfdən şəhərdə ağaclar kəsilir, digər tərəfdən dioksid karbon qazını artıranlar şəhərlərdə çoxalır.

Qeyd olunan tədbirlərin hamısı metropolis şəhərlərdə test olunub və nəticə olaraq bu gün metropolis şəhərləində vəziyyət əsla yaxşı deyil. Bəs görəsən nə üçün müasir şəhərlər inkişaf yolunda həmin problemlərin həll olunmamasında israrlıdırlar?

Bu gün şəhərlər dünya əhalisinin böyük bir hissəsinə malikdir və gələcəkdə də bu əhali artacaqdır. Buna görə əhalinin kiçik kəndlərdən və şəhərlərdən köçmələri, istər rəqsi (gedib-qayıdan) miqrasiya, istərsə də geriyyə dönüşü olmayan (həmişəlik) miqrasiya, [2] və doğumların artması həmçinin ölüm nisbətinin azaldılmasını nəzərə almaqla, böyük şəhərlərin inkişafına çox diqqət yetirilməlidir. Burada gələcəyə olan ehtiyacları araşdırmaq və davamlı inkişaf prinsiplərinə riayət etmək, eləcə də bu şəhərləri necə inkişaf etdirməyi aydınlaşdırmaq mühüm məsələdir. Hal-hazırda regional problemlərin, eləcə də bu problemlərin inkişafının minimum həddə endirilərək tədricən aradan qaldırılması müsbət nəticələrə gətirib çıxara bilər.

Kəndlərdən şəhərlərə olan axın aradan qaldırılsa iki tərəfli müsbət təsirə səbəb ola bilər. Belə ki, həm müasir şəhərlərin gələcək problemlərinin azalmasına müsbət təsir göstərir, həm də dövlətin dəstəyi ilə təsərrüfat sahəsində inkişaf baş verir. Bu özlüyündə hər bir ölkənin vacib məsələlərindən olmalıdır. Çünki dünyada əhalinin artımı çox sürətli proses olaraq, müəyyən problemlər yaradır. İnsanlar maddi və mənəvi ehtiyaclarla qarşılaşırlar. İqtisadi cəhətdən yaxşı olar ki, xüsusən tək məhsullu ölkələrdə hər ölkənin əhalisi öz məhsulu ilə qidalansın. Çünki belə ölkələrin yaxın gələcəkdə mədənləri ilə gəlirləri olmayacaqdır. Lakin bu gün belə məsələlər barədə, eləcə də davamlı binalar və şəhərlər barəsində dərinlən düşünmələr, düzgün addımlar atmasalar, o zaman belə ölkələrin müasir şəhərləri olmayacaqdır ki, onların problemləri haqda da fikirləşsinlər. Qeyd edirəm ki, düzgün addımlar o addımlara demək olar ki, tək məhsullu ölkələr yaxın zaman ərzində heç olmasa strateji nöqtəyi nəzərdən ölkəyə ən mühüm olan bəzi elm və texnologiyaları yerliləşdirsinlər. Misal üçün mənim vətəndaşı olduğum ölkə İİR, hərçənd ki, 30 il ərzində bəzi texnologiyaların elmini yerliləşdiribdir, amma bu gün neft-qazdan gəliri olmasa böyük, inanılmaz və məhvədicə problemlər ilə üzləşər, bu problemlərin altından çıxma bilməz. Çünki hələlik lazımi qədər yerli elm və texnologiyaya malik olmadığından ki, elmdən lazımi qədər pul qazana bilmir.

Başqa sözlə elmi sərvətə çevirə bilməmişdir. Bu bir tək məhsullu ölkə üçün sonsuz dərəcədə mühüm bir məsələ olmalıdır. Buna görə də hər hansı bir tək məhsullu ölkə bu məsələyə həyatı bir məsələ kimi yanaşmalıdır. Bu haqda vacib işlərdən biri odur ki, tək məhsullu ölkələr tükənməz enerjilərin istifadəsini mümkün edən texnologiyaların elmini yeniləşdirərək ağıllı, davamlı binaların və şəhərlərin memarlığında iştirak edən texnologiyaların yerləşdirilməsidir.

Hal-hazırda dünya həqiqi mənada şəhərlərin qulluğundadır, belə ki, şəhərlərin resursları hər yerdən təmin edilir və onların tullantıları ətraf mühiti hərtərəfli çirkləndirir, buna görə də şəhərlərin inkişaf metodlarını nəzərdən keçirmək lazımdır. [3] Beləliklə, şəhərlərin meşələrə, sahələrə, sulara, havaya, həmçinin insanların psixologiyasına vurduğu ziyanların mənfi təsirlərinin minimuma endirilməsinin yollarını araşdırıb tapmaq vacibdir. Bu məqsədlə şəhərlər və qlobal mühit arasındakı uzunmüddətli əlaqələrin qurulması və qorunması üçün beynəlxalq səviyyədə addımların atılması qaçılmazdır. Şəhərlərin inkişafı üçün ətraf mühitin və davamlı inkişafın prinsiplərinə uyğun bir şəkildə, dünya miqyaslarını nəzərə almaqla, müasir şəhərləri necə inkişaf etdirmək? Sualına cavab tapmaq olduqca mühümdür. Bu suala cavab vermək üçün, gələcək tələblərə uyğun olaraq şəhərin inkişaf perspektivləri, davamlı inkişaf prinsipləri ilə əlaqəli şəhərləri inkişaf etdirməklə, müasir şəhərlərin vəziyyətini yaxşılaşdırmaq və şəhərlər metropolisə çevrilməmiş yeni müstəqil şəhərlərin davamlı inkişaf üsulları ilə salınması məntiqi sonluqdur. Beləliklə, problemsiz və ya minimum problemlili şəhərlərin olmasına doğru getmək mümkündür.

Bu gün davamlı sözünün hər bir sahədə ortaya gəlməsi səbəbi dünyada ekologiyaın çirklənməsi və resursların məhdud olmasıdır. Bu memarlıqda daha mühüm məsələdir. Çünki tək-cə enerji baxımından dünyada istehsal olunan enerjinin 60% şəhərlərin və bu miqdar enerjinin 40% yaşayış binalarının payına düşür. Bəzi şəhərlərdə bu miqdar 60% də çatır [4]. Bu miqdar enerji binalarda və şəhərlərdə məsrəf olunan aydın enerjidir və bu sahədə gizli enerji də hesab edilsə təbii ki, bu miqdar artacaqdır, amma sənayenin payından azalacaqdır. Qalanı enerji sənaye və nəqliyyatın payına düşür. Bu məsələni hal-hazırdakı məhdud enerji mənbələri ilə birlikdə müəliyə edən də o zaman məsələnin çox mühümlüyü üzə çıxır, çünki dünyada hal-hazırdakı, enerji mənbələrinin bəzisi 40-50 ilə kimi və bəzisi 60-70-80 ilə bitəcəkdir [5].

Tək məhsullu ölkələrdə müasir şəhərlərinin anarxiya inkişafından əmələ gəlmiş və gələcəkdə də gələn regional problemlər qaçılmazdır. Bir tərəfdən də bu ölkələri gözləyən iqtisadi problemlər yaxın gələcəkdə faciəli ola bilər. Əgər bu gün müasir şəhərlərin regional problemləri ekologiya (hava, su, istər dənizlər, çaylar və ya yeraltı sular, topraq), harmoniya, mənzərə, səs,

psixologiya və s. çirklənmələrdən, onlar haqındada düşünməsələr və çarə yollarının axtarışından ibarət olmasındadırsa, tək məhsullu ölkələr bunlardan əlavə strategiya baxımından ən mühüm olan bəzi texnologiyaların elmini yerliləşdirmək üçün də düşünməli və ciddi, əlbəttə nəticə verən təcili addımlar atmalıdırlar. Bu tək məhsullu ölkələrin müasir şəhərlərinin regional problemləri həllindən daha mühümdür. Çox aydındır ki, iqtisadiyyatı dayanan hər hansı bir ölkənin nə şəhər problemini, nə də başqa bir problemini həll etmək olmaz.

Böyük və kiçik şəhərlərin xüsusiyyətlərinin fərqli olmasına baxmayaraq, şəhərlərin davamlılıq kateqoriyalarının çoxu oxşardır. Bu gün dünyanın hər bir yerində bütün əhaliyə münasib mənzil, davamlı iş yerlərinin yaradılması ilə, yaşayışın bərabərliyinə və keyfiyyətinə dəstək verən, həmçinin maşın sıxlığının aradan qaldırılması, ekologiya baxımından ətraf mühit və s. çirklənmələri aradan qaldırmaq üçün elə bir infrastrukturların yaradılması lazımdır ki, məhv və pozmaq əvəzinə təbii mühitin güclənməsinə səbəb ola bilsin. Bir çox bu kimi işlər davamlılıqla bağlı inkişaf etməkdə olan müasir şəhərlərin gördüyü tədbirlərdən ola bilər.

İnkişaf etməkdə olan ölkələr müasir şəhərlərinin inkişafına keyfiyyətli şəkildə nail olmaq üçün, davamlı üsulları əla surətdə həyata keçirən digər şəhərləri nümunə kimi götürə bilərlər. Belə ki, inkişaf halında olan ölkələr öz müasir şəhərlərinin regional problemlərinin həllində, o şəhərlərdə görülən tədbirləri öz şəhərlərinin inkişafı yolunda oxşar regional problemlərin həlli üçün gördükləri tədbirləri, müqayisə etməklə səhv qərarlarında düzəliş edib və daha müsbət nəticələr əldə edə bilərlər.

Bir şəhərin performansını elə bir şəkildə ölçülməlidir ki, iqtisadiyyatın gücünü, sosial və ətraf mühit şəraitində özünü əks etdirə bilsin. Bütün şəhər idarəçiləri yerli iqtisadiyyatlarının böyüməsini istəyirlər, amma sırf iqtisadi artım vətəndaşların həyat şəraitini yaxşılaşdırmaz və bəzən iqtisadi artım ətraf mühitə də zərər vura bilər. Əslində, yaranan problemləri kompensasiya etmək üçün bir çox şəhərlər bahalı düzəlişlər etmək məcburiyyətində olublar. Beləliklə, hər hansı bir inkişafın yaxşı olduğunu düşünməməliyik, amma ağıllı inkişafın necə olduğunu bilməli və icra etməliyik. Ağıllı inkişaf strateji bir yanaşmadan asılı olaraq ən yaxşı inkişaf imkanlarını müəyyən edərək və bəsləyərək, bütün vətəndaşların şəhərin rifahından faydalana bilmələri üçün zamanət verə bilməlidir.

Dünya sürətlə inkişaf edən, amma xüsusi inkişaf planları olmayan şəhərlərlə doludur. Planlaşdırmanın olmaması və ya dəqiq mütləqiyyə edilməmiş planlaşdırmaların nəticəsində anarxiya və pozğunluq yaranır. Bu vəziyyət, əksərən inkişafa mane olur, həyat keyfiyyətinin, eləcə də ətraf mühitin keyfiyyətini aşağı salır. Buna görə şəhər idarəçiləri gələcəyi görən və əhalinin

çoxalmasını, demoqrafik dəyişikliklərin nəqliyyata, məktəblərə, xəstəxanalara təsirlərini bilməli və şəhər həyatının bir çox aspektlərini nəzərə alıb, bunlar üçün perspektiv planları hazırlamalıdırlar. Qeyd etməliyəm ki, bu planlar şəhərin dəyişən ehtiyaclarına uyğun olmasını təmin etməlidir [6]. Yaxşı şəhər müdirləri öz şəhərlərinin inkişafını yox, bəlkə regional inkişaf haqda düşünürlər. Çünki iri şəhərlərin böyüməsi ilə ətraf şəhərlərin bələdiyyələri ilə əməkdaşlıq lazım gəlir, lakin ən dəbli şəhərlərin regional xidmətləri regional bir perspektiv qəbul edir və əhatəli bir planlaşdırma esneklik prosesi təmin edir. Beləliklə, regional perspektiv əmələ gəlir. Əks təqdirdə, yerli rəqabətdə infrastruktur da sərmayə qoyuluşunun azlığına və ya çox olmasına gətirib çıxarar. Hər iki halda nəticə mənfi olar.

İnkişaf etməkdə olan ölkələr müasir şəhərlərinin inkişafında anarxiyalı inkişafa yol verməməlidir. Ölkələr yaxın gələcəyin ən mühüm problemi olan enerji probleminin, həmçinin ətraf mühit problemlərini ciddiyyə almaqla davamlı və ağıllı inkişafa üz qoymalıdır. Enerji mövzusu ölkələrin ən mühüm məsələsi, xüsusən binaların və şəhərlərin memarlığında olmalıdır.

ƏDƏBİYYAT:

1. Ren Koolhaas. "Delirious New York" (həzryan deyən New York).
2. Tapdıq Həsənov, Yeganə Kərimli. Rayon və şəhərlərin planlaşdırılması.
3. Fəqan Əliyev, Fərhad Əliyev. Microclimate of construction complex. 2017
4. Yao, J., Zhu, N.(2011), Enhanced supervision strategies for effective radiation of Building energy consumption - A case study of Ningbo, Energy and Buildings N.43, pp. 2197-2202.
5. <http://www.suna.ir>
6. <http://www.donya-e-eqtesad.com/fa/tiny/news-781851>

Ahed S. Mesrizadeh

The role and influence of buildings and cities in emergence of global problems

Keywords: sustainable development, modern cities, cities megalopolises, ecology, regional problems, density.

Currently, the world serving the cities in the real sense. The resources of cities are provided from everywhere (for example from air, sea, freshwaters, rivers, underground water, soil) and their waste products pollutes the harmony, landscape, sound, psychology, environment and so on. For that reason it is important to take into account the methods of urban development again. Hence, the best results can be achieved by exploring ways to minimize the negative impacts of cities on forests, fields, water and air.

Ахад С . Месризадех

Роль и влияние зданий и городов в возникновении глобальных проблем

Ключевые слова: устойчивое развитие, современные города, города мегаполисы, экология, региональные проблемы, плотность.

В настоящее время мир в реальном смысле находится на службе городов. Город всесторонне обеспечивается ресурсами, а результаты деятельности оказывают отрицательное воздействие на окружающую среду (экологию, ландшафт, гармонию с природой, психологию человека). Поэтому важно пересмотреть методы развития современного города. Таким образом исследуя пути минимизации негативного воздействия на окружающую среду (леса, поля, воду, воздух) необходимо добиться наилучших результатов для дальнейшего развития городов.

Aysel Əhmədova
AZMIU-nin "Landşaft memarlığı"
kafedrasının magistrantı

UOT 719.5

ARAN BÖLGƏSİNDƏ TƏBİƏT QORUQLARI VƏ ONLARIN MUHAFİZƏSİ

Açar sözlər: qoruq, yasaqlıq, flora, fauna, ekosistem, milli sərvət, təbii mühit.

Elmi-texniki tərəqqinin yeni yüksək mərhələsində çoxsahəli sənayenin

və kənd təsərrüfatının sürətlə inkişafı, müxtəlif nəqliyyat növlərinin hədsiz çoxalması təbiətdən və təbii sərvətlərdən daha geniş istifadə olunması ilə nəticələnir. Lakin insanın təbiətə müdaxiləsi əksər hallarda neqativ ekoloji hadisələrlə nəticələnir. Antropogen amillərin təsiri nəticəsində təbiətin ilkin halı bu və ya digər dərəcədə pozulmağa məruz qalır. Bu zaman təbii ekosistemlərin ayrı-ayrı komponentləri müxtəlif dərəcədə pozulur və ya məhv edilir. Bu baxımdan, dövlət tərəfindən yaradılan qoruqlar təbiətin və ətraf mühitin mühafizəsinin köməyinə gəlir. Qoruqlar elm, mədəniyyət və təsərrüfat üçün müstəsna əhəmiyyəti olan, dövlət tərəfindən mühafizə edilən ərazilərdir. Qoruqlar təbiətin ən yüksək mühafizə formalarından biridir. Qoruqlarda geoloji kəşfiyyat işləri, şumlama, mal-qara otarılması, turizm, ov etmək, balıq tutmaq, ağac kəsmək, bitkiləri məhv etmək, ümumiyyətlə təbii sərvətlərdən istifadə etmək və onların təbii halını pozmaq qadağan edilir. Qoruqlar təbii canlı laboratoriya sayılır. Burada müxtəlif obyektlərdə uzun illər boyu tədqiqatlar aparılır, təbiətin etalon və kontrol sahələrdə mürəkkəb ekoloji sistemlərin inkişafı qanunauyğunluqları öyrənilir. Tədqiqat zamanı əldə edilən materiallar təsərrüfatda istifadə olunan sahələrlə müqayisə olunur.

Belə nəticələr təbii mühitin pozulma dərəcəsini aşkara çıxarmağa və onun qarşısını almaq üçün tədbirlər sistemini hazırlamağa imkan yaradır.

Mövcüd təbiət komplekslərini qorumaq, təbiət proseslərinin təbii hərəkətlərini öyrənmək üçün xüsusi qorunan təbiət əraziləri yaradılmış və fəaliyyət göstərməkdədir. Bunlar əsasən, müxtəlif xüsusi qorunma statusu olan dövlət təbiət qoruqlarından, milli parklar, dövlət təbiət yasaqlıqlarından və təbiət abidələrindən ibarətdir. Respublikada 4 milli park, 14 dövlət təbiət qoruğu, 20 dövlət təbiət yasaqlıqları, yaşı 100-dən yuxarı 2083 ağac vardır.

Respublikada xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin sahəsi 583756,1 hektardır və ümumi ərazinin 7%-ni təşkil edir. Bərdə *yasaqlığı* 1966-cı ildə Bərdə və Ağdaş rayonları ərazisində 7500 ha sahədə yaradılmışdır. Yasaqlıq Kürün hər iki sahilində meşə sahəsini, Əyricə qırqovul yetişdirmə məntəqəsinin ərazisini və Kür çayının yatağını əhatə edir. Yasaqlığın yaradılmasında məqsəd Kürqırağı tuqay meşələrini və onların faunasını qoruyub zənginləşdirməkdir. Ərazidə allfivial çəmən-meşə, boz-çəmən və qismən bataqlıq torpaqlar yayılmışdır. Burada qaban, çaqqal, meşə pişiyi, qamışlıq pişiyi, porsuq, dovşan, meşə dələsi, qunduz və s. Heyvanlar, qırqovul, turac, fitçi cücə, qırmızı baş ördək, qarabatdağ, alabaxta, bəzdək, vağ və s. Quşlar məskunlaşmışdır.

Bəndovan yasaqlığı 1961-ci ildə Salyan və Qaradağ rayonları ərazisində Cənub-Şərqi Şirvan düzünün Xəzər dənizinə qovuşduğu yerdə Bəndovan bumu ətrafında 22 min ha sahədə yaradılmışdır, məqsəd bu ərazidəki ceyranları, köçəri və oturaq su və qum quşlarkasıdır. Belə ki, körfəzlərin sahilləri, duzlu

(şoran) torpaqları, bataqlıqların hündür yerləri qamış və kollarla örtülmüşdür. Belə kolluq və qamışlıqlarda ov quşlarının gizlənməsi üçün münasib şərait yaranır.

Qızılağac qoruğu köçəri quşların çoxalması üçün çox əhəmiyyətlidir. Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğu 1976-cı il tarixində ilk su-bataqlıq regionlarından biri kimi «Əsasən su quşlarının yaşama yerləri kimi beynəlxalq əhəmiyyəti olan sulu-bataqlıq yerlər haqqında» Ramsar Konvensiyasının «Ramsar Siyahısı »na daxil edilmişdir və bu səbəbdən də beynəlxalq əhəmiyyətli qoruq hesab olunur.

Böyük Qızılağac körfəzinin dərin sulu hissələrində kiçik donizotu cəngəllikləri, dayaz yerlərində isə yaşıl, diatom və göy-yaşıl yosunlar geniş sahələri əhatə edir.

Kiçik Qızılağac körfəzində su çiçəkləri, buynuzyaıpaq, sulələyi və s. Sualtı bitki örtüyü əmələ gəlmişdir. Burada qamış, dəniz lıgvari, ciyən və s. Bitkilər bitir.

Şirvan dövlət təbiət qoruğu Bandovan dövlət təbiət yasaqlığının bir hissəsində

17745 hektar ərazidə ceyranların, su quşlarının qorunması və artırılması məqsədilə yaradılmışdır.

1982-ci ildə qoruğun ərazisi genişləndirilərək 25.1 min hektara çatdırılmışdır, ərazinin 3 hektarını su hövzəsi təşkil edir. Milli Parkın ərazisində relyefin, bitki və torpaq örtüyünün müxtəlifliyi burada bir sıra təbii landşaft sahələrini ayırmağa imkan verir. Ərazinin əsas hissəsini yovşanlı, **şoranotlu** yarımsəhra I xırda təpəliklər və şoranotlu yarımsəhra düzənliyi təşkil edir. Qədim sahil tirələri, laqunlar müəyyən sahələrdə aydın nəzərə çarpır. Külək vasitəsilə yaranan əsas relyef forması-düyün I təpəcikləri ceyranların sığınacağı və mühafizəsi üçün çox sərfəlidir. Ərazidə yayı quraq keçən mülayim-isti yarımsəhra və quru bozqır tipli iqlim hakimdir. Burada çay və bulaq yoxdur, ərazini şərqdən Xəzər dənizi, şimaldan Baş Şirvan kollektoru, bir sıra digər kollektorlar, Çala (Qızılqaz) gölü və s. əhatə edir ki, bu da ceyranları su ilə tam təmin edir. Ərazidə Xəzərin, kanalların və gölün suyunun qışda donmaması ceyranlar və quşlar üçün çox əhəmiyyətlidir.

Milli Parkın ərazisində relyefin, bitki və torpaq örtüyünün müxtəlifliyi burada bir sıra təbii landşaft sahələrini ayırmağa imkan verir. Ərazinin əsas hissəsini yovşanlı, şoranotlu yarımsəhra xırda təpəliklər və şoranotlu yarımsəhra düzənliyi təşkil edir. Qədim sahil tirələri, laqunlar müəyyən sahələrdə aydın nəzərə çarpır. Külək vasitəsilə yaranan əsas relyef forması-düyün təpəcikləri ceyranların sığınacağı və mühafizəsi üçün çox sərfəlidir. Ərazidə yayı quraq keçən mülayim-isti yarımsəhra və quru bozqır tipli iqlim hakimdir. Burada çay və bulaq yoxdur, ərazini şərqdən Xəzər dənizi,

şimaldan Baş Şirvan kollektoru, bir sıra digər kollektorlar, Çala (Qızılqaz) gölü və s. əhatə edir ki, bu da ceyranları su ilə tam təmin edir. Ərazidə Xəzərin, kanalların və gölün suyunun qışda donmaması ceyranlar və quşlar üçün çox əhəmiyyətlidir.

Milli Parkın ərazisində qaraşoranlı, şahsevdi, duzlaq-çoğanlı, yarımşəhra bitkiləri, çərənli- yovşanlı, yovşanlı-efemerli, yovşanlı, xos təkli, dənli-müxtəlifotlu, efemerli, sahil qumlu və çala- çəmən (dəvəotlu) bitki formasiyaları üstünlük təşkil edir. Landşaft, iqlim və relyef xüsusiyyətlərinə görə Şirvan Milli Parkının ərazisində xarakterik suda-quruda yaşayanlar və sürünənlər faunası formalaşmışdır.

Qoruq rejiminin optimallaşdırılması tədbirlərinə aiddir:

1. Qoruğun sərhədləri təbii relyef elementləri ilə aparılmalıdır;
2. Qoruq daxilində olan yaşayış məntəqələrini qoruqdan çıxarmalı,
3. Kənd təsərrüfat sahələrini qoruqdan çıxarmalı;
4. Layihələndirilmədə bütün qoruqlar üçün qoruyucu zona (bufer) təşkil edilməlidir;
5. Qoruğun material-texniki bazası möhkəmləndirilməli;
6. İqtisadi maraq artırılmalı;

ƏDƏBİYYAT:

1. “Azərdövlətlayihə” DBL İnstitutu-Arxiv
2. Никитина Е.Н. Современные тенденции архитектурно-ландшафтной организации жилых районов (на примере крупных и средних городов) – Респ.межведом.сборник – Киев,

Aysel Ahmadova

Natural reserves of the Aran zone and their protection.

Keywords: sanctuary, preserve, flora, fauna, ecosystem, national heritage, natural environment.

Information is given about sanctuary and preserve in aran region. Dentoological composition, flora and fauna of natural sanctuary and preserves are being researched. Scientific proposals are given for the protection of natural sanctuary and preserves.

Айсель Ахмедова

Природные заповедники Аранской зоны и их защита.

Ключевое слово: заповедник, флора, фауна, экосистема, национальное достояние, природная среда.

В республике 4 национальных парков, 14 государственных природных заповедников, 20 государственных природных заказников. В данной статье рассматриваются заповедники на территории Арана. Изучается состав флоры и фауны данного региона. Приводятся научные доводы насчет защиты заповедников.

Nikrouz Forouzandeh Ghojehbeiglou
Architecture PhD student, Architecture and
Construction University of Azerbaijan
n.furuzandeh@gmail.com

UDC 728

BASIC STUDY OF THE IMPORTANCE OF ENERGY APPROACH IN SUSTAINABLE ARCHITECTURE

Key words: sustainability, energy, architecture, sustainable development, efficiency, design

The main principle of the process for the participation of different fields has also been extended to the field of architecture. The present article addresses the evolution of approaches in recent years. It is a case that examines the architectural stance in relation to sustainable development from a qualitative and conceptual point of view, in contrast to most of the previous ones, which have addressed little of the problem.

In this regard, while emphasizing on the concept of addressing the sectors, the status and architecture of housing in relation to the environment and the environment involved in sustainable development, it is concluded that in the current period of energy, the issue of power and information exchange is considered necessary for new knowledge of the world and analyzing softwares are the mechanism that utilizing energy and information. Therefore, architectural responsibility in sustainable development, and in particular, energy, goes beyond the structure of the internal heating and internal storage of housing, and in-

cludes both the pre-structural and post-structural stages; the need for such a responsibility is the synchronization and coherence of the other areas of management, social and cultural affairs, [1].

Sigfried giedion, in relation to the architectural space, [2], refers to the fixed principle that, based on the form (form and geometry), spatial relations (performance), technical aspects, and finally, social aspects (culture) has a permanent presence.

The simple concept of architecture and the architecture of housing is nothing but the outcome of the intermediaries and the permanent presence of the principle that this presence is a demonstration of the power of overcoming to the environment and the flow of its resources in order to provide the natural resources.

To put it simply, over the course of thousands of years, the intent and breadth of the housing architecture was to ensure greater access to the environment and environmental resources, which, if changed, did not change the principle of the presence of the authority against the environment, but merely in the array of intermediaries (shape, function, and structure) a change took place.

In the history of architectural styles, before the development of sustainable subject, the tendency to overcome the environment (nature) and the excessive utilization of energy sources was not reduced, as follows:

The changes in the Renaissance did not change the way of making, but simply transformed the position of man, [3]. The debates of the early modern period, based on the distinction between the form and the action put forward by Louis Sullivan, posed a challenge to the array of mediators of architectural presence, not to prioritize the principle of preservation of the environment. Even what is known as "organic architecture" and Frank Loydright has been pioneering, though apparently, it seeks to unify the inside and outside with the site, [3]. However, this unity of the outline privilege was not the current concept, and more so, it focuses on the position of the architectural structure.

With the advent of the energy crisis, the change in the way energy resources were used, primarily, were centered on the material and practical uses of the architecture.

The reason for this negligence was that it was still unclear that, although the exploitation of natural resources, in different geographies, involves different interests and different solutions. But, the totality of nature with all its possibilities is a universal demand.

One of the consequences of such neglect was the inadequate interpretation of the energy conservation law (the conversion of energy and the total amount of it in terms of converting and not consuming different forms of energy), while

energy and all its answers, including resources, required the acquisition and optimization of the cost, and only the provision of heating and heat Improved architecture (with less cost and easy access), [10, 11].

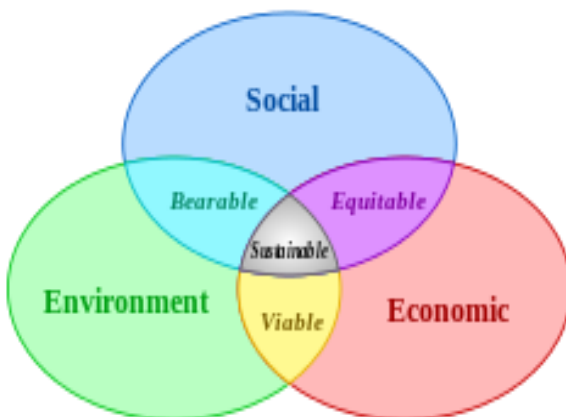
The emergence of sustainable development, which is an organizational principle in the decision-making of all levels from the local to the global level, came from the above-mentioned systems, in essence, the transformation of approaches and the transformation of concepts, including in the field of architecture, inevitably led to the fact that during the current period of energy. The issue of the power and information is considered necessary for new knowledge about the world and the mechanism of using energy and data exchange is softwares, [1].

The present article seeks to examine the development process with the emphasis on sustainable development, the developments that have been made, and the nature of the process of architecture.

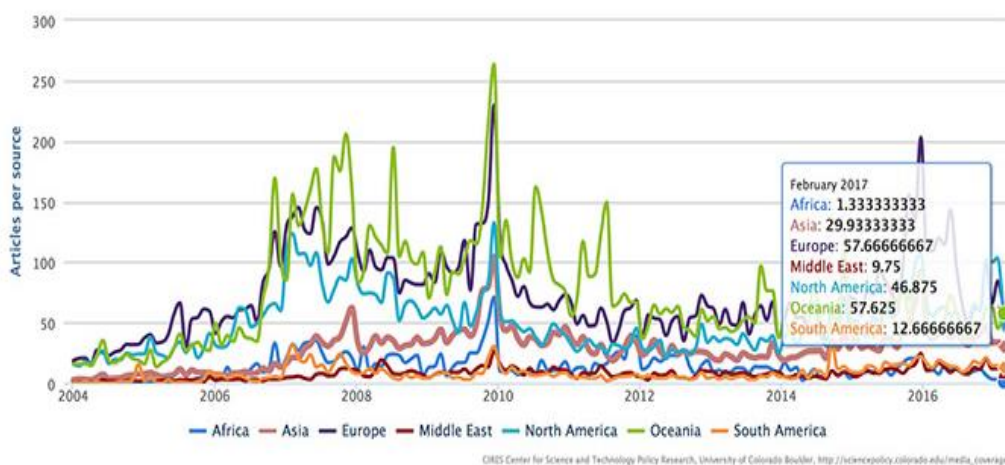
Sustainable development; concepts and definitions

The concept of sustainability refers to sustainable development of "what can continue in the future", [4].

Sustainable development is a development that takes human needs into account in the ability of the next generation to meet its needs (Statement by the World Commission on the Environment and Future Development (1987); Oxford University). The sustainable development that has been introduced in the world's scientific societies since the 1970s can be seen as the result of the rational development of a new awareness of global issues, the environment and development, which, in turn, include factors such as the environmental movements of the sixties and the first United Nations conference, "Environment and Development" influenced which held in 1972 in Stockholm, (Mahmoudi, 2005). Sustainable development is a qualitative development and is about quality of life and aims to raise the level of quality of life for the future. Sustainable development has three deep themes in the following areas: 1. Environmental Sustainability 2. Economic Sustainability 3. Social Stability, (pic. 1, pic. 2,) [1]. Environmental issues are very important in relation to architecture and environmental sustainability in order to achieve the goals of sustainable development Linked to the future of humankind, architects have come to the fore, [3].

Pic. 1: Venn diagram of sustainable development: at the confluence of three constituent parts

Pic 2: 2004-2017 climate change diagram, [16]

Sustainable development; backgrounds

• Climate change

Concerning greenhouse gases and climate change, there is a rather conclusive agreement that climate change is a fact that governments accept. The geo-spatial studies show that climatic changes are increasing at any moment, but current attention is drawn to the shaking of the changes brought about by human intervention through fossil fuels (The International Institute for Sustainable Development, Jessica [2]).

- **Fossil fuels**

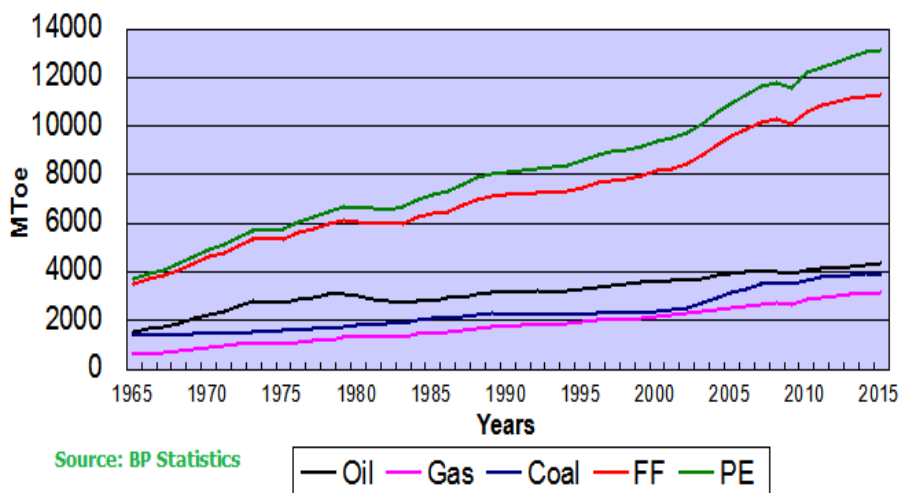
Since the Industrial Revolution, human activities have added greenhouse gases to the atmosphere. The main source of this increase in greenhouse gases is carbon dioxide, which is derived from the combustion of fossil fuels, [2].

The use of nuclear and fossil fuels has had a profound effect, including air pollution, acid rain, depletion of natural resources, and nuclear radiation hazards. Global climate change, greenhouse gas emissions from fossil fuel combustion. The energy coming from the sun in the form of an infrared beam from the surface of the earth opens up to the surface and creates an equilibrium temperature on the earth's surface. (Same). If the earth was not in the atmosphere, its average surface temperature could reached -18 degree, but its atmosphere, which includes greenhouse gases, such as water vapor, carbon dioxide, acts like as a greenhouse glass. It allows to enter the Sun's rays but prevent infrared radiation from escaping. The natural greenhouse effect thus formed will control the surface temperature of the Earth at a level suitable for life, about 15 degree, (the same).

- **Greenhouse gases**

The built environment is responsible for an estimated forty-five per cent of all greenhouse gas emissions. As the greatest opportunities for reducing these emissions occur during the briefing and design processes, the pathway to better design lies in preparing environmental briefs, and using these to drive building design and produce buildings of high environmental performance. This process-driven book looks at the theoretical issues involved in an environmental brief, and outlines methods by which architects can approach the writing of a brief that considers all aspects of the natural and the built environment, and relates these concepts to a number of case studies from around the world, [6, 10]. Climate change is the continuation of what is known today as a greenhouse effect. Greenhouse gases (GHG) prevent the entry of sunlight to the surface of the earth and its absorption in the atmosphere that creates a heat wave and returns heat to space.

In particular, carbon dioxide and other greenhouse gases released by the combustion of fossil fuels have threatened to bring about unprecedented climate change, [2].

Pic 3: world fossil fuel energy consumption

Scientists estimate that this release has increased the global average temperature of Earth's surface at 0.6°C in the twentieth century, and if it is not taken in front, Earth's temperature is expected to increase from 1.4 to 5.8 degrees Celsius (depending on the conditions) reaches the end of the twenty-first century. Such an increase in temperature may increase the frequency of frequent fluctuations in water. Humans, such as floods or droughts, will in turn cause serious damage to farming and natural welfare, [2].

Sustainable development; foundations and trends

• The necessity of maintaining the cycle of nature

The simple concept of sustainable development, which has both a warning and a guiding aspect, is nothing but a reorientation to the natural environment for cosmic durability, [1]. and the alternative to "combining to live" instead of "imposing, to live "

In one word, sustainable development is an attempt at new knowledge of the periphery, especially nature and energy. This effort spins around several axes. Including:

- Definition of the human society and its domains in a dynamic and ecosystem whose evolution or degeneration of each component is related to other components, and hence, all layers and communities are in the process of their participation.
- Nature is the only resource and source of life in the world, and the process of human life depends on the contribution to the survival of the cycle of

nature. From now on, a powerful criterion is defined by the amount of access to energy and the preservation of its resources, [1].

- Believing in such a process involves changing attitudes and approaches, in addition, redefining concepts and qualities;

- **Utilizing new and renewable energies**

With the advent of the energy crisis, a new trend has emerged that will contribute to the thermal comfort of the building without (or eliminating) energy dissipation, [8]. This trend focuses on the use of new and renewable energies that provide an effective part of the world's primary energy. In long-term studies of energy, renewable resources can contribute much more to global energy. The second half of the 21st century, [2]. Of course, our ancestors used fire as a fire, biomass energy for the first time, actually used the energy of the Photosynthesis, that is, the process by which plants are created from the water and carbonaceous gas in the atmosphere under solar radiation. Then, human societies use water and water movements (both of which are generated from solar radiation on the oceans and on the water) for grinding cereals, irrigation, and shipping. As civilizations become more complex, architects began designing buildings that use more solar energy than sunlight and, consequently, reduce the use of light and artificial lighting, [13, 14]

Sustainable development and architecture

- **In order to get the order**

The intrinsic characteristic of mankind for desirable things and undesirable disposal is the basis of housing architecture. However, comfort is provided by using different resources, at a lower cost, and easier to access, [12].

And each of us, for the sake of achieving the goal, we make a solution and use the skills and qualifications we have inherited. What we do wrong over the course of a particular period is the need for a set of tools to solve problems, and by doing so [7]. So, the proper option for the energy category, when it can come into being, the architects want it as desired, is nothing but a change to the previous situation. Of course, with this change in the directions, there will be a change in the direction, [7]

- **The current position of architecture**

Based on modern urban architecture and planning, the environmental planning rooted in the Garden of Howard Gardens, mainly directly from the 1960s to the 1970s, has been a source of deep concern for the importance of synchronizing with the socioeconomic and global developmental factors. The growth of the environmental crisis caused by the phenomenon of global warming and climate change at the beginning of the 21st century has given an extraordinary

emergency to this approach, [15]. Also, by comparing the role of architectural

designers in the past and present, we find that significant changes have emerged, such that:

Yesterday: engineers and engineers were on the verge of dominance, and *today*: fixed design professions are redefined and new designers have emerged.

Yesterday: Architects had a strong position in the design process, but *today*: they are lost in the interests of managers, other professional designers, service engineers, and engineers. *Yesterday*: Design and craftsmanship was a certain aspect of architectural education, and *today*: designing instruction on fixed skills that does not fit into a sustainable manner is not solid. *Yesterday*: the designers of the "real" issue of the employer determined that *today*: customer identification is with expert staff. *Yesterday*: Professionals emphasized to have a supposedly superior service, but *today*: others manage the designers. *Yesterday*: the professional designer had a general responsibility for managing the whole process. A very different technique is used to integrate the design scheme ... In other words, its own exploration takes place, and application of software and compliance with standards replaces individual and seemingly superior actions, it is possible, [7].

Sustainable construction

For most companies, countries and individuals who do take the subject seriously the concept of sustainability embraces the preservation of the environment as well as critical development-related issues such as the efficient use of resources, continual social progress, stable economic growth, and the eradication of poverty. Sustainability in building design and minimal energy consumption can be achieved by the following table factors, Table 1, [8].

Sustainable construction	Use of recycled and renewable materials
	Use of materials that incorporate low energy
	Life-cycle assessment (LCA) concept for the materials
	Use the certified wood
	Water use reduction trough rainwater collection and reuse
	Project for low maintenance
	Recycling of materials
	Reduction of pollutants
	Use of green roof
	Access to public transportation
	Energy efficiency
	Bioclimatic architecture

Table 1. Effective factors in sustainable construction

New Approaches to Key Concepts

The term "new" means "renewable" which renewable energy has solar origin, and the sun is a stable and unlimited source of energy. The amount of energy that the sun produces is unlimited and it is in the form of direct sunlight or indirectly, such as bioenergy or energy of water or wind, is a source of energy that the former human societies are based on, [4]. Using these resources, health can be achieved in housing; achieving a subject that has a long history and even the focus of the 19th-century reformers on a disease that was caused by a weak structure and massive housing conditions. The source of the highest spatial standards, as well as the origin of the buildings, became better, [5].

Housing health is one of the solutions to sustainability, while sustainability does not mean stability, but a combination of meaning and quality, quality, and imagination, and the ability to create a good environment for the present. Sustainable design, a combination of aesthetics, architecture, sense of location, and environmental, economic, individual, and social considerations, is adaptation to the environment. How does the thought of what architecture makes, how does it want to live? [9]

That is, the analysis of the environment, the purpose of which is to determine the most appropriate organizational method of work, is not a complete or ideal solution, but rather to ensure that what is created is the most acceptable cover in the cycle; however, as cycles change, The full implementation of the project organization will also be reversed. [7]

Conclusion

Finally, we should not only think business based to our natural resources but also must save them and we need the health of the main sources of energy, the earth and the sun. With all the resources and facilities, the earth and the sun have two bases that have neither repeat nor substitute. So how to use the landscape in architecture, the evolution of the approach to neighboring blocks, etc., although they apparently do not interfere with energy gain, but in fact, play a major role in maintaining energy resources.

REFERENCES:

1. SIGFRID, G. Architecture you and me. 2th edition. Tranlated by Mirmotahhar, A. Tehran: Zar publication. 1975.
2. Mahmoudi, M. Sustainable design principles in aproach to sustainable developement aims. Iran civil center conference articles: www.irancivilcenter.ir
3. Bani masoud, A. Post modernism and architecture. Contemporary western architecture and thoughts movements study. Isfahan: Khak publication, 2007

4. GODFREY, B. Renewable energies. Translated by abdollah partovi. Tehran university publication. 2008.
5. TOWERS, GRAHAM. (2005). At home an introduction to urban housing design; at home in the city. Architectural Press. An imprint of Elsevier.
6. GRAY, C. and HUGHES, W. Building Design Management. UK; Oxford; Elsevier. 2001
7. HYDE, R. WATSON, S. The Environmental Brief: Pathways for Green Design 1st Edition. Department of Architecture, University of Queensland St. Lucia, Queensland, Australia, 4072.
8. LAMBERTS, R. Bio Climatic Buildings. Federal University of Santa Catarina. 2003.
9. LEWIS, S. Front To Back: A Design Agenda For Urban Housing. Oxford: Elsevier. 2005.
10. MILNE, M. and others, Energy Research and Development Division FINAL PROJECT REPORT. Energy Design Tools Group, UCLA Department of Architecture and Urban Design, Los Angeles, March 2013.
11. Power Delivery. Tidal energy levelized costs from North American Tidal In-Stream Energy Conversion Technology Feasibility Study, EPRI (June 2006), pgs 5-6.
12. MARC, S. KRİSTAN, R.; 3,000 Years of Passive Solar Architecture in a Hot Arid Climate, Proceedings of the Solar World Congress 2005 Joint American Solar Energy Society. International Solar Energy Society Conference, Orlando, August 6-12, 2005
13. SİNGH, A. and others. Thermal insulation of energy efficient buildings. Department of Civil Engineering, Madhav Institute of Technology & Science, Gola Ka Mandir, Gwalior-474005
14. TOUDRET, F. A. Dependence of Outdoor Thermal Comfort on Street Design in Hot and Dry Climate. Berichte des Meteorologischen Institutes der Universität Freiburg , Nr. 15, , November 2005
15. WALTERS, D. Designing Community: Charrettes, master plans and form-based codes. UK; Oxford; Architectural Press is an imprint of Elsevier, 2007.
16. <http://ciresblogs.colorado.edu/prometheus/2017/03/03/media-attention-to-climate-change-dips/>
17. <https://rclutz.wordpress.com/2018/02/13/fossil-fuels-%E2%89%A0-global-warming-updated/>

Nikruz Furuzandə Rəşidoğlu

Davamlı memarlıqda enerji yanaşmasının vacibliyi

Açar sözlər: davamlılıq, enerji, memarlıq, davamlı inkişaf, məhsuldarlıq, dizayn Memarlıq sahəsində də müxtəlif sahələrin iştirakı prosesinin əsas prinsipi genişləndirilmişdir. Bu məqalə son illərdə yanaşmaların təkamülünü nəzərdə tutur. Buradakı davamlı inkişaf əlaqədar memarlıq mövqeyi, keyfiyyəti və konseptual baxımından, davamlı inkişafda olan həlli yollarını araşdırır. Bu baxımdan, ətraf mühitə və davamlı inkişafa aid mənbələrin, sektorların vəziyyəti və quruluşunu əhatə edən, son dövrdə enerjinin və informasiya mübadiləsinin verilməsi dünyanın yeni məlumatları üçün zəruri hesab edilir və effektiv enerji istehlakı olan binaların analizi və modelləşdirilməsi və kompleks şəkildə binanın enerji informasiyasını idarə etmək baxımından zəruri və çox vacib amildir. Buna görə də, davamlı inkişafda və xüsusilə də enerjiddə olan memarlıq məsuliyyəti daxili istiləşmə və rahatlıq təmin etmək əlavə tikintinin layihə halında olduğu haldan bələ istifadə sonrası zamana aiddir; o baxımdan memarlıq təkcə sırf tikinti ilə yox bəklə sosial, iqtisadi və ekoloji ilə qarşılıqlı olaraq davamlı inkişafın əsas təmin edən sektordan ibarətdir.

Никруз Фирузанде Рашидоглу

Важность энергии в устойчивой архитектуре

Ключевые слова: устойчивость, энергетика, архитектура, устойчивое развитие, производительность, дизайн

Принципы воздействия различных процессов на современную архитектуру были расширены. Эта статья посвящена эволюции подходов к этой проблеме за последние годы. Автор рассматривает позицию архитектуры в отношении устойчивого развития с качественной и концептуальной точки зрения. В связи с взаимодействием архитектуры жилья с окружающей средой, которая в свою очередь принимает непосредственное участие в устойчивом развитии, делаются выводы, что на современном этапе использование природной энергии и информационный обмен являются необходимым для новых знаний о мире. Анализ программного обеспечения являются механизмом, который позволяет использовать энергию и информацию. Поэтому значение архитектуры в области устойчивого развития энергии, выходи за рамки отопления и комфорта, и подразумевает проектирование дополнительных конструкций. И это позволяет синхронизировать и согласовывать современную архитектуру с другими социально- культурными вопросами.

SƏNƏTŞÜNASLIQ

Rəna Məmmədova,
AMEA-nın müxbir üzvü,
sənətşünaslıq üzrə elmlər doktoru

UOT 781

QARABAĞ MUĞAMLARI.

Açar sözlər: muğam, xanəndə, Qarabağ, mədəniyyət.

Azərbaycanda geniş yayılmış muğam sənəti öz müstəqil məktəblərini yaratmış muğam yaradıcılıq mərkəzləri ilə şöhrət tapmışdır. Azərbaycan muğam sənətinin inkişafında Bakı, Şamaxı, Gəncə ilə yanaşı, Şuşada formalaşan Qarabağ muğam məktəbi də xüsusi rol oynamışdır.

Qarabağ muğam sənətinin tarixi bütövlükdə Azərbaycanın muğam ənənələri ilə bağlıdır.

Məlumdur ki, muğamın yaranmasında, inkişaf etməsində ustad xanəndələrin rolu böyük olmuşdur. Azərbaycan muğamını məharətlə ifa edən Qarabağ xanəndələri bu sənəti nəsildən-nəsilə ötürərək yaşatmışlar. Məhz belə xanəndələrin istedadı, dərin təfəkkür tərz, onu yeni boyalarla zənginləşdirmək cəhdi sayəsində bu ulu sənət əsrləri adlayaraq günümüzədək gəlib çıxmışdır.

Danılmaz faktdır ki, Qarabağ hər zaman muğam ifaçılığı üçün güclü səslər yetirmiş, istedadlı xanəndələr yetişdirmişdir. Ən məşhur zil səslər Qarabağ muğam məktəbində formalaşmışdır. Əgər tarixə nəzər salsaq görürük ki, həqiqətən, bütün ustad xanəndələrin əksəriyyəti Qarabağ muğam məktəbinin nümayəndəsidir: XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Hacı Hüsri, Əbdülbağ, Zülalov, Cabbar Qaryağdıoğlu, Keçəci oğlu Məhəmməd, İslam Abdullayev, Məşədi Məhəmməd Fərzəliyev, Məcid Behbudov, XX əsrin ortalarında Bülbül, Xan Şuşinski, Zülfü Adıgözəlov, Seyid Şuşinski, Əbülfət Əliyev, Mütəllib Mütəllibov, Yaqub Məmmədov, İslam Rzayev, Qədir Rüstəmov, Arif Babayev, XX əsrin sonlarına Vahid Abdullayev, Səxavət Məmmədov, Sabir Abdullayev, Zəhid Quliyev, Qaraxan Behbudov, Mənsur İbrahimov və başqaları Qarabağ muğam məktəbini layiqincə təmsil edərək bütövlükdə Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin inkişafına öz töhfələrini vermişlər. Bu adları çəkməklə biz Qarabağ xanəndəlik məktəbinin geneoloji bağlılığını göstərmiş oluruq.

Şübhəsiz, belə ustad xanəndələrin yetişməsində Qarabağ muğam məclisləri əvəzsiz rol oynamışdır. İlk öncə Qarabağ muğam sənətinin bir məktəb kimi

formalaşmasında XIX əsrin ortalarında Xarrat Qulunun öz sələflərinin ənənəsinə əsaslanaraq dini məqsədlə Şuşada yaratdığı muğam tədris ocağı sonradan muğam sənətini tədris edən digər musiqili-ədəbi məclislərinin təşkili üçün bir nümunə olmuşdur. Bunun ardınca Hacı Hüsü Mir Mövsüm Nəvvabla birlikdə Qarabağ xanəndələrini öz ətrafına toplayaraq "Xanəndələr" məclisi, X.Natavan "Məclisi-üns", M.Nəvvab "Məclisi fəramuşan" və ya "Məclisi-xamuşan" yaratmışdır. Muğam məclislərində dövrün tanınmış xanəndə və sazəndələri ilə yanaşı şairlər, rəssamlar, ədiblər də iştirak edərək öz sənətlərini püxtələşdirmiş və qarşılıqlı təsir nəticəsində daha da zənginləşdirmişlər.

Şuşa məclislərində musiqinin estetik problemləri, ifaçılıq, muğam sənəti kimi məsələlər müzakirə edilir, muğamların ifasına 2-3 saat vaxt ayrılırdı. Məclislərdə ifa olunan muğam dəstgahlarında bütün keçidlərə riayət edilməsi tələb olunurdu. Muğam ifaçılığında ciddi tələblərin irəli sürülməsi musiqiçiləri öz ifa səviyyələrini yüksəkdə qoruyub saxlanılmasına kömək edirdi. Hətta, bir muğam bir neçə xanəndə tərəfindən oxunduqdan sonra həmin ifalar müqayisə edilərək təhlil olunurdu. Belə muğam məclislərində mahir muğam biliciləri bu və ya digər ifanı geniş müzakirə edir, hansı qəzələrin seçilən muğama daha uyğun olmasını aydınlaşdırırdılar. Xanəndənin işlətdiyi zəngülələr, xallar, çalarlar geniş təhlil olunurdu. Belə müzakirələr bütövlükdə muğamın, ifaçılıq sənətinin inkişaf etməsinə təkan verirdi. Qarabağ muğam məclislərinin məqsədi yeni xanəndələr nəslini yetişdirmək, xanəndəlik sənətinin xalq arasında yayılmasına nail olmaq və Azərbaycan muğamını inkişaf etdirməkdən ibarət idi.

Qarabağ muğam məktəbinin yeni və yüksək mərhələsi Cabbar Qaryağdı oğlunun adı ilə bağlıdır. O, xalq şənliklərinin, muğam məclislərinin, ilk "Şərq konsertlərinin" fəal iştirakçısı olmaqla yanaşı, həm də səsi qrammofon valına yazılan ilk xanəndə kimi məşhurlaşmışdır.

Cabbar Qaryağdı oğlu muğam dəstgahlarımızı özünəməxsus ifa edərək onların təkmilləşməsinə öz töhfəsini vermişdir. O, "Rast", "Çahargah", "Segah", "Mahur" muğamlarının yeni variantlarının (bura yeni guşələr, xallar əlavə edərək), bir çox təsnif və mahnıların (sonralar xalq mahnısı kimi məlum olan) yaradıcısı olmuşdur. Məsələn, o, "Çahargah" muğamını özünəməxsus tərzdə ifa etdiyinə görə seçilmişdir. Onun "Mənsuriyyə" şöbəsinə fəvqəladə bir istedadla oxuması muğam sənətində bir möcüzə sayılır. Burada onun gözəl yollar, üsullar tapıb seçməsi, dəstgahın ən çətin gediş-gəliş yollarında orijinal tərzdə məharətlə gəzişmələr etməsi yüksək ifaçılıq nümunəsi kimi dəyərləndirilir.

Qarabağ xanəndəlik məktəbini təmsil edən Seyid Şuşinski Azərbaycan muğamını inkişaf etdirərək daha da irəli aparmışdır. O, bir çox muğamlara yeni xallar, guşələr əlavə edən, gözlənilməz keçidlər edən, bir çoxlarını isə

birləşdirib oxuyan yenilikçi sənətkar kimi tarixə düşmüşdür. Bunlardan "Rast-Humayun", "Qatar-Bayatı", "Şur-Şahnaz" və s. göstərmək olar. Bir muğamdan digərinə modulyasiya etmək bacarığını da o, Cabbar Qaryağdı oğlundan əxz edərək inkişaf etdirir. Məsələn, "Bayatı-Şiraz" muğamında onun "Xavəran" şöbəsiindən "Qatar"a keçidi xanəndədən güclü səs və böyük cəsarətlə yanaşı, həm də yüksək professionalizm və ustalığ tələb edirdi. Bundan əlavə o, bəhirsiz muğam şöbəsiindən bəhrli hissəyə böyük bacarıqla keçidlər etməyə qadir idi. Seyid Şuşinskiyin bir novator xanəndə olması muğamlara yeni şöbələr əlavə etməsiində də özünü göstərir. Məsələn, "Rast" və "Kürd-Şahnaz"a ilk dəfə olaraq "Dilkeş" şöbəsiini daxil etmişdir.

Seyid Şuşinski muğam ifaçılığında şöbələr arasında təzadlığı artırmış, muğamın dramaturji prinsiplərinin daha da zənginləşməsinə, ideya-fəlsəfi məzmunun çoxcəhətli və dolğun bir şəkildə ifadəsinə nail olmuşdur. Bu, xanəndənin ifasında səslənən "Çahargah" muğamını dinlədikdə təsdiqini tapır. Belə ki, Seyid Şuşinski "Çahargah" dəstgahını ənənəvi şəkildə deyil, yəni hamının ifa etdiyi kimi "Cövhəri" ilə deyil, zildən "Mənsuriyyə" üstə müqəddimə verməklə başlar, 10-15 dəqiqə yüksək pərdələrdə oxuduqdan sonra isə muğamın mayəsinə qayıdardı. Bu prinsip onun tələbələri tərəfindən də mənimsənilərək ifaçılıqda tətbiq olunmuşdur.

Qarabağın təbiətinin gözəlliyi ruhu oxşayan melodiyların yaranmasına təkan vermişdir. Belə bir mühitdə dünyaya göz açan insan bu ecazkar muğam aləminin əbədi sehrinə düşür və istər-istəməz bu məkanın təsirinə məruz qalırdı. Təsədüfi deyil ki, belə bir deyim yaranmışdır: "Qarabağda uşaqlar ağlayanda segah üstə ağlayır, güləndə "Şahnaz" üstə gülürlər".

Məşhur "Qarabağ şikəstəsi" bu diyarın musiqi rəmzinə çevrilmişdir. Bu ritmik-muğamda Qarabağın təbiəti ilə musiqisi sanki vəhdət təşkil edir.

"Qarabağ şikəstəsi" həm də Qarabağın harayıdır. XIX əsrdə zərbi muğam kimi yaranan bu melodiyanın poetik əsasını Qarabağ xanı İbrahim xanın qızı şairə Ağabəyim Ağanın yazdığı bayatı təşkil edir. Qüssə, kədər, vətən həsrəti ifadə olunan şikəstə böyük ürək yangısı ilə oxunur. Xüsusilə, bu muğam Xan Şuşinskiyin ifasında olduqca ecazkar səslənmişdir.

Bu zərbi-muğamın mahiyyəti bu gün də öz aktuallığını itirməmişdir. Elə bil müəllif öncədən Qarabağın başına nələrin gələcəyini öncədən hiss etmişdir. Bununla belə muğam nə qədər kədərli olsa da, insanları intiqama, mübarizəyə səsləyir, bir cəngi kimi oxunur:

"Əzizinəm oyan, gül,
Oyan bülbül, oyan, gül,
Könlüm fəqan eyləyir
Nə yatmısan, oyan gül."

Rena Mammadova

Culturological interpretation of formulary of folk culture

Key words: culturology, constant, formulary, folk, culture.

In this article there are proposed some ideas of culturological explanation of formulary in the folk culture. In musical folklore these ideas were formulated by the famous ethnomusicologist V.Goshovsky. The scientist synthesized ethnoartcritical and culturological ideas.

Рена Мамедова

О культурологической интерпретации формульности в народной культуре

Ключевые слова: культурология, формула, тип, народной, культура.

В данной статье предлагается опыт культурологической реконструкции формульности в народной культуры, в частности, в музыкальном фольклоре. Опираясь на идеи этномузыковеда В.Гошовского, в данной статье исследуется интердисциплинарная взаимосвязь между музыкознанием и культурологией. Подчеркивается, что подобного рода интердисциплинарные подходы обеспечивают глубинное изучение азербайджанской народной культуры.

Mehriban Paşayeva

sənətşünaslıq fəlsəfə üzrə doktoru
AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutu

UOT 781

AŞIQ MUSIQİSİNİN TOPLANMASI VƏ NOTA SALINMASI TARİXİNDƏN

Açar sözlər: aşıq sənəti, milli ənənə, xalq musiqisi, bəstəkarlıq, xanəndə və sazəndə, nota yazıları, tarix.

Qədim tarixə və zəngin yaradıcılıq irsinə malik olan Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının çox şaxəli qollarından biri də Aşıq yaradıcılığıdır. Aşıq sənəti ənənəvi Azərbaycan mədəniyyətinin çox böyük sahəsini özündə əks etdirir. Xalq yaradıcılığının bütün nümunələri aşığın fəaliyyətində cəmləşmişdir. Yüzlilliklər boyu inkişaf yolu keçən Azərbaycan aşıq sənəti çox qədim tarixi kökə malikdir. Bildiyimiz kimi, Aşıq sənəti xalq yaradıcılığı növlərində ən güclüsüdür. Bu sənəti təmsil edən Aşıq böyük istedad və gözəl ifaçılıq bacarığına malik olmasıdır. Aşıq adını daşıyam sənətkar ayrı-ayrı formalı şeirlər yaratmağı, bəstəkarlıq etməyi, sazda çalıb oxumağı və rəqs etməyi bacarmalıdır. Üzeyir Hacıbəyli “Azərbaycan musiqi həyatına bir nəzər məqaləsində yazır ki, “Peşə və sənət məqamında isə musiqi icrası “ustadların” işidir, bu ustadlar qabiliyyət və ləyaqətlərinə görə iki zümərə ayrılırlar: biri şəhər və yaxud məclis” musiqiçiləri ki, bunlara məlum olduğu üzrə “xanəndə və sazəndə” dəstəsi deyilir: o biri zümərə “kənd” və ya “çöl” musiqarlarıdır ki, onlar da aşıq (aşiq) və zurnaçı” dəstəsidir. Ü.Hacıbəyli bu məqaləsində aşıq sənətinin kənd mühiti ilə bağlılığını, xalqa yaxın olduğunu bildirmişdir. O, bu məqaləsində aşıq yaradıcılığının tarixi kökləri inkişaf yolu, aşıq dəstəsinin tərkibini irəli sürərək aşıq musiqi formalarının araşdırılması haqqında dəyərli fikirlər söyləmişdir. Ü. Hacıbəyli bu fikirləri ilə aşıq sənətinin inkişafına təkan vermişdir.

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan xalq musiqisi yaradıcılığının sistemli şəkildə toplanması, araşdırılması 20-30-cu illərdən başlanmışdır. Belə ki, Azərbaycan Dövlət Konservatoriyası nəzdində 1932-ci ildə təşkil olunmuş “Elmi-tədqiqat musiqi Kabinəsi” böyük rol oynamışdır. Bu kabinəyə “Bülbül” rəhbərlik edərək o dövrdə konservatoriyada təhsil alan tələbələrdən – Q.Qarayev, Niyazi, C.Hacıyev, S.Rüstəmov, T.Quliyev, F.Əmirov, Z.Bağirov və başqalarının musiqi kabinetində fəaliyyətə cəlb etdi. Xalq mahnı və rəqsləri ilə bərabər muğam və aşıq musiqi nümunələrinin də toplanması, sistemləşdirilməsi və nota yazılması haqqında təşəbbüslər irəli sürülmüşdür.

Aşıq havalarının not yazıları ilk dəfə olaraq Səid Rüstəmov tərəfindən həyata keçirilmişdir. Səid Rüstəmovun xalq musiqisinin nota yazılmasında böyük rolu olmuşdur. Səid Rüstəmov o dövrün məşhur aşıqlarından olan Aşıq Asəd, Aşıq Mirzə, Aşıq Fətulla, Aşıq Avakin ifasından yazdığı bu mahnıları bu sahədə ilk təşəbbüs olaraq nəşr etdirmişdir. Bu not yazıları o dövrdə yaşayıb-yaratmış aşıqların irsini qoruyaraq bizə çatdırmışdır. Bu not yazıları o dövrdə olan aşıq ifaçılığı, aşıq yaradıcılığı ilə bağlı məlumatları genişləndirərək aşıq yaradıcılığının öyrənilməsi üçün əsas material olmuşdur. Səid Rüstəmov “Aşıq mahnıları” məcmuəsinə yazılmış giriş hissəsində qeyd edilir ki, “Aşığın oxuduqlarını eynilə nota salmaq mümkün deyil bu ancaq qrammofon plastinkasına yazıla bilər. O qeyd edir ki, bu çətinlik aşıq oxumalarının

improvizasiya xarakterində olmasından əmələ gəlir. Aşıq oxuduğunu heç olmazsa iki dəfə də olsa dalbadal eyni qayda ilə ifa etməyib mütləq bir çox dəyişikliklərlə ifa edir. Ona görə də mən yazdığım mahnıları çox təkrar etdirib ən əsas momentləri yazmışam”. Səid Rüstəmovun not yazıları barədə dedikləri bu tövsiyələr aşıq musiqisini tədqiq edən musiqişünaslar üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Məcmuədəki aşıq havalarının məzmunu müxtəlifdir. Onların arasında həm lirik məhəbbət məzmunlu mətnlərə, həm qəhrəmani, həm də o dövrün ictimai-siyasi ruhunu əks etdirən mövzulara təsadüf edirik. Şeirləri aşıqların özləri yazmış və bu şeirlərə havalar bəstələmişlər. Məcmuədə Aşıq Əsədin ifasında “Qarabağ qaytarması”, Aşıq Mirzənin ifasında, “Koroğlu Cəngisi”, “Qəhrəmani” havaları öz əksini tapmışdır. Lirik məzmunlu havalardan Aşıq Əsədin ifasında “Duraxani”, Aşıq Fətullanın ifasında “Kürdü”, Aşıq Mirzənin ifasında “Şərili” havalarını göstərə bilərik. Səid Rüstəmov aşıq mahnılarını nota salarkən müəyyən müşahidələr aparmış və aşıq yaradıcılığına aid olan xüsusiyyətləri üzə çıxarmışdır. Bi ilk təcrübənin sayəsində musiqişünasların gələcək tədqiqatları üçün aşıqlar haqqında daha geniş və dərin araşdırmalar açılmışdır. Belə ki, Ü. Hacıbəylidən sonra gələn musiqişünaslar öz elmi araşdırmalarında aşıq sənətinin müxtəlif aspektdə öyrənmişlər. Bunlardan Əminə Eldarova, Məmmədsaleh İsmayılov, Azad Ozan Kərimli, Təriyel Məmmədov, Kamilə Dadaşzadə, Nazim Bağirovun tədqiqatları önəmlidir.

Belə ki, A.M.E.A Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun Xalq musiqisinin tarixi və nəzəriyyəsi şöbəsinin ərsəyə gətirdiyi “Azərbaycan xalq musiqisinin Antologiyası”-nın yeddinci cildinə müxtəlif dövrlərdə nota yazılmış və nəşr edilmiş aşıq havalarının nümunələri daxil edilmişdir. Yeddinci cildə Səid Rüstəmovun “Azərbaycan aşıq mahnıları (Bakı Azmuzgiz, 1938); məcmuəsi, Nazim Bağirovun Aşıq musiqisi (mahnıları) məcmuəsi (Bakı, 1987), Əminə Eldarovanın “Azərbaycan aşıq sənəti” (Bakı, Elm, 1996) kitabında dərc olunan mahnılar və Kamilə Dadaşzadənin “Знаковая система дастана” (Bakı, 2004) kitabı daxildir. Yeddinci cildin materialları aşıq yaradıcılığının tərkib hissəsini təşkil edən aşıq mahnıları haqqında təsəvvür yaradır. Aşıq musiqisinin ilk not yazılarından olan Səid Rüstəmovun məcmuələri, aşıq yaradıcılığının görkəmli tədqiqatçılarından olan Əminə Eldarovanın not yazıları, Nazim Bağirovun və Kamilə Dadaşzadənin not yazıları Azərbaycan mədəni irsinin qorunub saxlanması elmi və praktiki əhəmiyyətə malikdir.

Nazim Bağirov aşıq havalarının nota köçürülməsi sahəsində çox işlər görmüşdür. Hələ 1985-ci və 1987-ci illərdə aşıq havalarının not yazılarından ibarət “Aşıq musiqisi” adı altında iki dəftər dərs vəsaiti çapdan çıxmışdır. N. Bağirovun nota saldığı “Aşıq Qoriv dastanının yazıya alınması 1999-cu ildə Türkiyənin Trabzon şəhərində işıq üzü görmüşdür. Əsər N. Bağirovun musiqi elminə, xüsusilə də aşıqşünaslığa gətirdiyi böyük elmi nailiyyətidir.

Ümumiyyətlə, Aşıq Qərib” dastanı müəllifin yaradıcılığının zirvəsidir, onun elmi axtarışlarının uğurlu nəticəsidir. Bu əsər uzun illərin zəhməti sayəsində meydana çıxmışdır və Azərbaycan musiqişünaslıq elmində xüsusi önəm daşıyır, çox böyük elmi, nəzəri əhəmiyyətə malikdir. Aşıq Qərib dastanı - nəşr, nəzm və musiqinin bədii sıralanmasını özündə birləşdirən ilk musiqili-ədəbi nəşrdir. Əsərin ən böyük tarixi əhəmiyyəti bundan ibarətdir ki, Dastan aşıq tərəfindən əvvəldən axıradək ədəbi-musiqili nəqlinin təsbit edilməsidir.

Dastan bu hissələrdən ibarətdir: “Baş Divanı”, “təsniş”, “Dübeyt”, “Kürdü Gəraylı”, “Keşiş oğlu”, “Sultani”, “Dübeyt”, “Qaraçı”, “Ovçarı”, “Misri”, “Aran gözəlləməsi”, “Ağır Şərihi”, “Fatma gözəlləməsi”, “Kərəm gözəlləməsi”, Kərəm Köçdü”, “Mansuri”, “Çuxur Hava” “Osmanlı Kərəmi”, Quba Kərəmi”, Güllü Göyçə”, “Dilqəmi”, Kürd Ovşarısı”, “Dastanı”, Osmanlı Bəhri”, “Qəribi”, Məmmədbağırı”, “İbrahimi”, Urfani”, “Güləbi”, Köhnə qaytarma”, “Yanıq Kərəmi”, “Müxəmməs”. Bu dastanın əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, o bədii yaradıcılıq nümunələrini yalnız Azərbaycan xalqı üçün deyil, bütün türk dünyası üçün nəqdim etmişdir. O, Aşığın sazla ifa etdiyi havaları olduğu kimi piano üçün yazmışdır. Dastanın bu variantını yaratmaqla Nazim Bağirov bütün türk xalqlarının ədəbi, bədii, musiqi ictimaiyyətinə layiqli bir töhvə bəxş etmişdir.

Azərbaycan klassik Aşıq havaları” məzənnəsi də Nazim Bağirov tərəfindən 2011-ci ildə nəşr edilmişdir. Bu məcmuə gələcək nəsillər üçün əvəzsiz mənbə olaraq mütəxəssislər üçün də bir nümunə olmalıdır.

Məcmuəyə Aşıq Əkbər Cəfərov, Aşıq Şəmşir və Aşıq Kamandar əfəndinin ifa etdikləri “Kərəm gözəlləməsi”, Qara Müxəmməs”, Lalə”, “Süsənbəri”, “Bəhri təvil”, “Xançobanı”, “Ovşarı”, “Qəribi”, Bəhri Divanı”, “Şahsənəmi”, “Bəhməni” və “Urfani” havaları daxildir. Bu havalər pianoda ifa olunmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Aşıq musiqisinin nota yazılması və nəşr olunmasının rolu olduqca böyükdür. Bu aşıq musiqi materialının yayılması yolunda ən mühüm vasitələrdən biri olaraq eyni zamanda xalq musiqisinin, milli mədəniyyətin nəzəri tədqiqatı üçün vacib bir bazadır. Ona görə də aşıq tədqiqatçıların fəaliyyəti- xalq mədəniyyətinin bu qiymətli incilərini toplayanların zəhməti, həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT:

1. Səid Rüstəmov. Azərbaycan Aşıq mahnıları. (Bakı. Azdevmusnəşr, 1938).
2. Nazim Bağirov. Aşıq musiqisi (mahnılar) (Bakı, 1987).
3. Əminə Eldarova. Azərbaycan aşıq sənəti. (Bakı, “Elm”, 1996).

4. Nazim Bağirov. Aşıq Qərib” (Dastan). (Trabzon, 1999).
5. Nazim Bağirov. Azərbaycan klassik Aşıq havaları. (Trabzon, 2011).

Мехрибан Пашаева

История собирания и записи ашыгской музыки.

Ключевые слова: ашыгское искусство, национальные традиции, народная музыка, композитор, ханенде и сазенде, нотные записи, история.

В статье «Из истории собирания и записи ашыгской музыки» говорится об истории нотных записей ашыгской музыки Сеида Рустамова, Назима Багирова и Камили Дадашзаде.

Эти нотные записи имеют большое научное и практическое значение в деле сохранения культурного наследия Азербайджана.

Mehriban Pashaeva

The history of collection and notation of ashug music

Keywords: ashug art, national traditions, folk music, composer, khanendeh and sazendeh, note notes, history.

In the article “From the history of collection and notation of ashug music” there is spoken about the history of notation in music of Seid Rustamov’s, Nazim Baghiyrov’s and Kamila Dadashzade’s ashug music.

These notations in music have great scientific and practical significance in the work of preservation of cultural heritage of Azerbaijan.

Бабир Зейнал
младший научный сотрудник
НАНА Институт Архитектуры и Искусства,

УДК 7.08

УНИВЕРСАЛЬНОСТЬ В СИСТЕМЕ МУГАМО-МАКАМНОЙ ТРАДИЦИИ: ЕДИНСТВО МНОЖЕСТВЕННОСТИ, МНОЖЕСТВЕННОСТЬ ЕДИНСТВА

Ключевые слова: универсальное, мугамо-макамная традиция, мугам, дестгях, мукам, шашмаком

Мугамо-макамная традиция, сложившаяся на протяжении многих столетий и будучи составной частью устно-профессиональной музыки народов Ближнего и Среднего Востока, на современном этапе предстает в разных национальных формах: азербайджанский мугам, иранский дестгях, арабский макам, таджикский и узбекский шашмаком, уйгурский мукам. Все национальные формы этой системы сформировались на основе ряда универсальных принципов. Рассмотрим эти принципы на примере сравнительного анализа национальных образцов мугамо-макамной системы.

Азербайджанская мугамная система включает в себя 7 основных мугамов: «Раст», «Шур», «Чаргях», «Сегях», «Баяты-Шираз», «Шуштер» и «Хумаюн»; из ряда побочных мугамов: «Баяты-Кюрд», «Шахназ», «Гатар», «Орта Махур», «Баяты-Гаджар», «Махур-Хинди» и др.; из зерби-мугамов (ритмические мугамы): «Эйраты», «Мансурийе», «Симаи-Шамс», «Маани», «Аразбары», «Карабах шикестеси», «Кесме шикесте», «Ширван шикестеси» и др.

Принцип постепенного восхождения к кульминации. Эту форму можно назвать принципом конуса. Первый раздел (шобе) мугама «Бердашт» начинается в среднем регистре, затем плавно переходит в тонику нижнего регистра «Майе», а затем начинается постепенное восхождение к своей кульминации. Представим эту форму на примере мугама «Раст»: «Бердашт», «Майе-Раст», «Ушшаг», «Усейни», «Вилайети», «Шикестеи-фарс», «Араг», «Пенджгях», «Рак», «Герай».

Эта форма имеет и другой вид. Первый раздел мугама начинается в нижнем регистре, а все последующие постепенно идут к высокому регистру - к кульминации. Данная форма не очень распространена в азербайджанской мугамной практике. Представим эту форму на примере мугама

«Баяты-Шираз»: «Бердашт», «Майе-Баяты-Шираз», «Нишиби-фараз», «Баяты-Исфahan», «Зиль Баяты-Шираз», «Хаверан», «Уззал», «Дильруба».

Принцип восхождения к кульминации и возврата на изначальную точку (Майе). Эту форму можно назвать «принцип круга». Представим эту форму на примере вышеприведенных мугамов «Раст» и «Баяты-Шираз».

«Раст»: «Бердашт», «Майе-Раст», «Ушшаг», «Усейни», «Вилайти», «Шикестей-фарс», «Араг», «Пенджгах», «Рак», «Гераи», «Аяг (каденция) в Раст».

«Баяты-Шираз»: «Бердашт», «Майе-Баяты-Шираз», «Нишиби-фараз», «Баяты-Исфahan», «Зиль Баяты-Шираз», «Хаверан», «Уззал», «Дильруба» и «Аяг (каденция) в Баяты-Шираз».

Исполнитель может по своему усмотрению после каких-либо разделов подводить или не подводить обобщающий «айаг» (каденция) на опорный тон мугама «Майе». Это принцип «круг-центр». Представим эту форму на примере мугама «Раст»: «Бердашт», «Майе-Раст», «Ушшаг» - («Раста айаг»), «Усейни» - («Раста айаг») «Вилайти», «Шикестей-фарс», «Араг», «Пенджгах», «Рак», «Гераи», «Аяг в Раст».

Важным положением в концептуальности мугам искусства является принцип чередования свободной и мензуральной ритмики. Эту форму можно назвать принципом контраста. В начале мугама исполняется дерамет (инструментальное вступление в начале мугама). После каждого раздела мугама исполняется тесниф (вокально-инструментальный жанр исполняется между разделами мугама), рянг (инструментальный жанр исполняется между разделами мугама) и др.

Представим этот принцип на примере мугама «Хумаюн»: Дерамет-«Бердашт»- рянг, «Хумаюн»- рянг, «Фели»-тесниф, «Шуштер»-рянг, «Теркиб» - рянг, «Уззал» - рянг, «Кичик месневи», «Аяг в Хумаюн».

Более яркой формой принципа контрастности является традиция исполнения в конце мугамов ритмических мугамов. В конце мугама «Шур» исполняется «Симаи-Шамс», в конце мугама «Чаргах» исполняется «Мансурийе».

«Шур»: «Бердашт», «Майе-Шур», «Шур-Шахназ», «Баяты-Гаджар» («Баяты-Тюрк» или же «Дюгах»), «Шикестей-фарс», «Аширан», «Симаи-Шемс» (включает «Хиджаз», «Сарендж»).

«Чаргах»: «Бердашт», «Майе-Чаргах», «Баста-Нигяр», «Хасар», «Му-халиф», «Маглуб» и «Мансурийе».

Эта форма исходит из традиции обогащения мугамо-макамной системы образцами иных форм традиционной музыки, при этом оставаясь ядром системы. В азербайджанской мугамной культуре, это, в первую очередь, обогащение мугама ашугским искусством. Ашугское творчество

имеет адекватные национальные формы и у других тюркоязычных народов: у казахов күй, у киргизов кю и др.

Еще один принцип универсальности мугамо-макамной традиции проявляется в названиях мугамов, их разделов и подразделов (гюше). Названия ряда азербайджанских мугамов, разделов и подразделов отображают наименования иных стран и городов: «Хиджаз», «Забул», «Араг» (или «Ирак»), «Эйраты» и др.; или же свидетельствуют о зарубежном происхождении этого мугама: Махур-Хинди и др.

Целый ряд азербайджанских мугамов, их разделов носят не азербайджанское название: «Сегях», «Чаргях», «Шур», «Хумаюн», «Шахназ», «Дилькеш», «Дильруба» и др.

В первые годы независимости (90-ые годы XX века) ряд музыкантов выступили с инициативой заменить фарсидские названия мугамов на азербайджанские. Это вызвало справедливое возмущение как подавляющего большинства исполнителей мугамной традиции, так и представителей научных кругов. Положение универсальности в названиях мугамов сложилось как историческая константность, и есть показатель того, что каждая из национальных форм является составными одной целостной культуры- мугамо-макамной традиции, как множественность единого и единство множественности. Мугам не может быть отнесен к отдельному этносу. И всякая национализация этих названий означает разрыв от общего культурного единства.

В Иране, как национальная форма мугамо-макамной традиции, развит принцип дестгяха. Это самая близкая форма мугамо-макамной традиции относительно азербайджанского мугама, но все же имеет свои особенности.

Сегодня в Иране 7 основных дестгяхов: Шур, Хумайун, Сегях, Чахаргах, Махур, Раст-Панджгах, Нава и пять авазов: Абу Ата, Баяты-Тюрк, Дашти, Афшари, Баяты-Исфахан.

У таджиков и узбеков аналогичный жанр мугамо-макамной традиции является «шашмаком». Эта система, включающая в себя шесть макамов: Бузрук, Рост, Наво, Дугох, Сегох, Ирок.

Маком начинается с инструментального вступления «мушкулат», после которого певец исполняет вокальную партию, «наsr».

В мушкулате выделяется несколько частей:

«тесниф» (основная мелодия)

«тарджи» (новая мелодия, повторяющая ритмический рисунок первой)

«гардун» (фрагмент с нерегулярными метрами)

«мухаммас»

«сакиль» (медленная финальная часть).

Все части, кроме «гардуна» исполняются в рондо. Каждая часть начинается в низком регистре и постепенно повышается до достижения кульминации (кульминационные построения называются «аудж», «авдж»), а затем возвращается вниз.

Наср содержит четыре части:

«сарахбар» (вступление)

«талакин» (первая мелодия)

«наср» (вторая мелодия)

«уфар» (завершение, в танцевальном ритме) [1].

У уйгуров аналогичным жанром мугамо-макамной традиции является «мукам». Уйгурская устно-профессиональная музыка состоит из 12 классических мукамов: мукамы Рак, Чапбает, Мушавирак, Чаригах, Пянджигах, Узхал, Аджам, Ошшак, Баят, Нава, Сегах, Ирак.

Каждый мукам состоит из трёх крупных разделов: Чон нагма, Дастан нагма, Машрап нагма.

I. Чон нагма: Мукам башлинышы, Тазя - его маргул, Нухся -его маргул, Саликя малый - его маргул, Джола, Санам, Саликя большой, Пяшру - его маргул, Такт.

II. Дастан нагма: Первый дастан - его маргул, Второй Дастан - его маргул, Третий дастан -его маргул, Четвёртый дастан - его маргул.

III. Машрап нагма: Первый машрап, Второй машрап.

В уйгурском мукаме канонизированы - ладовая организация, последовательность частей и тип контраста между тремя крупными разделами; изменяющимися компонентами являются импровизационные элементы мукамного мелоса, особенно вступительного раздела мукама (свободная смена размера, изощренный ритм, мобильность динамики), форма, а также тексты [2].

Обобщая вышесказанное, можно заключить, что мугамо-макамная система, как одна из форм устно-профессиональной музыки народов Ближнего и Среднего Востока, на примере национальных форм построена на ряде универсальных принципов: драматургическое развитие к кульминации; циклическая завершенность; принцип контраста: чередование свободной и мензуральной ритмики; общность в названиях. В национальных формах мугамо-макамной системы эти универсальные положения предстают в избирательной форме, что является показателем поликультурного развития в составе концептуальной культуры, как множественность единства и единство множественности.

Литература

1. https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_music/4675/%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BC
2. https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_music/5262/%D0%9C%D1%83%D0%BA%D0%B0%D0%BC

Babir Zeynal

Universality in the system of mugham-makam tradition: the unity of plurality and the plurality of unity

Keywords: universal, mugham-makam tradition, mugham, dastgah, mukam, shashmakom

In the article, on the basis of a comparative analysis, the principle of universality was considered using the example of national forms of mugham-makam tradition. The position of universal and national features in this system was defined as the principle of the plurality of unity and the unity of plurality.

Bəbir Zeynal

Muğam-məqam ənənəsi sistemində universallıq: çoxluğun vəhdəti, vəhdətin çoxluğu

Acar sözlər: universallıq, muğam-məqam ənənəsi, muğam, dəstgah, mukam, şeşmakom

Məqalədə müqayisəli təhlil əsasında muğam-məqam ənənəsinin milli formalarında universallıq prinsipi məsələsinə baxılıb. Təhlil əsasında müəyyən olunub ki, bu sistemin milli formalarında mövcud olan universal və milli xüsusiyyətlər təkliyin çoxluğu və çoxluğun təkliyi prinsipinin ifadəsidir.

Mehriban Paşayeva
sənətşünaslıq fəlsəfə üzrə doktoru
AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutu

UOT 781

**AZƏRBAYCAN RƏNGLƏRİNİN İLK NOT
YAZILARI HAQQINDA.
(ZAKİR BAĞIROVUN ƏLYAZMALARI ƏSASINDA).**

Açar sözlər: not yazmaları, rəngi, tədqiqat, muğam, janr, ənənələr.

Azərbaycan xalq musiqi nümunələrinin nota köçürülməsi dahi Ü. Hacıbəylinin adı ilə bağlıdır. Yalnız XX əsrin 20-ci illərindən etibarən M. Maqomayev, Ü. Hacıbəyli, Z. Hacıbəyov tərəfindən xalq musiqi nümunələri – muğam, təsnif və rənglər, xalq mahnı və rəqsləri nota salınmağa başlayır. Ü. Hacıbəyli “Leyli və Məcnun” operasında nota yazdığı “Mahur təsnifi”ndən istifadə edir, 1927-ci ildə Ü. Hacıbəyli və M. Maqomayev tərəfindən «Azərbaycan türk el nəğmələri» məcmuəsi nəşr edilir. Bu tarixdən etibarən, milli musiqi folklorşünaslıq ənənələrinin əsası qoyulur.

1928-ci ildə M. Maqomayev «Rast» muğamını ilk dəfə olaraq görkəmli tarzən Q. Pirimovun ifasından nota salmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, 1930-cu ildə maestro Niyazi C. Qaryağdı oğlunun və Q. Pirimovun ifasından, «Rast» və «Şur» muğamlarını nota salmışdır. Azərbaycan xalq musiqisinin nota salınması, tədqiqi və nəşr edilməsi 1932-ci ildə Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının nəzdində müğənni Bülbülün rəhbərliyi altında Elmi Tədqiqat Musiqi kabinəsinin yaradılması ilə bağlıdır. Bu kabinənin yaranması xalq musiqisinin və muğamların nota salınması prosesini daha da sürətləndirir. İstedadlı Azərbaycan bəstəkarları A. Zeynallı, Ə. Cavid, Q. Qarayev, F. Əmirov, C. Hacıyev, T. Quliyev, Z. Bağirov, Ə. Bədəlbəyli bu işdə böyük həvəslə iştirak etmişlər. Elmi tədqiqat musiqi kabinəsi ilk günlərindən Azərbaycan muğamlarının not yazısı ilə ciddi məşğul olmağa başlayır. Niyazidən sonra gənc bəstəkarlardan Q. Qarayev, F. Əmirov, T. Quliyev, Z. Bağirov muğamlara müraciət edirlər. T. Quliyev «Rast», «Segah Zabul» muğamlarını, Z. Bağirov isə «Düghah» muğamını 1936-cı ildə çap etmişlər. Muğamın əsas tərkib hissələrindən biri olan instrumental rənglər də daim musiqiçilərin diqqət mərkəzində olmuşdur. N. Məmmədov bir sıra muğamları (“Azərbaycan muğamları. Bayatı-Şiraz və Şur” (1962)) notlaşdırarkən hər bir muğamın rəng və təsniflərini də yazıya almışdır. Rənglərin əsas hissəsi isə görkəmli bəstəkar və folklorşünas Səid Rüstəmov tərəfindən nota salınmışdır (Azərbaycan xalq rəngləri”, 2 dəftər (1954, 1956). Əhməd Bakıxanov “Azərbaycan xalq rəngləri”

(1964), E. Mansurov “Azərbaycan dərəməd və rəngləri” (1984), E. Mansurov və A. Kərimov “Azərbaycan diringi və rəngləri” (1986) adlı topluları nəşr etdirmişlər.

Muğamların və onun hissələrinin, rənglərin nota salınmasını və nəşrini təhlil etmək, maraqlı araşdırmalar aparmaq bu gün musiqişünasların qarşısına qoyulan əsas vəzifələrdən olduğu üçün AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutunda arxiv sənədi kimi qorunan və çap edilməyən, əlyazma şəklində olan rənglər də vardır ki, ifası Qurban Pirimova, not yazısı isə Zakir Bağirova məxsusdur. Onları nümunə kimi nəzəri təhlil etmək məsələsi folklorşünaslıq elmi üçün qarşıya qoyulan əsas məqsədlərdən biridir.

Qeyd edək ki, 1937-ci ildə Z. Bağirov tərəfindən nota köçürülən bu rənglər arxivdə müxtəlif nömrəli - 2 qovluqda (inventar nömrələri (96^a və 24^a) qorunub saxlanılmışdır.

96^a qovluğunda yalnız «Mahur» rəngi natamam şəkildə nota salınmışdır. Bu qovluğa «Mahur», «Şikəsteyi-fars», «Vilayəti», «Şahnaz» rəngi daxildir. 24^a qovluğunda isə həmin rənglər daha səliqəli şəkildə nota salınmış və tamamlanmışdır. Həmçinin bu qovluğa «Şur» rəngi (1,1^a), «Bayatı-Türk», «Şikəsteyi-fars» da əlavə edilmişdir. 24^a qovluğu daha bitkin, daha səliqəli və tamamlanmış olduğu üçün onun üzərində təhlillər aparmaq və 96^a qovluğu ilə müqayisə etmək məqsəduyğundur. Məhz buna görə də təhlil və fikirlərimizi 24^a qovluğunun əsasında qeyd etmək istərdik.

24^a qovluğunda ilk musiqi nömrələri kimi 2 kiçik həcmli «Şur» rəngləri (1,1^a), «Bayatı-Türk» və «Şikəsteyi-fars» rəngləri, daha sonra «Mahur» rəngi və digər rənglər verilmişdir. Lakin 96^a qovluğunda ilk 3 rəng yoxdur. Bu səbəbdən də , öncə 24^a qovluğunda verilən – 3 rəngin, daha sonra hər 2 qovluqda nota salınan «Mahur» rənginin təhlilini nəzərdən keçirək.

Bilirik ki, rənglər muğamların ifası zamanı xanəndələr üçün müəyyən fasilə yaratmaq məqsədi ilə ifa edilir. Rənglər həmçinin, xanəndənin oxuduğu muğamların şöbələrinə aid olmalıdır. Əgər Q. Pirimovun ifasında «Şur» rəngi nota köçürülübsə, deməli həmin rəng «Şur» dəstgahı üçün də nəzərdə tutulub. Bu baxımdan öncə «Şur» muğamını xatırlayaq.

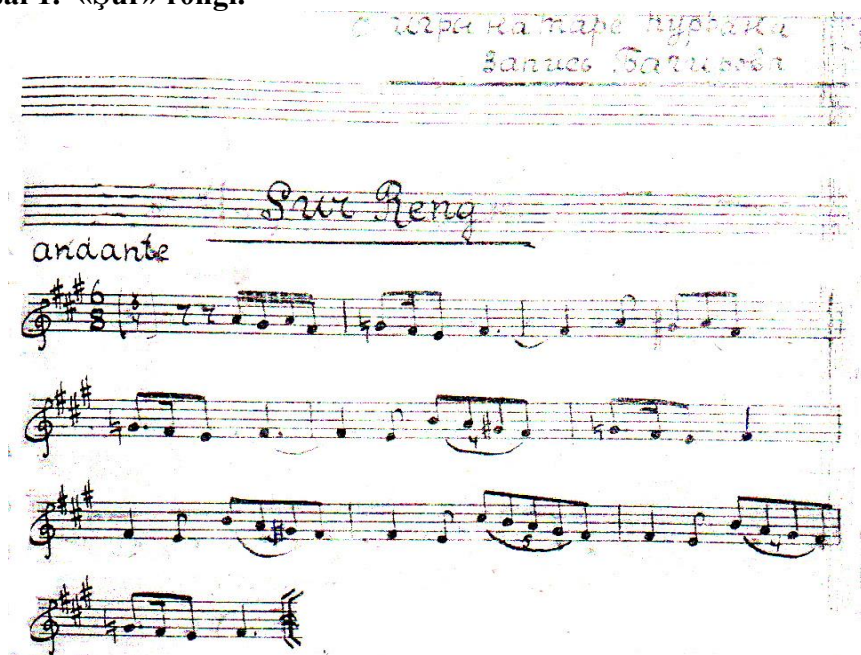
«Şur» muğamı xanəndələr tərəfindən ən çox sevilən və çox ifa olunan muğam kimi səciyyəvidir. Bu muğamın ifası lirik əhval ruhiyyə oyadır. Təbii ki, «Şur» dəstgahına aid olan rənglərdə də bu muğamın melodik dili və səciyyəvi cəhətləri göstərilməlidir.

Aşağıda sizə Zakir Bağirovun nota saldığı nümunələrdən birini təqdim edirik. Bu nümunə nəşr olunmuş rənglər arasında yoxdur və lirik ovqatı, dəyişkən melodik xətti və s. ilə böyük maraq doğurur. Rəngin melodiyası bir çox xüsusiyyətlərinə - melodik, metr-ritmik, quruluş və inkişaf xüsusiyyətlərinə görə, “Şur” rəngləri ilə səsləşsə də, yenidir. Bu səbəbdən,

rəngin musiqili-nəzəri təhlilini aparmağı məqsəduyğun hesab edirik və əldə olunan nəticələri sizə təqdim edirik.

«Şur» rəngi andante tempi, 6/8 ölçülü, fa diyez mayəlidir (Sol şur). Rəng tonikanın üst mediantası (VI pillə) ilə başlayır və mayə səsinə dayaq edir. İki xanədən ibarət bu mövzunu melodik özək adlandırmaq olar. Rəngin bu ilk melodik-ritmik özəyinin hərəkət xətti, ümumiyyətlə, Azərbaycan melosunun əsas inkişaf prinsipinin qanunauyğunluqlarına cavab verən əyani bir nümunə ola bilər. Belə ki, melo-ritmik özək variantlılıq prinsipi üzrə, iki xanəli mərhələlərə bölünərək, hər dəfə daha yüksək pillədən başlanğıc götürərək hərəkət edir və 10 xanəli bir cümlə (**I-ci cümlə**) yaradır. Melodik özək ənənəvi «şur» kadensiyasını özündə cəmləşdirir (sol diyez və sol bekar qarşılaşması). İlk öncə 16-lıqlarla başlayan özək, II-ci mərhələdə ritmik variantlığa uğrayır, III-cü mərhələdə artıq si – üst kvarta pilləsindən başlanğıc götürür və mayə pilləsində tamamlanır. Lakin hərəkət davam edir, hər dəfə mayəyə qayıdış sanki gecikdirilir, melodik xəttə əvvəlki ifadənin təkrarı, daha sonra do səsinə başlanğıc götürən sekstol, si səsinə başlayan kvartolla əvəz olunur və nəhayət, mayə pilləsində tamamlanır. Melodiyanın ambitusu kvarta intervalından seksta intevalınadək yüksəlir. Maraqlı cəhət ondan ibarətdir ki, on xanə ərzində eynilə təkrara yol verilmir. Melodiya hər dəfə yeniləşir.

Misal 1. «Şur» rəngi.

Daha sonra **II-ci musiqi cümləsi** səslənir. Bu musiqi cümləsi iki bölmədən - 5+4 xanəli bölmələrdən ibarətdir. İlk sual cümləsi mayənin kvinta pilləsi ilə başlayır və sekvensiya xasiyyəti daşıyaraq lirik xasiyyət daşıyır. Melodiyada sinkopalı ritmik formullar, 8/6 və 4/3 ölçülərinin ənənəvi növbələşməsi xüsusiyyəti göz qabağındadır. Cavab cümləsi isə “ayaq” əhəmiyyəti daşıyır, melodik baxımdan yenidir və təkrarlıq vasitəsilə tamamlama funksiyası daşıyır. **III-cü musiqi cümləsi** doqquz xanədən ibarətdir. Musiqi cümləsinin melodiyası yenidir, sekvensiyalılıq burada da özünü göstərir və xasiyyət etibarilə II-ci cümləyə yaxındır ilk melodik özəyə xas olan ənənəvi şur kadensiyası ilə bitir (V bəmləmiş pillə). **IV-cü musiqi cümləsi** səkkiz xanəlidir. Başlanğıcını yenə də mayənin kvinta səsindən başlayan melodiya pilləvaridir və sekvensiyalar vasitəsilə inkişaf edir və eyni sonluqla tamamlanır. Melodik xəttin inkişafında gizli polifoniyanın izləri özünü büruzə verir. Belə ki, melodiada səslənən pilləvari hərəkət hər dəfə mayə səsinə dayaq edir və burdon effekti yaradır. **V-ci musiqi cümləsi** eynilə, əvvəlki iki cümlədə olduğu kimi, do# səsi ilə başlayır, quruluşları eynidir, sekvensiyalıdır və eyni sonluqla tamamlanır. Onu da qeyd edək ki, bu musiqi cümləsinin əvvəlində üç xanədən ibarət keçid səslənir ki, bu da re diyez səsi ilə başlayaraq pilləvari şəkildə yuxarıya doğru yüksələn və do diyez tonuna gətirib çıxaran melodik xəttədən ibarətdir. Və nəhayət, rəngin sonunda kadensiya tipli dörd xanədən ibarət musiqi cümləsi səslənir ki, bu da əsəri pilləvari melodik hərəkətlə “Şur” muğamının əsas mayəsinə (kiçik oktava) gətirib çıxarır və bununla da tamamlayır.

Misal 2.

Onu da qeyd edək ki, rəngin sonunda qırmızı hərflərlə daha bir sonluğun yazısı da görünür ki, bu da mümkün variantlardan biri ola bilər. Çünki, bu sonluq son musiqi cümləsinin kadensiyası ilə üst-üstə düşür və sonluğun bu variantını daha məntiqi tamamlanma kimi hiss etdirir.

Bu qovluqda Z.Bağırovun nota saldığı daha bir «Şur» rəngi də vardır. Rəng, eyni metrik ölçü olsa da, allegro tempi ilə başlayır. Milli trellər, punktir ritm, çevik oynaq temp (allegro) «Şur» rənginə xüsusi əhval-ruhiyyə verir. Ümumiyyətlə, birinci rəng ağır olduğu qədər ikinci rəng tam əks olaraq daha şən və gümrahdır.

Misal 3. («Şur» rəngi)

Bu rənglərin ardınca Z.Bağırov “Bayatı-Türk” rəngini nota salmışdır.

Misal 4. («Bayatı-Türk» rəngi)

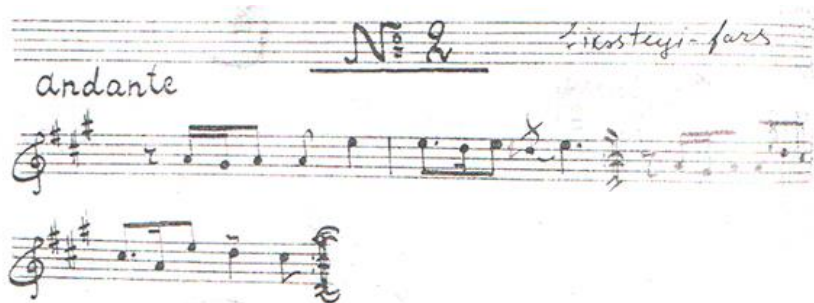

Məlum olduğu kimi, «Bayatı-Türk» rəngi modulyasiya xasiyyəti daşıyır və re mayəli rast ladına keçid özünü göstərir.

Nota salınan növbəti rəng «Şikəsteyi-fars» rəngidir. N.2 kimi qeyd edilən «Şikəsteyi-fars» rəngi do diyez mayəli «segah» ladına əsaslanır və muğam daxilində “Segah” məqamına modulyasiya kimi səciyyələndirilir. Adətən «Şur» muğamında «Bayatı-Türk» şöbəindən sonra dərhal «Şikəsteyi-fars» şöbəsi gəlir və məhz buna görə də, tarzən Q.Pirimov bu ardıcılığı pozmayaraq «Şur» muğamında səslənən rənglər cərgəsində də həmin ardıcılığı qoruyub saxlayır.

6/8 ölçülü və Andante tempi «Şikəsteyi-fars» rəngində həzin melodik dil, aşıqanəlik duyulur.

Misal 6^a. «Şikəsteyi-fars» rəngi.

Z.Bağırovun nota saldığı rənglər sırasında “Mahur” muğamında səslənən rənglər də yer almışdır.

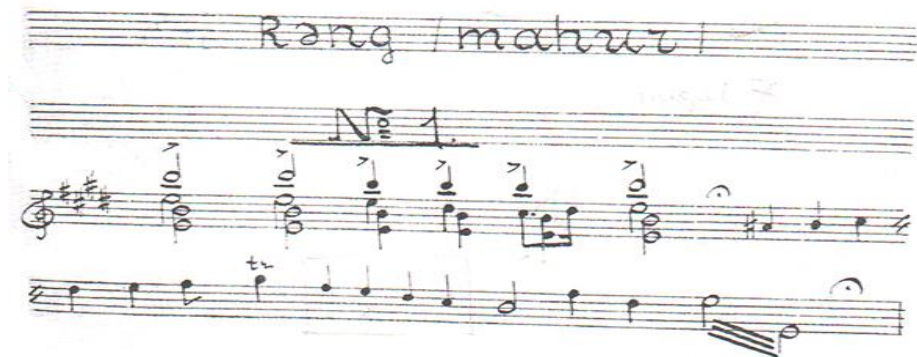
Hər iki qovluqda (24^a, 96^a) olan Mahur və digər rəngləri paralel müqayisə edək. Çünki, Zakir Bağirovun 96^a qovluğunda nota aldığı rənglər ilkin olaraq qaralama şəklində yazılmışdır. Hal-hazırda 24^a adlandırdığımız qovluqda həmin rənglər müəyyən dəyişikliklər və əlavələr edilməklə daha dolğun, daha səliqəli və təmiz şəkildə yenidən nota salınmışdır. Burada bəzi ritmik və bir neçə xanə həcmində yüngülvari melodik dəyişikliklər və əlavələrə görə hər iki qovluğa nəzər yetirmək məqsədəuyğun olar.

«Mahur» rənglərini nəzərdən keçirməzdən öncə «Mahur» muğamını xatırlayaq. Məlumdur ki, «Mahur-hindi», «Orta-Mahur», «Düğah», «Bayatı-Qacar» muğamları «Rast» muğam ailəsinə aiddir. Müasir dövrdə “Mahur - hindi” muğamı 1) Bərdaşt; 2) Mayeyi-mahur; 3) Üşşaq; 4) Hüseyni; 5) Vilayəti; 6) Şikəsteyi-fars; 7) Əraq-Gərayı şöbələrindən ibarətdir. Deməli «Mahur» rəngində də, şöbələrin istinad pillələri öz əksini tapmalıdır.

İstər məqam, istərsə də melodiya quruluşu, şöbələrinin xüsusiyyətlərinə görə «Mahur» muğamı “Rast” muğamına daha uyğun muğamdır. Deməli, «Mahur» muğamı kimi «Mahur» rəngi də xarakter melodik dil baxımından, şöbələrinə görə «Rast» muğamına və «Rast» ladında olan rənglərə uyğundur.

Z.Bağırovun nota saldığı rəngləri «Mahur» adlandırmışdır. Rənglər «mi» mayəli rast məqamına aiddir. Mayəyə əsasən müəyyən etmək mümkündür ki bu “Orta mahur”dur. (Orta mahur – fa mayəli). Rəng sərbəst vəznli, akkordlu (akkordlarda alt səs mayə, üst səs mayənin kvinta tonu) girişlə başlayır. 24^a qovluğunda giriş hissədə ritmik dəyişikliklər açıq şəkildə nəzərə çarpır. Əgər 96^a qovluğunda 1 oktava yuxarıdan üst aparıcı tondan aşağıya doğru mayənin üst kvintasına doğru enmə onaltılıqlarla verilmişdirsə, 24^a qovluğunda isə çərəklərlə verilərək girişə daha da mərdanə xarakter verir.

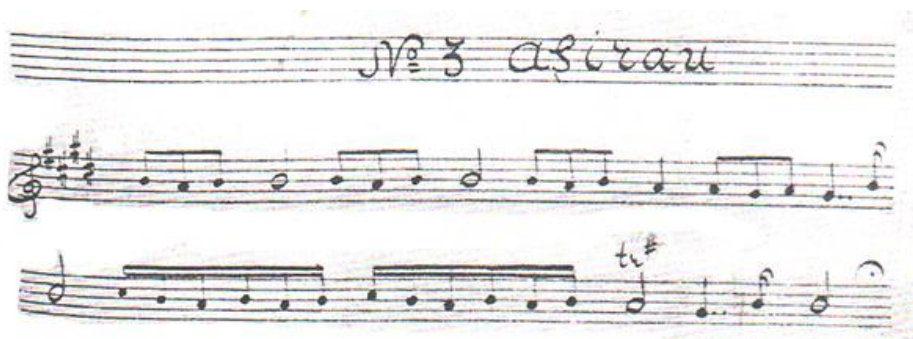
Misal 7.

Rənglərdəki melodik cəhətlərə gəldikdə ruh yüksəkliyi, nikbinlik öz əksini tapır. Rəng sərbəst vəznli ağır giriş və cümlələrdən ibarətdir. İkinci cümlə tamamilə fərqlənir. Səbəb burasındadır ki, 96^a qovluğunda «Mahur» rəngi variantda verilmişdir. 24^a qovluğunda isə 96^a qovluğundakı birinci rəngin ikinci cümləsi ikinci rəngin birinci cümləsinə birləşdirilərək bütöv bir rəng kimi təqdim edilmişdir.

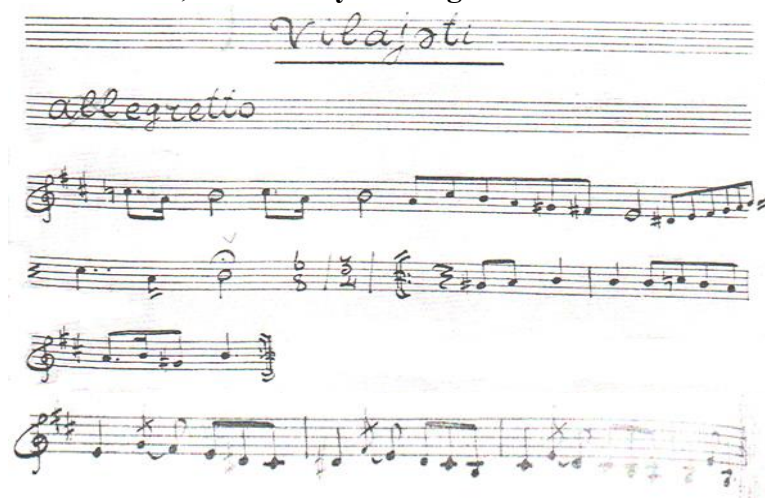
«Mahur» rəngindən dərhal sonra «Əşiran» rəngi gəlir. Demək olar ki, hər iki qovluqda melodiya olduğu kimi saxlanılmışdır.

Misal 8. «Əşiran» rəngi

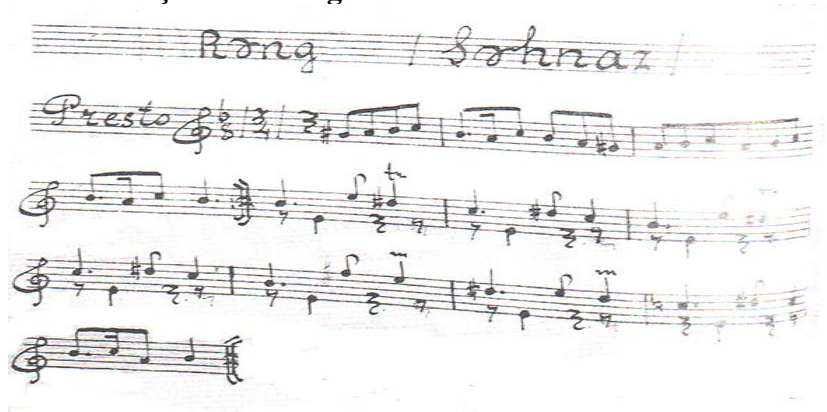
Mahur rəngindən sonra “Rəng” adı altında daha bir rəng yazıya alınmışdır. Növbəti yazı isə “Vilayəti” rəngidir. «Vilayəti» bir şöbə kimi «şur» təbiətlidir və burada da məhz bu məqama modulyasiya xüsusiyyəti özünü göstərir. Allegretto templi, sərbəst vəznə mayənin üst kvintası (si) ilə başlayır. Bu da təbii haldır. Çünki məqam nəzəriyyəsinə əsasən, «Vilayəti» şöbəsi məhz mayənin kvinta tonuna istinad edir. 24^a, 96^a qovluqlarında sonluqlar nisbətən fərqlənir. Melodiya bir oktava aşağıda kvartanın üst aparıcı tonunun yarım ton artırılaraq mayənin üst kvintasına enişi ilə tamamlanır.

Misal № 11a, 11b. «Vilayət» rəngi.

Hər iki qovluqda «Şahnaz» rənginin not yazıları eynilə göstərilib və heç bir fərq yoxdur. Presto templi, 6/8, 3/4 ritmli si mayəli şur ladındadır.

Misal 12. «Şahnaz» rəngi.

Beləliklə, Z.Bağırov tərəfindən Q.Pirimovun ifasından nota köçürülən «Şur» və «Mahur» rənglərinin bu gün üzə çıxarılması təqdirəlayiq haldır. Həmin arxiv materiallarının nəzərdən keçirilərək təhlil edilməsi də, böyük önəm daşıyır.

Bu gün əldə edilən arxiv materiallarını nəzərdən keçirməklə Q.Pirimovun ifaçılıq üslubu Z.Bağırovun not yazısı və ən əsası «Mahur» və «Şur» rəngləri ilə tanışlıq əldə edilmişdir.

Azərbaycan xalq musiqisinin əsrlər boyu inkişaf prosesini öyrənmək və tədqiq etmək bu günkü musiqişünaslıq elminin təxirə salınmaz işidir. Azərbaycan muğamlarının elmi-nəzəri cəhətdən öyrənilməsi və tədqiqi üçün qorunub saxlanılması, gələcək nəsillərə ötürülməsi üçün onların nota yazılması zəruridir. Belə ki, müəyyən not materialı olmadan xalq musiqisi üzərində elmi—tədqiqat işləri aparmaq, tam və düzgün nəticələr əldə etmək mümkün deyil.

Bir əsr boyunca yazılmış not nümunələri hər ifada dəyişərək fərdiləşən, yeni incə cizgilər əldə edən mürəkkəb muğam nümunələri üzərində elmi-tədqiqat işləri aparmağa, onun xarakterik xüsusiyyətini sistemə salmaq, suritdi işıqlandırmaya möhkəm zəmin yaratmışdır. Bu not yazıları hələ qədim zamanlardan bu günə kimi səslənən, xalq tərəfindən sevilə-sevilə dinlənən muğamların və onun instrumental hissələrinin elmi cəhətdən tədqiq olunması üçün ən zəruri materialdır.

ƏDƏBİYYAT:

1. Ü. Hacıbəyli «Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları. Bakı 2010.
2. Bədəldəyli Ə.B. İzahlı monoqrafik musiqi lüğəti. B. Elm, 1969.
3. R. Zöhrabov. Muğam. Bakı. Azərneşr, 1991.
4. Rüstəmov S. Azərbaycan xalq rəngləri (1-ci dəftər) Bakı, 1954.
5. Rüstəmov S. Azərbaycan xalq rəngləri. (2-ci dəftər) Bakı 1956.
6. Bakıxanov Ə. Azərbaycan xalq rəngləri. Bakı, 1964.
7. Mansurov E. Azərbaycan dərnamə və rəngləri. Bakı, 1984.
8. Mansurov E. Kərimov A. Azərbaycan dirinji və rəngləri. Bakı, 1986.

Mehriban Pashayeva

**About the first musical interpretations of Azerbaijan rings
(based on the manuscripts of Zakir Bagirov)**

Keywords: note decoding, rengs, investigations, mugham, genre, traditions.

The object of the scholarly research in the article is the Reng-- a genre which is incorporated in the traditional Mugham repertoire/ The research is based on the sheet manuscripts of the old Rengs recorded in the rendition of a great Azerbaijani tar performer Qurban Pirimov and notated in 1937 by Azerbaijani composer Zakir Baghirov/ Sheet manuscripts are kept in the Archive of the institute of Architecture and Arts of the Azerbaijan National Academy of Sciences/

Мехрибан Пашаева

**О первых нотных расшифровках Азербайджанских
рянгов (на основе рукописей Закира Багирова)**

Ключевые слова: нотные расшифровки, рянги, исследования, мугам, жанр, традиции.

Объектом теоретического исследования в статье выбраны рянги - жанр, входящий в традиционный мугамный репертуар. Здесь в качестве материала исследования привлекаются архивные рукописные нотные расшифровки рянгов, записанных композитором Закиром Багировым в 1937 году с игры выдающегося тариста Гурбана Пиримова. Рукописи записей сохраняются в архиве Института Архитектуры и Искусства.

Лала Гусейнли

докторант академии хореографии

УДК 78.01

ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ ЛИРИКИ В БАЛЕТАХ АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ КОМПОЗИТОРОВ

Ключевые слова: балет, музыка, лад, лирика, образность, эмоциональная глубина, сегях, мотивы.

Хорошо известно, что искусство балета дает возможность зримого отражения лирической образности. Лирика включает в себя богатейшую палитру человеческих чувств. Лирическая образность примечательна тонкими нюансами выразительности, а театральность усиливает эстетические свойства лирики, воздействие на слушателя.

На фоне ярких образных характеристик в драматургии балетов лирика выделяется утонченностью, изысканностью, эмоциональной глубиной.

Подчеркнем, что лирика является ментальным свойством азербайджанской художественной культуры.

Музыкально-выразительные средства лирики имеют особую аналитическую специфику. Параметры ее были изложены в трудах В. Цуккермана и Л. Мазеля. Так, научный труд Л.А. Мазеля «Вопросы анализа музыки» был опубликован в 1978 году [2]. Подчеркнем, что это произведение теоретической науки ни в коей мере не утратила своей актуальности. Более того, в азербайджанском музыкознании в систематической форме идеи Л.А. Мазеля, изложенные в данном труде не были использованы. Между тем, опора на теоретические положения книг Л.А. Мазеля, его концепцию анализа музыкально-выразительных средств, целенаправленно реализуемые в музыкальном анализе, позволяют раскрыть интересные специфические особенности лирики. Речь идет об основном постулате – «художественном открытии». На наш взгляд, теория выразительных возможностей музыкальных средств является тем самым «ключом» предпринимаемого нами анализа, который откроет новые страницы изучения музыки балетов азербайджанских композиторов.

Опора на идеи Л.А. Мазеля в данной статье правомерна, ибо Л.А. Мазель подчеркнул в своей книге «классику» материала, то есть определенный тип музыкальной культуры и музыкальной коммуникации – музыкальный театр, концертный зал, музыкальные записи, теле- радиопередачи и т.д.

Л.А. Мазель писал: «Отдельные музыкальные средства, связанные с элементами музыки, то есть те или иные мелодические рисунки, ритмы,

ладовые обороты, гармонии и т.д., не имеют раз навсегда заданных, фиксированных выразительно-смысловых значений. Однако каждое средство обладает своим кругом выразительных возможностей. Они обусловлены объективными свойствами и жизненными связями средства, в число которых включается не только то, что базируется на более или менее элементарных предпосылках (акустических, биологических, психологических), но и сложившихся в ходе музыкально-исторического процесса способность этого средства вызывать определенные представления и ассоциации.

Реализация же какой-либо из возможностей зависит всякий раз от того конкретного контекста, в котором данное средство выступает» [2, с. 23-24].

Семантика, определяемая как выразительно-смысловые возможности и значения средств музыкальной выразительности, функционирует в лирической образности азербайджанских балетов. Более всего это проявляет себя в ладоинтонационной сфере. Содержательный смысл ладоинтонационного развития раскрывает лирический образ и обогащает его.

Подчеркну, что опора на ладоинтонационные слагаемые музыкального языка в их современной интерпретации в 50-ые – 80-ые годы была важнейшей в осмыслении синтеза национального и новаторского в музыкальном искусстве данного периода развития азербайджанской профессиональной музыки. Ладоинтонационная система азербайджанской музыки трактовалась как генетическая система, воспроизведение которой гарантировало национальную состоятельность произведений музыкального искусства. Акцентируя фактор генетического осмысления ладоинтонационных параметров в творчестве азербайджанских композиторов, следует выделить, прежде всего, типологические факторы. Здесь особо выделим роль ладоинтонационных типологий, определяющих функциональную четкость лада. Речь идет о тонических каденциях. Это яркие, сложившиеся в течении длительного исторического времени формулы, являющиеся самым органичным проявлением национальной семантики. Напомним об этом азербайджанских ладов, выдвинутых Уз.Гаджибейли в книге «Основы азербайджанской народной музыки» [1].

Выразительные средства лирики в азербайджанской музыке во многом опираются на нюансы ладовысказывания. Так, важным средством представляется переменность функций, способная создавать лирическую ауру высказывания. Именно это свойство ярко высвечивает ладоинтонационную семантику азербайджанских ладов и имеет уникальную выразительность. Так, например, верхнеквартовая интонация к тонике лада шур обладает хорошо известным по теории этоса Уз. Гаджибейли характером

решительным, активным. Не случайно, ашыгская музыкальная традиция опирается на семантику лада шур, выражаемую именно этой интонацией. Вместе с тем, переменность верхнетерцовой интонации к тонике в контексте основного тетра хорда, как правило, придает лирический оттенок мелодиям и в народных образцах и в профессиональной музыке.

Лирическую наполненность определяют квартовые или квинтовые скачки от затакта к вершине – источнику с последующим нисхождением к тонике. Группа большетерцовых интонаций в системе азербайджанских ладов чаще имеет лирическую семантику. Напомним, например, верхнетерцовую интонацию к тонике в ладе раст, нижнетерцовую интонацию в ладе сегях. Причем, как правило, больше терцовые ладоинтонации укрепляют тонику, создают ее неповторимый абрис.

Часто используется переменность функций, смысл которой заложен в ладовом звукоряде. Так, как правило, кварта тоники в азербайджанских ладах бинарна. С одной стороны, верхняя кварта тоники служит укреплению тонического потенциала лада. И не случайно непременно входит в мелодическую структуру полных тонических каденций. С другой стороны, кварта тоники находится на стыке нижнего и основного тетра хордов и, таким образом, открывает путь мелодическому разворачиванию. Последнее дает толчок и музыкально-лирическим нюансам в произведениях азербайджанских композиторов.

Паритетность опорных ступеней, практически равные функциональные возможности опорных ступеней в условиях ладовой переменности обогащают выразительность мелодического высказывания и имеют конкретную смысловую направленность. В этом аспекте выразительные средства лирики апеллируют к переменности, абрис которой начиная от простого сопоставления ступеней до достаточно сложных функциональных переосмыслений, вносит свои эмоциональные нюансы в мелодический текст.

Сформировавшись в музыкальной культуре этноколлектива, формульные модели азербайджанских ладов приобрели семантически значимое выражение. В этом смысле и тонические каденции, впервые научно зафиксированные в труде Уз. Гаджибейли «Основы азербайджанской народной музыки» имеют свои эмоционально-психологические свойства. Уз. Гаджибейли выявил и выделил наиболее характерные виды моделей азербайджанских ладов. Подчеркнем, что речь идет о комплексе выразительных средств. Так, например, национально-специфическое музыкально-слуховое сознание в контексте музыкальной системы ассоциирует ладовые модели сегях именно с лирической выразительностью. Напомню еще раз теорию этоса азербайджанских ладов Уз. Гаджибейли, согласно

которой лад-сегах вызывает лирические чувства. Таким образом, эмоциональный смысл лада сегах непосредственно связан с лирикой, воплощением лирическим образов.

Ладо-интонационные модели, используемые азербайджанскими композиторами напоминают по своему логическому назначению так называемые «первичные комплексы», теоретическая основа которых была сформулирована Л.А. Мазелем. Приведем наиболее краткую характеристику «первичного комплекса». «Первичный комплекс... определяет образно-интонационную и жанрово-стилистическую основу мотивного образования, его общий характер, его род или вид. Поскольку же этот общий характер выявлен с достаточной ясностью, остальные средства приобретают тенденцию в той или иной степени ориентироваться на него, идти ему навстречу, то есть реализовать преимущественно такие свои возможности, какие соответствуют первичному комплексу, поддерживают и усиливают его выразительность» [2, с. 3].

В раскрытии лирических образов в азербайджанских балетах композиторами зафиксированы важные черты лирики, свойственные азербайджанской народной музыке. Так, определенная категория азербайджанских лирических песен начинается с высокой ноты, так называемой, «вершины-источника» с последующим нисходящим заполнением скачка к тонике. Лирическая выразительность опирается и на четко выраженную переосмысленность опорных ступеней. Еще одно достаточно ярко выраженное средство лирического содержания – ладоинтонационное прорастание, цепляемость, обогащенное малосекундовыми интонациями. Задержания на сильных долях, восходящее хроматическое задержание, мягкие ниспадающие секундовые и терцовые шаги придают дополнительный лирический флер целому. Часто нисходящее секвенцирование краткой лирической фразы усиливает лирический профиль, создавая непрерывность развертывания основной поэтической идеи. Особенно выразительны заключительные участки формы, не только резюмирующие, но и усиливающие лирическую выразительность. Весьма важен для усиления лирической выразительности тот факт, что хроматические вспомогательные звуки, задержания, предъемы имеют строгую логическую обусловленность.

Приведу два варианта драматургического смысла разного рода вспомогательных звуков в азербайджанской музыке.

1. Зафиксированные опорные ступени в исходной модели в дальнейшем развитии оказываются в подчиненном положении к основным функциональным опорам.
2. Вспомогательные звуки основного ладоинтонационного ядра получают в процессе развертывания формы роль основных опор.

Вместе с тем, подчеркнем, что в обоих вариантах указанные метаморфозы создают эффект целостности, неделимости, органичности, единства.

Средства выразительности лирики в азербайджанской народной музыке отличаются неторопливым разворачиванием своей содержательности. Часто один штрих, единственный динамический нюанс придает целому эмоциональную активность. В этом смысле ладоинтонационные средства имеют в азербайджанской музыке исключительно важную роль.

Логика азербайджанской народной лирической музыки столь безупречна, что даже отдельная динамическая деталь занимает в разворачивании особое место и активно участвует в дальнейшем развитии музыки. Это может быть восходящий затакт, с самого начала, истока того или иного образца народной музыки. Функционально нейтральный затакт в общей драматургии лирического образца получает значимую функциональную нагрузку и играет существенную роль в драматургии целого. При этом именно данный динамизирующий штрих определяет основную лирическую выразительность. Усиление лирики происходит в результате заострения ладоинтонационных средств.

Средства лирической выразительности в азербайджанской музыке отличаются четкой последовательностью и стабильностью своего претворения. Именно ладоинтонационные модели, которые лежат в основе лирики балетов характеризуют национальные образы, приобретают значение символов лирических образов.

Суммируем некоторые средства выразительности лирики в азербайджанской музыке:

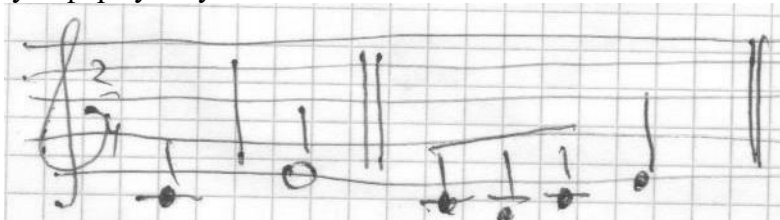
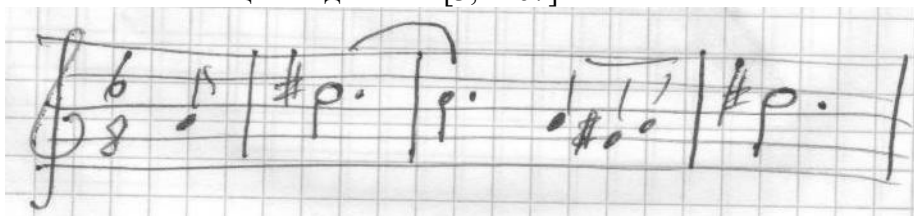
1. Вариантность ладофункциональной координации с устоем;
2. Выразительность каденций и степень их повторности;
3. Особые качества разворачивания материала, использующие лирические способы распевания;
4. Способы освоения основного диапазона;
5. Динамика прорастаний интенсифицирующих развитие лирического образа;
6. Особенности развития основного тематического зерна – первоимпульса лирического образа;
7. Орнаментальность как эффективный метод лиризации текста.

Обращаясь к лирике в азербайджанских балетах, отметим, что лирика создает в контексте балетов смысловые соотношения, скрепляющие форму, драматургию балета в целом.

Надо сказать, что концентрированное выражение лирики в азербайджанских балетах отражено в дуэтных сценах главных персонажей.

Рассмотрим «Адажио Фархада и Ширин» из третьей картины второго действия балета Арифа Меликова «Легенда о любви» [3].

«Адажио» будто воплощает в себе несколько аспектов лирики. Здесь и высокое лирическое чувство, благородство, сдержанность эмоций, и «высокая точка» накала страстей, и изысканная, гибкая лирическая легкость светлого радостного чувства. Специфика интонационного полагания многофункциональна. Здесь и лирический распев, и скорбные интонации, и эмоциональный всплеск чувств. Можно наблюдать и образную трансформацию от тихого распева к лирической патетике. Так, экспрессивная кульминация строится на мотивах главной темы «Адажио». Лирико-драматическое содержание «Адажио» ярко выявлено в сопоставлении эмоциональных блоков. Благодаря такому развитию «Адажио» пронизано движением. Вместе с тем, эмоциональная «краска» глубоко личностная.

С формульной моделью лада сегях первую фразу «Адажио» объединяет метроритмическая ровность мелодии.

Сфокусированность интонационной драматургии именно на данной формульной интонации лада сегях придает целому неповторимую ауру национальной специфичности и оригинальности авторского стиля. Внутреннее чувство лирического высказывания заключено, на наш взгляд, именно в этом синтезе.

Лирически наполненные мотивы «Адажио» сочетаются с выдержанным протянутым басовым сопровождением, будто сдерживающим поток лирических чувств [цифры 129] [3, с. 67].

Пластичность и изящество темы, размеренная, плавная мелодическая линия прерывается тематическим элементом иного лирического строя. В тексте «Адажио» появляются ниспадающие интонационные обороты, углубляющие психологизм музыки.

Сопоставление эмоционально динамических тематических элементов со скорбными, жалобными интонациями и составляют необыкновенно лирическую семантическую основу «Адажио». Существенную роль здесь играет четкость, ясность ладоинтонационного языка.

Ладоинтонационная типологичность проявляет себя в кратких выразительных тематических моделях, специфически вариантных процессах данных тематических элементов.

Постепенное усиление лирического высказывания тесно связано с усложнением музыкального языка тематических элементов. Смена фактуры, ее обогащение «работает» на лиризацию образа [цифры 130] [3, с. 68]. Глубина лирического напряжения сопоставляется с эмоциональными всплесками патетики. Функциональные сдвиги придают теме еще больший накал экспрессии. Изложенная первоначально в одном голосе, тема обогащается аккордовой плотной фактурой.

В результате складывается зрелищная образность, визуальное ощущение лирической динамики.

Выразительный эффект формульных моделей лада сегях является настолько «прочным», имеющим настолько сильное суггестивное воздействие, что появление данных моделей в контексте музыки балета подобно лейтмотиву, скрепляющему драматургию всего балета.

Мы можем констатировать, что функционально-типологические категории, актуальные в контексте азербайджанской народной музыки, в профессиональной музыке проходят определенные этапы пересемантизации, перетрактовки своей выразительности.

В «Адажио Фархада и Ширин» вырисовываются такие общие средства лирической выразительности в азербайджанских балетах как двуеди-

нство широких распевных волн, характеризующие всплески эмоций и кратких, выразительных тематических моделей, прослаивающих структуру того или иного балетного номера.

Безусловно, внутреннее единство музыки «Адажио Фархада и Ширин» непосредственно связано с органичностью драматургии, в которой лирическое высказывание сохраняется от первой до последней ноты.

Главной исследовательской задачей нашей статьи было изучение лирического образа в эволюции азербайджанского балета. Мы сочли актуальным рассмотреть важных параметров развития лирической выразительности в историческом процессе, определение характерных особенностей лирической образности на значимых этапах становления азербайджанской композиторской школы. Вместе с тем аналитическое рассмотрение привело нас к необходимости составить представление об определенных специфических особенностях лирической выразительности в азербайджанских балетах. Открылась возможность в результате аналитического процесса определить инварианты лирического музыкального языка. Так, аналогии эмоционально-психологической основы позволяют констатировать общие черты лирической выразительности в балетах азербайджанских композиторов разных этапов становления азербайджанской композиционной школы.

Выразительные средства лирики в азербайджанских балетах отличаются обилием тонких штрихов, углубляющих отражение лирических образов. Практически в балетах складывались не только новые средства лирики, специфические для азербайджанской композиторской школы. Рождались традиционные музыкальные закономерности национального стиля, давшие импульс последующим произведениям профессиональной азербайджанской музыки.

Развитие лирической выразительности в азербайджанских балетах опирается на активные процессы переосмысления средств лирической выразительности, сформированных в азербайджанских балетах. Обновление музыкального языка функционирует на каждом этапе, истории азербайджанского балета.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Гаджибейли У. Основы азербайджанской народной музыки. Баку, Язычы, 1985.
2. Мазель Л.А. Вопросы анализа музыки. Опыт сближения теоретического музыкознания и эстетики. Москва, Советский композитор, 1978.

3. Меликов А. «Легенда о любви». Балет в трех актах. Клавир. Москва, Музыка, 1966.

Lala Quseynli

Problems of studying the lyrics in the banks of Azerbaijan composers

Keywords: ballet, music, mood, lyrics.

The given article deals with expressive means of lyrics of Azerbaijani folk music and in the "Adagio Farkhad and Shirin" in the ballet "The Legend of Love" composed by Arif Melikov. The identity of lyrical semantics is underlined.

Multifunctioning of positioning of intonation is noted as a specific property of the ballet. At the same time, the features of the lyrics peculiar to Azerbaijani folk music are significant in the disclosure of lyrical images in ballets.

Lalə Guseyni

Azərbaycan bəstəkarlarının baletlərdə lirikasının öyrənilməsi problemləri

Açar sözlər: balet, musiqi, lad, lirika, obrazlar, emosional dərinlik, seqah, motivlər.

Təqdim olunan məqalədə azərbaycan xalq musiqisi və Arif Məlikovun "Məhəbbət əfsanəsi" baletində "Fərhad və Şirinin adajiosu"nda lirik obrazlar ifadə vasitəsi kimi baxılır.

Həmçinin lirik semantika və lad oxşarlığı identikliyi qeyd olunur.

Çoxfunksiyalı intonasiya etibarlılığı baletin spesifik xüsusiyyətləri kimi qeyd olunur. Bununla yanaşı azərbaycan xalq musiqisinə xas olan lirik xüsusiyyətlər baletdə lirik obrazların açıqlanmasında öz əksini tapmışdır.

Л.И. Атакишиева

УДК 782

АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ МУЗЫКАЛЬНЫЙ ТЕАТР ПОД ЦЕН- ЗОРСКИМ НАДЗОРОМ

Ключевые слова: театр, культура, литература, музыка, композиторы, сценическая постановка.

Осуществлять свои прогрессивные начинания деятелям азербайджанской культуры приходилось в очень сложных условиях, обусловленных политикой царской России. Культурное оживление, наблюдавшееся в Азербайджане, как и в других мусульманских районах России, - основание культурно-просветительских учреждений, прессы на родном языке, формирование литературной и театральной школы и т.п. - все это вызывало беспокойство у царских властей, усиливающих преследование работников просвещения на национальных окраинах. Существовавший в то время Кавказский цензурный комитет осуществлял тщательную проверку сочинений, создаваемых азербайджанскими писателями, драматургами, композиторами, после чего следовало разрешение на их издание и сценическую постановку. Если пьеса не заключала в себе ничего «противоцензурного», она допускалась к представлению на сценах Кавказского края.

В архивных фондах Грузии и Азербайджана содержатся интересные материалы, подтверждающие вышесказанное. Приведем некоторые фактические данные, которые являются документальным свидетельством происходящих событий в театральном мире рассматриваемого периода. Речь идет о прошениях, направленных в цензурный комитет с целью получения разрешения на издание и постановку пьес азербайджанских авторов. Последние создавались как на основе перевода на татарский язык (т.е. азербайджанский) европейской и русской классики, так и собственно оригинального материала. Здесь также встречаются прошения с просьбой допустить проведение концертных мероприятий, в том числе благотворительного характера. При этом с именами известных представителей азербайджанской культуры соседствуют подчас фамилии, забытые историей. Обратимся к архивным источникам.

В одном из документов, датированном 11 декабря 1890 года, сообщается об отказе цензора учителю-содержателю Бакинской русско-татарской школы Султан-Меджиду Ганиеву в издании его пьесы «Гонча-Ханум». «Цензурный комитет имеет честь вас уведомить, что по рассмотрению

подлежащим цензором, присланной при прошении в 2-х экземплярах пьесы, под заглавием «Гонча-Ханум», таковая по содержанию своему признана неудобною не только в представлении на сценах, но и в напечатании, а потому таковая, по постановлению комитета 5 сего декабря состоявшегося удержана при делах Комитета», - читаем в протокольной выписке.[1]

Следующее прошение, направленное с целью получения разрешения на печатание сочинения, датировано 11 июнем 1901 года. Оно было послано Абдурагим-беком Ахвердовым из Шуши. Последний писал: «Представляя при сем рукопись своего сочинения на татарском языке под заглавием «Тамэ» («Жадность»), имею честь покорнейше просить Цензурный комитет допустить означенное произведение к печатанию...» [2].

В последующем А.Ахвердов обратиться с просьбой в Цензурный комитет о получении дозволения и представлению данной пьесы. Об этом мы расскажем несколько позднее.

В некоторых архивных документах речь идет о переводе на азербайджанский язык произведений европейских и русских классиков с последующим их изданием. Так, в марте 1890 года цензурный комитет вел переписку с переводчиком Бакинского окружного суда Мамед-Таги-беком Велиевым о переводе на азербайджанский язык комедии Мольера «Женитьба по принуждению». М.Т.Велиев представил в канцелярию Цензурного комитета свою рукопись, а также русский перевод с французского Ф.Н.Устрялова, для сличения обоих материалов. Последнее обстоятельство было оговорено в специальном запросе из Комитета, в нем отмечалось: «По приказанию г. председателя Цензурного комитета, канцелярия покорнейше просит Вас прислать в Комитет русский перевод комедии Мольера «Женитьба по принуждению» Ф.Н.Устрялова для сличения с присланным Вами в Комитет татарским переводом этой комедии» [3]. 10 апреля того же года М.Т. Велиев посылает ответ на запрос Комитета: «Имею честь довести до сведения Цензурного комитета, что за неимением в настоящее время русского перевода комедии «Женитьба по принуждению», счел нужным выписать его из г. Москвы и по получении немедленно пришло в Комитет» [4].

В августе 1897 года Н.Нариманов высылает в Кавказский цензурный комитет рукопись перевода комедии «Ревизор» Гоголя и просит разрешения к напечатанию последней» [5].

В сентябре 1903 года Мехти-бек Гаджинский представил цензорам перевод трагедии «Разбойники» Шиллера на азербайджанском языке. Из канцелярии комитета он получает следующий запрос: «Канцелярия, по поручению г. председателя Цензорского комитета просит прислать еще

один экземпляр пьесы на татарском языке «Разбойники» Шиллера вместе с кратким содержанием на русском языке, чисто и четко переписанным для представления г. главноначальствующему» [6]. В ответ на это, М.Гаджинский пишет: «За неимением второго экземпляра перевода трагедии «Разбойники», прошу Цензурный комитет разрешить только печатание пьесы, если же и таково невозможно, прошу возвратить перевод для переписки представления 2-го экземпляра» [7].

В целом ряде архивных документов говориться о дозволении или запрете «высшей инстанции» на сценическую постановку пьес азербайджанских драматургов. И так, 23 ноября 1895 года господину главноначальствующему гражданской частью на Кавказе было отослано сообщение: «На цензурный просмотр представлена пьеса, под заглавием «Жениться – не воды напиться», комедия в 4-х действиях на тюркско-азербайджанском языке, сочинение Гашимбека Везирова. По заключению цензора, произведение это не содержит в себе ничего противощензурного, вследствие чего честь имею попросить согласно ст. 84 Уст. Ценз. изд. 90 г., дозволение вашего сиятельства на представление на сценах края означенной пьесы, в подлиннике при сем препровождается» [8]. В августе того же года Г. Везиров получил уведомление от властей о том, что его пьеса на тюркско-азербайджанском языке под заглавием «Не стучись ко мне, постучаться и к тебе», комедия в 4-х действиях, разрешена к показу на сценах Кавказского края. [9]

1 июня 1899 года Абдурагим-бек Ахвердов посылает в Кавказский цензурный комитет свое заявление. Он пишет: «Представляя два экземпляра своего сочинения под заглавием «Даглан тифан» («Разоренная семья»), покорнейше прошу Цензурный комитет допустить означенное сочинение на сценах закавказских театров с включением в каталог дозволенных к представлению пьес» [10]. Цензурный комитет «Изволил разрешить представленную пьесу на татарско-азербайджанском языке, под заглавием «Разоренная семья», драма в 4-х действиях и 5 картинах, сочинение А.Ахвердова, к представлению на театральных сценах края» [11].

19 января 1900 года Н.Нариманов высылает в Тифлис прошение о разрешении постановки его комедии «Надир-Шах» на сцене. 24 января он получает отказ на свое прошение: «Канцелярия, по поручению господина председателя Цензурного комитета имеет честь Вас уведомить, что пьеса Ваша на татарском языке, «Надир-Шах» воспрещена Комитетом к постановке на сценах» [12].

В июне-июле 1901 года канцелярия Цензурного комитета занималась прошением А.Ахвердова. Последний из города Шуши отправляет письмо, в котором просит дать разрешение на постановку на сценах Закавказских

театров его пьесы «Тамэ» («Жадность») на татарском языке». При сем прилагается также краткое содержание пьесы на русском языке, а гербовая марка наклеена на самую копию. Настоящее заявление вместе с копией пьесы «Тамэ» и кратким ее содержанием подается в Кавказский цензурный комитет для передачи по принадлежности» [13]. 13 июля после цензурного просмотра канцелярия главного начальствующего сообщала: «В следствии представления от 4 сего июля за № 1837, канцелярия имеет честь уведомить Кавказский цензурный комитет, для надлежащих распоряжений, что генерал-лейтенант Фрезе разрешил постановку на сценах Кавказского края пьесы, под названием «Тамэ» («Жадность»), драмы в 3-х действиях, сочинения А. Ахвердова» [14].

Театр второй половины XIX - начала XX века представлял собой своеобразную модель, в основе которой находилось взаимопроникновение категорий художественного и жизненного. Иначе говоря, театр оказывал мощное воздействие на проникновение искусства в жизнь народа. В то же время он черпал из окружающих его реалий живительные соки для своего развития, являясь неким "зеркалом" типических картин жизни. В этом двуединстве и заключен воспитательный "механизм" театрального искусства изучаемого периода.

Музыкальный театр Азербайджана формировался в определенной исторической, социально-культурной среде. И это отложило существенный отпечаток на его становление и развитие. Прогрессивная деятельность азербайджанских просветителей встречала реакционное неприятие, сопротивление, вражду. Последнее выражалось в разных формах. Одним из проявлений «механизма торможения» развития культуры Азербайджана был цензорский надзор.

Приведенный материал свидетельствует сколь сильно было давление русского царизма на азербайджанскую художественную культуру, на азербайджанскую интеллигенцию. Вместе с тем, с другой стороны, приводимый нами материал свидетельствует о высокой степени культуры, профессионализма, наконец, выдержки, которой обладали азербайджанские деятели культуры.

ЛИТЕРАТУРА:

1. ЦГИА Гр.ССР, ф. 480, оп. 1, д. 699, л. 268.
2. ЦГИА Гр.ССР, ф. 480, оп. 1, д. 1748, л. 23.
3. ЦГИА Гр.ССР, ф. 480, оп. 1, д. 699, л. 203.
4. ЦГИА Гр.ССР, ф. 480, оп. 1, д. 699, л. 245.
5. ЦГИА Гр.ССР, ф. 480, оп. 1, д. 1449, л. 99.
6. ЦГИА Гр.ССР, ф. 480, оп. 1, д. 1440, л. 55.

7. ЦГИА Гр.ССР, ф. 480, оп. 1, д. 1440, л. 56.
8. ЦГИА Гр.ССР, ф. 480, оп 1, д. 1312, л.60.
9. ЦГИА Гр.ССР, ф. 480, оп 1, д. 1312, л.42.
10. ЦГИА Гр.ССР, ф. 480, оп 1, д. 1572, л.23.
11. ЦГИА Гр.ССР, ф. 480, оп 1, д. 1572, л.29.
12. ЦГИА Гр.ССР, ф. 480, оп 1, д. 1642, л. 11.
13. ЦГИА Гр.ССР, ф. 480, оп. 1, д. 1748, л. 24.
14. ЦГИА Гр.ССР, ф. 480, оп. 1, д. 1748, л. 29.

L.Atakishiyeva

Azerbaijan musical theatre under censor's surveillance

Key words: theatre, culture, literature, music, composers, stage, staging

The activity of Caucasian Censorial Committee is studied in this article. There is noted that musical theatre of Azerbaijan was formed in a certain historical, social-cultural environment. It left considerable imprint on its formation and development. Materials of the article were derived from archive funds of Azerbaijan and Georgia and are documentary evidence of theatrical life of Azerbaijan.

L.Atakishiyeva

Azərbaycan musiqili teatrı senzura nəzarəti altında

Açar sözlər: teatr, mədəniyyət, ədəbiyyat, musiqi, bəstəkarlar, səhnə, tamaşa.

Bu məqalədə Qafqaz Senzura Komitəsinin fəaliyyəti tədqiq olunur. Qeyd olunur ki, Azərbaycanın musiqili teatrı müəyyən tarixi, ictimai-mədəni mühitdə formalaşmışdır. Bu, onun təşəkkülü və inkişafında mühüm iz qoymuşdur. Məqalənin materialları Azərbaycanın və Gürcüstanın arxiv fondlarından iqtibas edilmişdir və Azərbaycanın teatr həyatının sənədli dəlillərini təşkil edir.

Эльчин Фирдовси оглы Алиев
д. ф. по искусствоведению
Институт архитектуры и искусства НАНА

УДК 711.7

ФАКТОР ЦВЕТА В ДИЗАЙНЕ ЭСТЕТИКИ ГОРОДА

Ключевые слова: цвет, дизайн, архитектура, пространство, город

Архитектурная практика дает нам немало примеров удачной колористической организации архитектурно-художественных ансамблей. Это и восстановление утраченной связи искусственной среды города с его природным окружением, и обращение к традициям цветовой культуры региона, и историческая преемственность в организации цветовой среды исторического города.

Колористическая организация архитектурной среды сегодня связана не только с реально существующими объектами в пространстве или на плоскости, но и с иллюзорными, существующими в т.н. "виртуальном пространстве".

Колористическая организация предметного наполнения среды города до сих пор еще остается без должного внимания. При этом объекты дизайна в среде города несут сегодня, зачастую, основную часть функциональной информации, во многом определяя и ее образ, и комфортность в целом.

Цвет в дизайне играет первостепенную роль, во многом определяя яркий эмоциональный образ изделия, его потребительские качества, в том числе и соответствие актуальной цветовой моде. Однако в индустриальном дизайне, основанном на массовом производстве проектирование ведется, как правило, без привязки к конкретному месту. И как следствие вопросы средовой и культурной принадлежности цветового решения изделия, его взаимосвязи с определенным архитектурным контекстом практически не рассматривается.

Особую значимость вопросы колористики приобретают в дизайне архитектурной среды, - довольно новой, но получающей сегодня широкое распространение области проектно-художественной деятельности. Это решения пешеходных улиц в Баку, организация современных дворовых и внутриквартальных пространств современного элитного жилья, организация парковых пространств и рекреационных зон города и др. Находящиеся в пограничной области между архитектурой и индустриальным дизай-

ном, объекты предметно-пространственной среды имеют как общие черты с архитектурой и дизайном, так и свою специфику проектирования. С одной стороны она определяется характером индустриального производства, требующего определенной унификации изделий, с другой стороны особенностями организации архитектурного ансамбля с его индивидуальным художественным образом, где объекты дизайна играют роль его предметного наполнения. Однако опыт применения цвета в дизайне архитектурной среды в достаточной мере не изучен и не систематизирован. В связи с этим, колористическая организация предметного наполнения среды города сегодня ведется во многом на уровне интуиции проектировщика.

Отсутствие научно-методического обеспечения в области колористической организации объектов дизайна архитектурной среды, а также недооценка смыслового и культурологического значения цвета в организации предметно-пространственной среды находят, зачастую, выражение в хаосе, примитивности решений или напротив переусложнении цветовой среды, функционально, информативно и эстетически не оправданном.

Цвет в предметной среде имеет знаковый характер, он может нести различные значения: цвет - символ (как духовное порождение всего человечества), цвет - аллегория и метафора (как духовное порождение данного народа или социальной группы), цвет - образ (как результат индивидуального творчества художника), цвет - знак (как условное кодирование). Однако применительно к профессиональной деятельности архитектора-дизайнера мы можем говорить лишь в-первую очередь о «цвете-образе» и «цвете-знаке». Эти семантические значения и опираются в некоторых случаях на высшие значения – символы - как например, в средневековой геральдике или используемых в современном течении «постмодернизм» - аллегории и метафоры. Это связано с полисемантичностью цвета - т.е. его способностью принимать на себя и передавать не только конкретные значения, но и значения отвлеченные, относящиеся к духовной сфере, эмоционально окрашенные.

Субъективные цветопредпочтения в формировании цветовой среды проявляются двояко: через мастерство дизайнера, архитектора, художника, в творчестве которого воплощаются элементы художественной культуры, и через ассоциации зрителя базирующиеся на индивидуальных свойствах личности. Причем, эти индивидуальные особенности необходимо учитывать при определении целевой аудитории при формировании цветовой среды конкретного функционального назначения. С помощью же творчества проектировщика в цветовую среду привносятся элементы профессиональной цветовой культуры и признаки современной художественной культуры - цветовой моды.

Цветовая культура общества имеет выражение в характере предпочтительных цветовых контрастов и цветовых сочетаний в цветовой среде, субъективные предпочтения и мода вносят современность в характер их профессиональной интерпретации в цветовой среде. Основным носителем цветовой культуры в современной цветовой среде, наряду с самостоятельной «народной» колористической деятельностью, является проектировщик и осуществляющий своей деятельностью взаимодействие между традицией и новаторством в колористической организацией предметного окружения человека.

Наиболее активным среди всех природно-климатических особенностей региона оказывает воздействие на формирование цветового зрения человека, а соответственно на его устоявшиеся предпочтения в цветовом окружении производят световой климат (интенсивность солнечной радиации, спектральный состав солнечного излучения, годичный световой режим) и атмосферные условия (облачность, загрязненность, количество осадков и др.). Причем, эти факторы оказывают первоочередное значение, на формирование не столько самой цветовой гаммы предпочтительной для человека, а на восприятие характера цветового контраста (по цветовому тону, светлоте, насыщенности) в цветовой среде.

Палитра, структура и динамика полихромии природного окружения являются важной составляющей гармоничного цветового окружения человека. Создание творчески обоснованного контраста или нюанса искусственно созданной среды с природным окружением, в практической деятельности при построении цветовой среды города, невозможно без всестороннего учета ее компонентов - как цветового фона (почва, степень и характер озелененности, цветность водных поверхностей и небосвода, сезонная изменчивость природного окружения).

При рассмотрении воздействия характеристик микроклимата в среде на локальном уровне: (освещение-ориентация, ветровой режим, шум, влажность, запыленность, запахи, температурный режим), можно сделать вывод о возможности их психофизиологической нейтрализации с помощью цвета.

Цвет в дизайне, будучи элементарной эстетической формой, воспринимается реципиентом не только психофизиологически, но и эмоционально и эстетически. Цветовые ассоциации, опирающиеся на психофизиологические особенности восприятия цвета, связаны с ощущениями визуального характера (основанные на аналогии с конкретными объектами и явлениями); с ощущениями невизуального характера (весовые, температурные, фактурные, акустические, пространственные, вкусовые, звуко-

буквенные и др. ассоциации) и эмоциональные (позитивные, негативные, нейтральные ассоциации); связанные с абстрактной идеей, не представляемой визуально -этические (связанной с понятиями «добро-зло», «сильный-слабый», «жизнь-смерть», «мужское-женское», «телесное-духовное» и др.) и топологическими (ориентация по сторонам горизонта, верх-низ, правое-левое, центр-периферия и ДР-)

С помощью использования разнообразных цветовых ассоциаций, цвет может способствовать созданию психофизиологического комфорта, особого эмоционального настроения, нейтрализации неблагоприятных условий связанных с эксплуатацией объекта дизайна, а также яркого запоминающегося образа связанного с не только с функциональным и эксплуатационным, но и эмоциональным содержанием объекта дизайна.

Основным объектом деятельности дизайнера при колористическом формообразовании объекта дизайна является цветовая форма, причем ее палитра и структура строится как система цветовых контрастов различной сложности.

Полихромия способна активно влиять на восприятие формы, выражать на своем языке ее свойства, но может их иллюзорно, целенаправленно изменять. Причем, при взаимодействии цветовой формы:

- с линейной формой, как правило, активно выявляется цветовой контраст между объектом и фоном;

- с плоскостной формой, цветовые контрасты выполняют композиционно-декоративную роль, организуя в первую очередь структуру палитры цветовой гармонии;

- с объемной формой, цветовые контрасты выявляют или визуально деформируют форму-цветоноситель; выявляют в ней главные элементы и ослабляют второстепенные;

- с ансамблем, цветовые контрасты объединяют формы или расчленяют их на родственные группы, устанавливают соподчиненность между ними; обеспечивают цветопредметную целостность ансамбля.

Цвет являясь знаковым содержанием цветовой формы, является определенным «сигналом» - несущим смысловую информацию об объекте дизайна, связанную с функционально-эргономическими и эксплуатационными особенностями объекта (его указательная, предупредительно-защитная и социально-знаковая информация); его конструктивно-технологические особенности (информация о тектонике объекта, его основных конструктивных узлы, способы его сборки, а также свойства используемых при этом материалов и технологию производства); особенности построения его формы (информацию об объемной композиции в це-

лом; его силуэте и контуре; пластике и микропластике объекта; возможных трансформациях формы).

Колористическое формообразование позволит, на наш взгляд, решить некоторые задачи по созданию комфортной архитектурной среды:

- оптимизация ориентации человека в пространстве посредством выявления ее архитектурно-планировочной структуры, формирования пространственных ориентиров и доминант;
- гармонизация архитектурной среды, объединение разрозненных цветовых компонентов в единую колористическую систему;
- усиление выразительности архитектурного ансамбля композиционной структуры среды;
- коррекция масштабности в условиях гипертрофированной среды;
- семантизация среды, усиление выразительности, внесение новых образных символов и знаков;
- повышение информативности среды, ее психологической комфортности;
- периодическое обновление цветовой среды, позволяющее соотносить ее с изменяющимися цветовыми предпочтениями и модой;
- гуманизация техногенной среды города, ее промышленных зон, транспортных узлов.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Вячеслав Глазычев. Дизайн как он есть. Москва, Издательство «Европа», 2006 г.
2. Вячеслав Глазычев. Урбанистика. Москва, Издательство «Новая площадь», 2008 г.
3. Михаил Шимко. Архитектурно-дизайнерское проектирование городской среды. Москва, Издательство «Архитектура – С», 2006 г.
4. Сергей Михайлов. Город, дизайн, реклама /Сборник материалов II Всероссийской конференции главных дизайнеров и главных художников городов. Москва: Союз Дизайнеров России, 2000 г.

Elchin Firdovsi oğlu Aliev

The colour factor in aesthetic design of the city

Key words: colour, design, architecture, space, city.

Today's questions of coloring gain the special importance in design of the architectural environment, - quite new, but widely adopted area of design and art activity. Examples are these pedestrian streets in Baku, the organization of modern domestic and intraquarter spaces of modern elite housing, the organization of park spaces and recreational zones of the city, etc. Being in a boundary region between architecture and industrial design, objects of the substantial-spatial environment have as common features with architecture and design, and the specifics of projection. On the one hand it is defined by the nature of the industrial production demanding a certain unification of products, on the other hand features of the organization of an architectural complex with its individual artistic image where objects of design play a role of its substantial filling.

Elçin Firdovsi oğlu Əliyev

Şəhərin estetika dizaynında rəng amili.

Açar sözlər: rəng, dizayn, memarlıq, məkan, şəhər

Memarlıq mühitinin dizaynında - bədii layihələndirmə fəaliyyətində kifayət qədər yeni, ancaq geniş tətbiq olunan rəngkarlıq məsələləri günümüzdə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bunlara misal Bakıda piyada səkilərinin həllini, müasir elit yaşayış yerlərində məhəllə və məhəllədaxili mühitin təşkilini, parklama yerlərinin və şəhərin istirahət zonalarının təşkilini və s. göstərmək olar. Memarlıq və sənaye dizaynı arasındakı sərhəddə yerləşən obyekt - məkan mühitinin obyektləri həm memarlıq, həm də dizayn arasında ortaq özünəməxsus layihələndirmə xüsusiyyətlərinə malikdir. Bu bir tərəfdən özünü məhsulların müəyyən birləşməsinə tələb edən sənaye istehsalının xüsusiyyətlərində, digər tərəfdən, fərdi bədii görünüşü ilə memarlıq ansamblının təşkili xüsusiyyətlərini əks etdirən dizayn obyektlərin əsas məzmununda rol oynamasında göstərir.

Таир БАЙРАМОВ

доктор философии по искусствоведению,
ведущий научный сотрудник
Института Архитектуры и Искусства НАНА

УДК 73/76 (47924)

ИЗНАЧАЛЬНАЯ ТРАДИЦИЯ И МИСТИЧЕСКИЕ ПАРАЛЛЕЛИ МЕЖДУ МУСУЛЬМАНСКИМ И ДАЛЬНИМ ВОСТОКОМ

Ключевые слова: изначальная традиция, Адам, мистическое, чань, дзэн, Дао.

Авраамическая традиция ислама, христианства и иудаизма рассказывает в своих священных книгах о первочеловеке Адаме и его возлюбленной Еве (Хавве), которая появилась из его ребра. То есть изначально, он был как бы андрогинном, содержал потенции обоих полов. Затем, как известно, произошло грехопадение от древа познания добра и зла (см. Ветхий Завет, «книга Бытия»), связанное как-то с пробуждением нижних чакр и сексом. До этого его сознание, как следует из вышесказанного, было неразличающим, нерефлексирующим. По мнению многих исследователей эзотерики, целью большинства эзотерических традиций, в особенности традиций авраамических религий, является возвращение в «адамическое состояние» до грехопадения, состояние отсутствия греха, низа и верха, состояние блага и святости, превыше добра и зла, недвойственного сознания.

В даосской традиции, насколько мне известно, также есть миф о человеке – андрогине, затем утратившем целостность. Даосская и чаньская практика, а также внутренние стили у-шу, тайцзи-цигун и кунг-фу, помогают вернуть человеку эту целостность, или, по крайней мере, претендуют на это. Сходные цели преследуют адепты эзотерических традиций ислама, христианства и иудейства – суфии, исмаилиты, исихасты, каббалисты. Хотя, среди ортодоксов в этих религиях бытует мнение, что возвращение в т.н. «адамическое состояние» возможно только в будущей жизни, поскольку Адам был изгнан из рая, а у его врат был поставлен ангел с мечом, т.е. «страж порога».

В даосской традиции также есть представление не только о Великом Пределе («Тай-цзи»), но и об «Отсутствии Предела» («У-цзы»), как об этом пишут Ли Дао Чунь (1) и Симпкинсы (15). По мнению даоса Ли Дао Чуня, сущностью двойственности «инь» и «ян», составляющих «Великий Предел», является «Отсутствие Предела», т.е. недвойственная Бесконеч-

ность. А чаньские и дзэнские мастера в конце пути достигают буддистского состояния недуалистической таковости (японск. «итинё»), на психическом плане разрушая дуальность проявленного.

Не только дальневосточные мистики, но и ближневосточные эзотерики и поэты Насими (Азербайджан) и Руми (Турция) также писали о пустоте и недвойственности. Великий азербайджанский поэт-мистик Насими писал (2, с.217):

Начала всех вещей едина суть –

Недвойственность и не отъединенье.

Руми писал: «В несуществовании быть уничтоженным – высшая награда!» (2)

Более того, такие «общие места» суфийской философии и практики, как культивирование состояний «таваккул» и «фана» («уничтожение»), конечно же, сближают суфизм с дальневосточными поисками «сатори», «нирваны» и «пустотного тела Дао». Более того, по мнению. С.Кацуки, без переживания, подобного смерти, самадхи, невозможен выход за пределы дуализма. (10, с. 136-138).

Впрочем, возвышаясь над дуальностью, великие мистики Востока возвышались и над дуальностью жизни и смерти, бытия и небытия.

Будда говорил, что нет «это есть» и нет «это не есть» - истина посередине, в виртуальности (2). Перед ними не стоял гамлетовский, европейский, вопрос «to be or not to be?». Так, и последний, пятый порядок Тодзана указывает на состояние между «отсутствием» и «наличием» (10).

Все это приемлемо только в случае неистинности закона исключенно-го третьего, да и почти всей аристотелевской логики. Ее опровергал, в частности, наш соотечественник, великий математик Лютфи Заде (19). Да, что говорить, еще античные софисты указывали на абсурдность аристотелевских силлогизмов (пародия софистов: «Сократ-кошка!»). Однако исламское богословие и «фалсафа» тяготели к аристотелизму, не говоря уже о дуальном исламском делении на «halal» и «haram».

Изучая различные традиции Ближнего и Дальнего Востока, можно воссоздать черты «Изначальной Традиции» («Санатана-Дхармы») и «адамического состояния». Эти традиции указывают на различные аспекты «адамического состояния».

Мусульманские суфии акцентируют внимание на духовной чистоте, невинности и святости первочеловека – «духовного Адама» («Адама Рухани») (14). Даосские и чаньские мастера культивируют отсутствие мудрствования, рефлексивного мышления и реализуют недвойственность за пределами дуальности добра и зла, а также спонтанность «изна-

чального пробуждения», непроизвольную естественность. Обе традиции стремятся вернуть изначальную целостность Первочеловека.

Также есть традиции, в которых не воссоздается это изначальное состояние, а поддерживаются имеющиеся остатки «Изначальной Традиции», ее простота и безыскусность. Так, инкорпорированный строй чукотского, эскимосского, алеутского и юкагирского языков, в которых нет именительного падежа, нет четкого разделения на части речи, нет глаголов – сказуемых и т.п. явно указывает на нерелексивное, ситуационно–некатегориальное мышление носителей этих языков.

И современная наука находится в поисках новой гносеологии и логики, новой методологии исследований. Небинарные логики Геделя, Лукасевича, фон Неймана (8), нечеткая логика и теория нечетких множеств выдающегося американского ученого азербайджанского происхождения Лютфи Заде (2), заново открытая тетралемма Нагарджуны – открывают новые горизонты недualiстического мышления, выходящего за пределы аристотелевского закона исключенного третьего.

В условиях глобализации и интеграции культур важны не только культурные и экономические связи. Важен диалог традиций в поисках «Изначальной Интегральной Традиции» (термин Рене Генона) на пути к «адамическому состоянию».

На сегодняшний день только в даосской традиции сохранилась полная гармония между естественными и духовными энергиями. Мастер Дао и ун-гун У-Вэй Синь указывает, как можно, при помощи несложных гимнастических упражнений гармонизировать духовные, космические и естественно-инстинктуальные энергии, приводя к гармонии систему шести дань-тяней-тонких энергетических центров (16).

По-видимому, в тюркском тенгрианстве также существовали подобные практики. Некоторые среднеазиатские тюркские миниатюры представляют собой схемы лечения при помощи тонких энергетических центров и меридианов, похожие на китайские медицинские схемы. (22) Это было необходимо в средневековье - нужно и в наше время. Но в глубокой древности человек, единый с природой и естественной небесно-духовной энергией, по-видимому, обходился вообще без всякой мистической практики.

Адам, бесцельно бродящий по райскому саду, воспринимал постоянно встречающегося ему Бога как старика с бородой, «ветхого днями», а не как трансцендентного Другого.

Поэтому Дайсэцу Судзуки писал, что в чань и дзэн отсутствует оппозиция материализма и идеализма, а Сэкиза Кацуки (10) указывал, что само по себе трансцендирование абсолютного начала может, в конце кон-

цов, вызвать ту самую «ненависть к Тайне», о которой писал Р.Генон (6). Ибо, как считают психоаналитики, «Там где есть другое – есть страх». (24).

Надо сказать, что в поисках изначального состояния Человека и Изначальной Традиции можно выделить два направления. Одно из них связано с силой «шуньяты», с энергией Танатоса и обретением целостности за счет как бы виртуального «омертвления», «угасания» всего существа. Это заметно особенно в буддизме, а также в тюркском сибирском шаманизме, в мистериях «смерти-возрождения» шамана.

Китайский мистицизм природы, конечно, биофилен, как и жизнелюбивая танская пейзажная лирика и сунская пейзажная живопись. Однако мистика, например, патриарха Хуэй-нэна, с его нигилизмом и следами «анатмавады» Нагарджуны, близка к полюсу Танатоса. Эта линия прослеживается вплоть до поздних дзэнских японских мастеров, один из которых изрек в качестве кредо: «Будь мертв, будь совершенно мертв, и тогда все будет хорошо». В Японии эта эстетика смерти надо сказать, получила куда большее развитие и размах, чем в Китае. Истоки же этой тенденции лежат в доктрине «анатмана», доктрине «не-души» Нагарджуны – официальной доктрине махаяны.

Другая линия поисков изначального «адамического состояния» связана с собственно кораническим суфизмом. И здесь мы обнаруживаем, что Адам, согласно Корану, обладал ясным сознанием, «разумной душой», и был научен Именам Аллаха и именам всех вещей самим Аллахом. Из этого следует, что он, возможно, обладал мышлением, имплицитно содержащим те элементарные основы бинарной логики, которые гораздо позже были сформулированы Аристотелем. В этом случае, возникают сомнения в недуалистическом «адвайтистском» характере мышления Адама, который ему иногда приписывают эзотерики и о котором говорилось выше.

Эта линия поисков «адамического состояния» сосредоточена на воссоздании изначальной святости и непорочности Первочеловека, согласно Корану, прощенного Аллахом. При этом, особенно, в последнее время, суфии отказываются от «фана» и «бака», и культивируют состояние «Kamil insan» (“совершенного человека”).

Изображения Адама и Хаввы в азербайджанской миниатюре очень отличаются от европейских христианских изображений. Они часто бывают изображены полуобнаженными, но (!) с нимбами вокруг голов, указывающими на их святость (20, с.31), как в некоторых миниатюрах маргинской школы.

В этой связи сэр Томас Арнольд писал: «Странно, что нимб применяется и над головами второстепенных персонажей, но уже совсем необъяснимо его появление над головой лжепророка Бихафрида, ..., или над персонажем «Шах-наме» тираном Зохлаком, над палачами Халладжа, над царем Навуходоносором, сжигающим Иерусалимский храм...» (4, с.52)

Все это объясняется гуманистической сутью Ислама и т.н. «мусульманского Ренессанса» и даже постренессансного периода. Возможно и объяснение с позиций суфизма: зло исходит из низших аспектов «нафса» и низких слоев психики, тогда как «разумная душа» каждого человека совершенно чиста и непорочна.

Мышление человека развивалось последовательно, поступательно. Если Адам знал некоторые Имена Аллаха и окружающих его вещей, то это еще не означает, что он обладал всей полнотой сознания. В Библии сказано, что только через три-четыре поколения после Адама люди стали чисто поминать Имя Господа. И только лишь пророку Мусе (Моисею) было дано Различение («аль-Фуркан»), как об этом сказано в суре Корана «Корова». Далее, только лишь при пророке Исе (Иисусе) окончательно размежевались силы света и тьмы, добра и зла, как об этом пишет С.С.Аверинцев (Миф.словарь под ред. Мелетинского, М., 1941). Позже при последнем и величайшем пророке Мухаммеде формирование религии было окончательно завершено.

Таким образом, т.н. «адамическое состояние» не следует идеализировать, поскольку несмотря на его несанкционированную мистерию познания, сознание Адама еще не было достаточно развитым.

Если же все-таки попытаться понять, каким было мышление первых людей, то следует признать, что оно не было ни сугубо дуалистическим, ни полностью недуалистическим. Дзэнский не-дуализм и манихейский дуализм – это ненужные крайности. Истина посередине!

Суфии, культивируя состояние «*kamil insan*», состояние Адама Рухани, приходят к предельному духовному утончению. Однако, с точки зрения системы «шуньята», Дао и дзэн, такое предельное утончение не нужно. Буддисты считают духовность виртуальной, поскольку в «шуньяте» нет «ни атмана, ни АНАТМАНА», как писал Нагарджуна (24). Дух и душу, по их мнению, нужно преодолеть и виртуализировать как последний «узел» на пути к недвойственному мышлению и просветлению. Однако это неприемлемо не только для суфиев, но, вообще для мусульман. Хотя Руми придерживался того же мнения, что и буддисты, считая «самость» «окружностью вокруг нуля», т.е. иллюзией.

Что можно применить, в том числе даже в современной науке из наследия Нагарджуны и системы «шуньята», так это его знаменитую тетралемму, которая учитывает как позицию не-дуальности, так и позицию дуализма и частично совпадает с логикой Аристотеля. Так, согласно этой тетралемме любой объект может быть: 1) либо тем; 2) либо этим; 3) либо и тем, и этим одновременно; 4) либо ни тем, ни этим. Есть еще невидимый, пятый элемент этой тетралеммы: непостижимое, Тайна, которая не сводится к четырем этим возможностям. Воистину, это предел возможностей мышления!

«Предельный опыт» работы с этой тетралеммой В.Майкова гласит: «Пятая точка зрения говорит, что мы должны удерживать все предыдущие точки зрения одновременно, не склоняясь ни к одной из них, и понимая, что каждая из них отражает наши пристрастия. Всегда, когда мы выходим за пределы известного, мы имеем склонности... судить ошибочно, и мы должны блокировать свои пристрастия, моментально допуская, что существует не только то, к чему мы склонны, но и одновременно все четыре противоположности. Эта структура, аналогичная даосской диаграмме «инь-ян», описывает любой предельный опыт». (12а, с.429-430). А сутью диаграммы «инь-ян» («Великого Предела» т.е. Тай-цзы), согласно Ли Дао Чуню, является «У-цзы» - «Отсутствие Предела»... Но нужен ли такой «предельный» или «беспредельный» опыт? Ведь Чжуан-цзы писал: «Премудрый человек не совершенствуется!» Впрочем, используя 5-ый элемент тетралеммы, мы можем ощутить чистое восприятие и познание по типу «феноменологической редукции» (Гуссерль).

И если тетралемму Нагарджуны использовать без учета пятого виртуального члена, т.е. не для «предельного опыта» и всякого рода «инсайтов», а для научного познания, т.е. все же склоняясь к одному из членов, то следует признать, что она расширяет возможности общефилософской методологии науки, феноменологии и гносеологии. Ведь вторая половина тетралеммы, как и современные многозначные логики, выходит за рамки закона исключенного третьего.

Следует также признать, что столь сложных ментальных конструкций нет как в авраамической традиции, так, по-видимому, не было и в Изначальной Традиции. Однако чистое восприятие, присущее первым людям, мы современные люди, по-видимому, можем реконструировать именно через тетралемму Нагарджуны и, в особенности, через ее пятый элемент «авьякья», «анирвачанья» (что означает: «за пределами логики, мозга»).

Если же вообще говорить о мистическом познании, то не-дуализм в нем неизбежен. Стоит выйти за рамки тонкого ума-МАНАСА, как ваше

восприятие становится недуальным (не только в самадхи, но и даже в т.н. «поточковых состояниях»).

И дело не в том, что в природе вещей нет дуальности... Нет, она конечно есть... Дуальность содержится в нас на уровне генов и клеток организма. Но... как сказано в «Дао-дэ цзин» (7, с.66):

«Когда в мире узнают, что прекрасное – прекрасно, тотчас появляется уродство...

Когда в мире узнают, что доброе – добро, появляется зло».

Более того, без зла люди бы не знали бы и добра, и наоборот... Они взаимодополнительны, как «инь» и «ян», а не взаимоисключающие, как принято считать...

Но и недуальное мышление небезопасно: «Чань толковать – что катиться с горы кувыркком... (Цзяожань, пер.проф.В.В.Мазепуса) (21). Или, как говорил один мастер дзэн, «Как только вы станете говорить о своем дзэне, так пары чудовищ встанут перед вами!» Поэтому дзэн называют «бессловесным учением». Но, К.Уилбер прав, критикуя тех авторов, которые считают дзэн антиинтеллектуальным учением (24).

И, когда сознание возвращается к своему Источнику в правостороннем духовном Сердце, или к точке «Sirt» в центре груди, Оно может ощутить прикосновение самого Бога, или присутствие Духа («ar-Ruh») или, в «худшем случае», ощутить «атман», или, что еще «хуже», Пустоту, или проникновение «силы кундалини»...

Но дело не только в том, чтобы что-либо из этого ощутить... Проблема в другом: как с этим жить? Наивно полагать, что сразу трансформируются сознание или побуждения нижних чакр. Здесь либо нужно применять принцип «hal-makam», либо принцип «one taste». Вот здесь, к сожалению, в выборе этих двух противоположных стратегий развития обнаруживается основополагающий, фундаментальный... дуализм! Хотя, и здесь, есть пересечения и аналогии. Так, дервиши свидетельствуют о конкретной физической потере вкусовых ощущений в ходе аскетической практик. А адепты дзогген теряют вкус к жизни и скучают, испробовав, как им кажется, все, и тем самым обретая т.н. «Один вкус» (24) И когда все три «гуны» проявлены в каузальном Сердце, и обнаружен их бескачественный «один вкус», и Дух превосходит эти «гуны», то ...ничего удивительного и чудесного не произойдет. Будет лишь еще раз подтверждены истинность Ислама!.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Антология даосской философии. – М., Клышников, Комаров и Ко, 1994.
2. Байрамов Т.Р. Свет суфизма. Огонь тантры. Ветер дзэн. – Баку, Текнур, 2005.
3. Буддизм. Сб. научных трудов. М.: ЭкСМО-ПРЕСС; Харьков: Фолио, 2001, с.241-847.
4. Гасанзаде Дж.Ю. Зарождение и эволюция Тебризской миниатюрной живописи (XIV-XVI вв.). Кн.перв. Тебризская миниатюрная живопись XIV века. – Баку, Тэкнур, 2016.
5. Гасанзаде Дж.Ю. Тебризская миниатюрная живопись – Баку: Sosaq, 2000.
6. Генон Р. Царства количества и знамения времени. М.: Беловодье, 2004.
7. Дао-Дэ цзин. Пер. В.В.Малявина – М.: Астраль- Аст, 2002.
8. Ивин А.А. Логика. М.: Гардарики, 2000.
9. История азербайджанской философии. Т.1., Баку, 2008.
10. Кацуки С. Практика дзэн – М.: Амрита-Русь, 2004.
11. Керимов К.Дж. Султан Мухаммед и его школа. – М., 1972.
12. Кули-заде З. Хуруфизм в Азербайджане. Баку, Эльм, 1981.
- 12а. Майков В., Козлов В. Трансперсональная психология. – М.: АСТ, 2004.
13. Мир Валиддин. Коранический суфизм – М., Спб.: Диля, 2004.
14. Павич М. Хазарский словарь. Культурологический роман. – М.: Азбука, 1999.
15. Симпкинс С.А., Симпкинс А. Дао за 10 уроков. М.: АСТ – Астрель, 2006.
16. У-Вэй Синь. Энциклопедия цигун. Управление сознанием, телом, дыханием, - М. 2000.
17. Уилсон Р.А. Квантовая психология. М.: София, 2005.
18. Уилсон Р.А. Новая инквизиция – К.: Янус, - М.: Пересвет, 2001.
19. Ушел ученый, ушла эпоха (памяти Лютфи Алескер Заде). //Элм/ Наука (газета) от 08.09.2017.
20. Фарзалиев Ч. Живопись Азербайджана. Антология, Баку, 2007.
21. Цзяожань. Ван Вэй. Стихи. Пер.и комм. В.В.Мазепуса. Новосибирск, 1994.
22. Blochet E. Les Enluminures des manuscrits orientaux de la Bibliotheque Nationale. –Paris, 1926.

23. Diez E. Chino-mongolian Temple Painting and its influence on Persian illustrated – Ars Islamica, v.1., 1934, pp. 160-170.
24. Wilber K. One Taste. – Boston: Shambhala Pbl., 1999.

Tair Bayramov

The premordial tradition and mystical parallels between muslim and far east

Key words: Premordial Tradition, adam, chang, zen, mystic, Tao.

In this article is considered the community of the mystical traditions of Muslim and Far East.

There is also shown the difference between Far East traditions and Islam and syfism. There is undertaken the attempt of the reconstruction of mentality of the First man. The analyses is applied the East miniatures.

As an interesting positive fact in the article is shown, that at the or today muslims their Deep Psychical sub, take, leaning to paradoxal and polysemantical logics, can't be substantiated on the level of the spirit itself, although can observe at this level

Tahir Bayramov

Müsəlman və uzaq şərqin arasındakı əzəli ənənə və mistik paralellər.

Açar sözlər: Əzəli ənənə, Adəm, mistik, Çan, Zen, Dao.

Məqalədə Müsəlman və Uzaq Şərq mistik ənənələrinin ümumiliyi təhlil olunur.

Həmçinin Uzaq Şərq ənənələrinin İslam və Sufilik ənənələrindən fərqliliyi göstərilir. İbtidai insanın şüurunun rekonstruksiyası təşəbbüs edilir. Təhlilə Şərq miniatürləri cəlb edilib.

Məqalədə maraqlı müsbət hadisə kimi maraqlanır ki, mömin müsəlmanların paradoksal və çoxişarəli məntiqlərə cəzb edilən dərin psixi köklü öz ruhi dərəcəsi üstündə əsaslandırılı bilməz, baxmayaraq ki, bu kök ruhi dərəcəni müşahidə edə bilər.

Xaləddin Sofiyev
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət
Universitetinin “Sosial–siyasi elmlər” kafedrasının
müdiri, kulturologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent, Əməkdar müəllim

UOT 7.067

MULTIKULTURALİZİMİN KULTUROLOGIYA ÜÇÜN AÇDIĞI PERSPEKTİVLƏR

Açar sözlər: multikultural cəmiyyət, tolerantlıq, submədəniyyət, kültür relyativizmi

Multikulturalizmin yozumları nə qədər fərqlənsə də bir məsələdə ümumilik var, onu açaq. Azlıqların mədəniyyətinə cürbəcür yanaşma olur. Biri tolerant münasibətdir. Bu zaman azlığın mədəniyyəti assimilyasiya olunmur, ancaq xüsusi rəğbətlə də qarşılanmır. Osmanlı imperiyasında başqa dinlərə belə yanaşıldı. İkinci tip münasibətdə qanunlar adamlar arasında irqi, mədəni və s., ayrı-seçkiliyə imkan vermir. Bu liberal demokratiyadadır. Əsl multikulturalizmdə üçüncü cəhət də olur: müxtəlif mədəniyyətlər rəsmi siyasətdə pozitiv dəyərlər kimi qəbul olunurlar. Halbuki azlıqların mədəniyyətləri olan xeyli cəmiyyət var ki, bu mədəniyyətləri geniş qəbul etsə də onlara rəsmi heç bir dəstək göstərmir. Bu toplumlarda azlıqların assimilyasiyasına cəhd edilmir, lakin onlara Osmanlı imperiyasında olduğu kimi xüsusi rəğbət də göstərilir. Əsl, demokratik multikulturalizm isə bir cəmiyyət daxilində müxtəlif kültür identikliklərinin olmasını nəzərdə tutur [2. 256 p., p.18]. Bu nə deməkdir? Bu o deməkdir ki, icma səviyyəsində müxtəlif insan qrupları özlərini fərqli mədəni kimlik parametrlərində dərk edirlər. Multikulturalizmdə bu məsələ ilə bağlı ikinci mühim əlamət odur ki, milllətin daxilində belə fərqli mədəni idetifikasiyaları ictimai rəy qəbul edir. Bu isə məsələnin legitimliyi deməkdir. Multikulturallığı olan xeyli toplumlar var ki, orada insan qrupları mədəni kimliklərinə görə fərqlənsələr də bu, açıqca deyilmir və rəsmi mədəniyyətin faktı sayılmır. Sovetlərdə bir çox xırda etnik qrupların vəziyyəti elə idi. Multikultural cəmiyyətlərdə isə mədəni kimlik qanunvericilik səviyyəsində tanınmaq hüququ qazanır. Məsələnin mürəkkəbliyi ondadır ki, bir dövlət, bir cəmiyyət daxilində multikultural qrupların yaşamaq hüququnu qazanmasının cəmiyyətin bütövlüyü üçün böyük təhlükəsi ola bilər. Qarşılıqlı narazılıqlar müxtəlif münaqişələrə bəhanə verir. Fikir azadlığı mədəniyyətlərarası tolerantlığı pozan təhqirlərə gətirib çıxarır. Ölkədə yerliçilik nə qədər didişgənlik salırsa, multikulturalizm də o qədər sala bilər. Bu səbəbdən

multikulturalizm çağımızda siyasi fəlsəfənin ciddi probleminə çevrilib. Onunla bağlı ruh yüksəkliyi nümayiş etdirən ritorika və diskurslar problemin içində gizlənən mürəkkəblikləri görünməz edir. Ədalət, haqlar, eqalitarizm (bərabərlik) multikultural cəmiyyətlərin problemləri çərçivəsində yeni suallar doğurur və fəlsəfə, kulturologiya, politologiya – hərəsi öz rakurslarından bu sualları formulə etməli, onlara cavab tapmalıdır [5. 256 p.,p.94]. Götürək ədalət və bərabərlik problemini. Multikultural cəmiyyətlərdə heç də bütün submədəniyyətlər millətin tarixi inkişafında, iqtisadi həyatında eyni rol oynamır. Heç onların dəyərlər sistemi də bir-birinə bərabər olmur. Məsələn, Kvebekin fransızdilli icmasında qadının roluna, ailənin həcminə, komersiyaya münasibət anqlo-sakson icmaya baxanda köhnə qaydalarını saxlayır [4. 198 p.,p.225].

Submədəniyyətlər arasında ədalət tərəzisini çətin sınaqlara salan fərqlər İspaniyada katalon və bask, Britaniyada şotland və Uels mədəniyyətləri ilə çoxluğun mədəniyyəti arasında daima müşahidə olunur. Rezervuarlarda yaşayan ABŞ hindu mədəniyyəti anqlo-saksonların mədəniyyətləri ilə ölkənin çiçəklənməsi məsələsində müqayisəyə gəlməz. Bu isə rolların, xidmətlərin bərabərsizliyi ilə haqların bərabərliyi məsələsində gərginlik yaradır. Amerikan hinduları ölkənin avtoxton əhalisi kimi xüsusi imtiyazlar tələb edirlər və bu, tutuşdurulmaz parametrlərdə ədaləti yaradıb qorumaq situasiyasını törədir. Ona görə tutuşdurulmaz deyirik ki, ölkənin avtoxton əhalisi olmaq və gəlmələrdən çəkilməş zülmü xallar «dilində hesablayıb» ölkənin sənaye inqilabında və fəlsəfi-siyasi-iqtisadi fikir tarixində böyük rol oynamış anqlo-saksonların töhfələri ilə tutuşdurmaq elə də asan deyil. Ən azı ona görə ki, hindular söyləyə bilər ki, sizin (yəni ağların) zülmü olmasaydı, özümüz də bu məmmləkəti çiçəkləndirərdik.

Multikultural cəmiyyətlərdə bəzi mədəni qruplarla bağlı tətbiq olunan kvota və ya pozitiv-diskriminasiya sistemi də ədalət və hüquq bərabərliyi şərtlərini sınağa çəkir. Ayrı-seçkilik bütün demokratik rejimlərdə mənfi qiymətləndirilir. «Pozitiv ayrı-seçkilik» termini isə onu bildirir ki, ölkə üçün (hətta demokratiya üçün) faydalı olan ayrı-seçkilik ola bilər. Məsələn, bir vaxtlar bəzi Avropa ölkələrində qadınları siyasi həyatda fəallaşdırmaq üçün parlamentdə onlara kvota ayrılırdı və nəticədə hansısa qadın-namizəd kişi namizəddən az səs toplasa da qadın olduğu üçün parlamentə düşürdü. ABŞ-da vaxtı ilə şirkətlərdə və ali təhsil ocaqlarında qərarətililərin öz kvotası vardı. Və belə kvotalar çoxluq tərəfindən narazılıqla qarşılanırdı.

Bütün bu hallara görə, hansısa dövlətin ruh yüksəkliyi ilə multikulturalizmi bəyan etməsi deklarativ görünür. O əsl çoxmədəniyyətli sosial harmoniyaya nail olmaq üçün ciddi tədbirlər paketini, sosial-mədəni proqramları həyata keçirməlidir. Onun iqtisadi, mənəvi gücü elə olmalıdır ki, bütün mədəni qruplar bu ölkənin vətəndaşları olduqları ilə fəxr etsinlər. Fəxr edəndə separatizmin də

əsası məhv olur. ABŞ-ın dövlət kimi mənəvi üstünlüyü, iqtisadi gücü elədir ki, onun latın amerikalılarla, hindularla münaqişə burulğanına çevriləcəyi haqqında bütün proqnozlar boş çıxır.

Multikultural sistemin başqa təhlükəsi ondadır ki, ölkə ilə düşmənçilik edən başqa millət bu müxtəlifliyi dərin çatlara sala bilər. Xüsusi ilə əgər qonşu ölkədə azlığa qohum xalq yaşayırsa. Azərbaycanla bağlı Ermənistanın Dağlıq Qarabağ ermənilərindən istifadə etməsi, Rusiyanın isə ləzgilərdən istifadə etmək cəhdi söylədiyimizə yaxşı nümunədir. Türkiyədə PKK-nın arxasında qonşu ölkələrin gizli qüvvələrinin durması multikulturalizmin hansı qorxunc hədlərə çatmasını aydınca göstərir.

Müxtəlif mədəniyyətlər anlayışı kultür relyativizmi, nisbiliyi ideyasına öz materiallarını verir. Bu relyativizminin müxtəlif növləri var. Onun mütləq formasında hər hansı universalizm inkar edilir. Bir çox post-modernistlər özlərini qeyri-Qərb dünyasının və ona görə multikulturalizmin müdafiəçisi sayırlar. Onlar metanarrativlərə, yəni global miqyasda hökmlərə Qərbin hakimiyyət iradəsinin təzahürü kimi şübhə ilə baxırlar. Hərçənd marginal və xırda qrupların (feministlərin, qeylərin) mikronarrativlərinə həssas yanaşırlar [3. 256 p., p.26].

Beləcə, post-modernistlərin maksimal kultür relyativizmi Qərbin nailiyyətlərini heçə endirir ki, heç bir mövqeyin dominantlığı olmasın.

Əgər mədəniyyətlərarası münasibətlərin bu atavistik forması multikultural cəmiyyətlərdə qalırsa, çoxmədəniyyətlik həmin cəmiyyətlərin bəlasına çevrilir. Bu, o situasiyadır ki, tarixən çoxculluq didişmə, qanlı düşmənçilik mənbəyi sayılırdı.

İkinci yanaşma multikulturallığa millətin zənginliyi kimi baxmaqdan doğur. Bunun üçün mədəni relyativizm qəbul olunmalıdır. Yəni bir mədəniyyətin geyimi, mətbəxi, adət və ənənələri doğru/yanlış meyarları ilə başqalarına qarşı qoyulmamalıdır. Müasir qloballaşma prosesində mədəni relyativizmin qəbul olunmasını geniş müstəvidə izləmək olar. Hərçənd həm kürresəllik qatında, həm də bir ölkə çapında multikulturallığın doğurduğu və sonra da dəstək qazandığı kultür relyativizminin bir təhlükəsini açmalıyıq. Bir təhlükə ondadır ki, bütün dəyərlər «faydalıdır» nişanını alır. Halbuki milli mətbəxdə ziyanlı yeməklər də ola bilər. Eləcə də qadınlara mütləq şəkildə çarşab geyindirən ənənələri qadınların geyim azadlığına razı olan qaydalarla bərabərləşdirmək olmaz. Bu məsələdə bərabərlik işarəsi yox, tolerantlıq münasibəti önəmlidir. Tolerantlıq fərqlərin düşmənçilik mənbəyi olmasına mane olur. Ancaq fikir azadlığı, plüralizm imkan verir ki, mədəniyyətlərarası dialoq olsun və bu dialoqda filan yeməyin, filan geyimin hansı situasiyada faydalı, hansında ziyanlı olması aydınlaşsın. Deməli, yemək, davranış, həyat məqsədləri

və s. ilə bağlı mədəni relyativizm «hər mədəniyyətin hər nəyi varsa, yaxşıdır» müddəasını bayraq tutmamalıdır.

Mədəniyyətlərarası (eləcə də dinlərarası) mübahisə dəyərlidir. Dəyərlidirsə, deməli, uğur, faydalılıq prizmasından müxtəlif mədəniyyətlərin dəyərlərini tərəziyə qoyub tutuşdurmaq faydalıdır. Toleranlıq bütün mədəniyyətlərin bərabərliyi və həqiqiliyini qəbul etmək deyil. Toleranlıq odur ki, qəzəbə və nifrətə yer vermir, kiçik fərqlərin narsisizmini öldürmür, sadəcə onların savaş amilinə çevrilməsinə əngəl olur. Və mədəniyyətlərarası, dinlərarası dikussiya, fikir mübadiləsi dinclik mühitində baş verir. Baş verəndən sonra isə konkret şərait, konkret perspektiv üçün hansı ənənənin, hansı dəyərin faydalı olması haqqında «çək-çevir» başlayır.

Bu çək-çevirin ruhu, metodologiyası haqqında xüsusi danışmaq lazımdır, çünki bəzən Azərbaycanda dəb altında multikulturalizm mədhiyyə ruhunda təsvir edilir. Biz, artıq, göstərdik ki, multikulturalizmin kiçik fərqlərin narsisizmindən doğan ciddi daxili gərginlikləri var. Başqa gərginlik bir millət daxilində olan mədəniyyətlərarası dialoqun söz savaşına, söz və sonra da praktiki düşmənçiliyə keçmə təhlükəsidir. Bu mürəkkəb prosesin belə istiqamətdə getməsinin qarşısını millətin tolerantlığı ala bilər. Toleranlıq «hamımız düz düşünürük» deyil. Toleranlıq başqasının düşüncə tərzinə hövsələ ilə yanaşmaqdır. Toleranlığın əlifba qaydaları var. Birincisi, həmişə bilməliyik ki, mübahisədə zamanın gətirəcəyi sürprizləri nəzərə alıb hövsələli olmaq lazımdır. Ola bilər ki, toyda «israfçılıq və dəmdəzğah olsun ya olmasın» mübahisəsi mədəniyyətlərarası ənənə fərqləri kimi ölkədə alovlu diskussiyaya səbəb olsun. Hər tərəf öz fikrində və mövqeyində qalsa da zaman keçəndən sonra qloballaşmanın təsiri altında, iqtisadi həyatda qənaətcillik 19-cu əsr Avropasındakı kimi dəbə minəndən sonra israfçılığın tərəfdarları olan submədəniyyətin daşıyıcıları təbii və könüllü şəkildə ondan əl çəksinlər.

İkincisi, ola bilər ki, qarşı tərəf sənin nəzərinə elə halı çatdırsın ki, məhz bu hal sən öz mədəniyyətində dəyərləli saydığın nəyinsə tibbi, ekoloji zərərini ortaya çıxarsın. Spirtli içkinin yasağını maksimumlaşdırıb istisnasız edən islamçı mədəniyyətlərdə tərkibində spirt olan dərmanlar da yasaqlanır. Bunun isə tibbi təhlükəsi aydındır. Çinlilərin ilanı mətbəx faktı etməsi bu populyasiyanın varlığı üçün ciddi təhlükələr yaradır. Belə hallara görə ki, multikulturalizm çərçivəsində tolerant mühitin hökm sürməsi ziyanları və zərərləri aydınlaşdırmağa möhlət verir.

Üçüncüsü, multikulturalizm çərçivəsində tolerant mühitin hökm sürməsi aydın edə bilər ki, tutuşdurulan iki mədəniyyətin kültür dəyərlərinin heç biri yeni dünyada faydalı deyil, faydalı olan başqa mədəniyyətin filan dəyridir.

Əslində biz multikulturalizmdə tolerantlıqda bağlı yeni tədqiqat mövzusunə çıxırıq. Toleranlıq aksioma deyil, kulturologiya onu araşdırmalı, qaydalarını

aşkar etməlidir. Özü də bir məsələ aydındır, multikultural cəmiyyətdə hamıdan tolerantlıq tələb etmək mümkün deyil. Həmişə Avropada müsəlman submədəniyyətinə, Yunanıstanda türk submədəniyyətinə nifrət edən tapılacaq. Bunun üçün ksenofobiya və nifrət cinayətlərinə qarşı olan qanunlar qəbul olunur ki, münasibətlərin təhlükəli gərginliyi hüquqi mexanizmlə önlənsin. Belə qanunlara «nifrət hallarının qarşısını alan qanunlar» deyilir. Ancaq problemin ciddiliyini nəzərə alaraq gəlmiş demokratiya ölkələrində qanunlara əxlaqi normalar da artırılır. Bu normalardan biri politkorektlikdir. İrqi və etnik məsələlərdə onu pozan ictimai xadimlər TV rəhbərlikləri, xalq tərəfindən ya boykot edilirlər, ya da nüfuzlarını itirirlər. Ona görə də multikultural cəmiyyətlərdə submədəniyyətlərin münasibətləri həm qununvericiliklə, həm də əxlaqi normalarla tənzimlənməlidir. Multikultural münasibətlərin problemlərinə çoxlu proqramlar və sənət əsərləri həsr olunmalıdır. Azərbaycanda son zamanlar multikulturalizm fenomeninə diqqət artsa da bu aspekt hələ də yaddan çıxarılır. Bizə elə gəlir ki, Azərbaycan mulikulturalizmində submədəniyyətlərin münasibətlərinə həsr olunmuş bədii əsərlərin sayını və keyfiyyətini stimullaşdıran Dövlət proqramı olmalıdır. Kulturologiya isə xüsusi tədqiqatlarla bu proqramın bazasını zənginləşdirməlidir.

Multikulturalizmin daha bir təhlükəsi odur ki, mədəni relyativizm etik universalizmlə bağlı əxlaqi nihilizmə gətirib çıxara bilər. Etik universalizm bütün mədəniyyətlər üçün doğru olan əxlaqi dəyərləri nəzərdə tutur. Məsələn, ailə strukturunun qarantıyası olan əxlaq münasibətləri əxlaqi universalizm sayılmalıdır. Relyativizm bu münasibətlərin formasına və formasına yaxın məzmun qatlarına aid ola bilər. Lakin mahiyyət etibarı ilə bir çox əxlaqi dəyərlərdə universallıq qalmalıdır. Bir millətdə adamları sevindiren hədiyyələr başqa millətdə sevindirməyə bilər. Lakin hədiyyə ilə başqasına xoşbəxtlik gətirmək norması bütün mədəniyyətlərdə və tarixlərdə universal olaraq qalmaqdadır.

Almaniyada islam dəyərlərinə söykənən icmaların ailə təsəvvürləri və normaları ilə alman ənənəsinə söykənən ailə normaları arasında böyük fərq var. Alman ailələri feminizmin təsiri altında xeyli «liberallaşmışdır». Ona görə də ailənin substantiv mahiyyəti qalsa da iki ənənədən gələn ailə tipində xeyli forma fərqləri var. Lakin ailə məsələsində tam əxlaqi relyativizm olsa, mədəniyyətdə ciddi «tektonik» zəlzələlər baş verər. Bu faktlara görə də deməliyik ki, multikulturalizm cəmiyyətdə etik universallığı dağıtsa, bu cəmiyyət ciddi mənəvi sarsıntılara düşər.

Multikulturallığın bütün sadaladığımız təhlükələrinə baxmayaraq, nə Avropa, nə ABŞ, nə Rusiya, nə Azərbaycan və Gürcüstan üçün onun alternativini yoxdur. Söhbət təkcə millət daxilində olan etnik, dini azlıqların mədəniyyətlərinə hörmətdən getmir. Söhbət həm də ondan gedir ki, məhz

dialogun sayəsində multikultural mühitdə bir mədəniyyət daxilən özünüislah fikrinə düşür və eləcə də qloballaşma havasında faydalı dəyərləri və qaydaları götürməyə imkan qazanır. Ona görə də Azərbaycanda şüar irəli sürülmüşdü ki, müxtəlif mədəniyyətlər Azərbaycanın zənginliyidir [1.<http://www.azadliq.mobi/a/2102205.html>]. Bu zənginlik təkcə «salat» prinsipində mədəniyyətin müxtəlif komponentlə bəzənməsi deyil. Bu zənginliyin dialektik təbiəti var. Multikultural dünyada mədəniyyətlər bir-biri ilə yarışaraq bir-birini sınağa çəkir, bir-birini nailiyyətləri ilə zənginləşdirir. Ona görə də Azərbaycan multikulturalizmi submədəniyyətlərin bir-birini bəhrələndirən dialogunu təşkil etməlidir.

Multikultural cəmiyyətlərin bir problemi var. Bu problem bizim irəlidə izah etdiyimiz metonimik işarələrdən doğur. Xatırlayaq, metonimiya hissənin, detalın bütövün işarəsinə çevrilməsindən gəlir. Bizim psixologiyamız həyat təcrübəsində elə formalaşır ki, hissələr əsasında bütöv haqqında informasiya alırıq. Qalstukun necə bağlanması, hansı qalstukun seçilməsindən, əllərin əsməsindən bütöv, yəni bu halda insan haqqında müəyyən nəticələrə gəlirik. Filmlərdə, hekayələrdə bu yolla müəllif oxucu və tamaşaçılara personajın xarakteri haqqında bilgi çatdırır.

Kulturologiya multikulturalıq problemini qoyanda bu məsələni, yəni submədəniyyət nümayəndələrinin daralmış qavrayışını və yanlış metonimiyaların təsiri altına düşmələrini xüsusi tədqiqat obyektinə çevirməlidir. O aydınlaşdırmalıdır ki, çoxmədəniyyətli cəmiyyətlərdə hansı münaqişə potensialı gizlənir? Bu münaqişələrdən hansını və necə neytrallaşdırmaq olar, hansı münaqişələri oyun rəqabəti prinsipində nifrətdən və düşmənçilikdən təmizləmək olar? Belə tədqiqatlar kulturologiyanı kvaziproblemlərdən qurtarıb cəmiyyətin gerçək məsələlərinə yönəldər. Eyni zamanda bu elm diaqnostik və praktiki təpər qazanar. Multikulturalizm Azərbaycan cəmiyyətinin və global proseslərə qoşulmuş bir çox toplumların taleyinə yazılıb. Ona görə də qaçılmaz problemdir. Belə olan vəziyyətdə ən doğru yol multikulturalizmin təhlükələrini və faydalarını tədqiq edib bu sahədə yarana biləcək miflərin, aldanışların qarşısını almaq və müsbət potensiallarını aşkar etməkdir. Bir cəmiyyətdə çoxluq vətəndəki submədəniyyətləri öz millətinin zənginliyi sayırsa, orada multikulturalizm qalib gəlir. Submədəniyyətlərə belə münasibətin formalaşmasında incəsənətin və ölkə üzrə kulturoloji tədqiqatların böyük rolu var. İncəsənət və kulturoloji tədqiqatlar insanları metonimik qavrayışın atavizmindən, daralmış qavrayışın effektindən qurtarmaq üçün ciddi işlər görə bilər.

ƏDƏBİYYAT:

1. Mehdi Niyazi. <http://www.azadliq.mobi/a/2102205.html>
2. Crowder George. Theories of Multiculturalism: An Introduction. Pplity Press. 2013, 256 p., p.18.
3. Crowder George. Theories of Multiculturalism: An Introduction. Pplity Press. 2013, 256 p., p.26.
4. McGhee Derek. The End of Multiculturalism? Terrorism, Integration and Human Rights. London: McGraw Education 2008, 198 p., p.225.
5. Multiculturalism, Identity, Rights. Routledge 2004, 256 p., p.94.

Khaleddin Sofiyev

The perspectives created by multiculture for culturology

Key words: multicultural society, tolerance, subculture, cultural relativity

Multiculture wins in the society, where majority considers subcultures of its country as wealth of its people. Art and culturological researches held in the country have a great role in such regard to subcultures. Art and culturological researches can prevent people from atavism of metonymic perception and the effect of narrow perception.

Халеддин Софиев

Перспективы, созданные для культурологии мультикультурализмом

Ключевые слова: мультикультурное общество, толерантность, субкультура, культурный релятивизм

Мультикультурализм побеждает в том обществе, в котором большинство считает субкультуры своей страны богатством своего народа. Искусство и культурологические исследования, проводившиеся в стране играют большую роль в формировании такого отношения к субкультуре. Искусство и культурологические исследования могут предотвратить атавизм метонимического восприятия и эффект узкого восприятия.

Nərminə Ağayeva
sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutu,
Teatr, kino və televiziya şöbəsi

UOT-792-01; 792-03

CAVID TEATRININ “XƏYYAM” ZIRVƏSİ

Açar sözlər: Cavid teatri, “Xəyyam”, aktyor, rejissor, tənqid

Azərbaycan poetik teatrını yeni inkişaf mərhələsinə yetirən böyük dramaturq, mütəfəkkir və filosof-şair Hüseyn Cavid qələmə aldığı faciələrində Şərq taleyinin müxtəlif ciddi problemlərini qaldırmış, türkçülük ideyalarını təbliğ etmiş, ümumbəşəri məsələləri yüksək humanizm mövqeyindən işıqlandırmışdır. H.Cavid yaradıcılığına həmişə diqqət və həssaslıqla yanaşan ulu öndər Heydər Əliyev bu dahi sənətkarın bir şəxsiyyət kimi məziyyətlərini belə ifadə edirdi: “Hüseyn Cavid həmişə öz iradəsi ilə yaşamış, amalına, məsləkinə, millətinə sadıq olmuşdur, millətini və xalqını həqiqətən canından artıq sevmişdir” [1]. Həqiqətən də Hüseyn Cavidin dramaturgiyası həm mükəmməl sınaq meydanı, həm də nümunəvi məktəbdir.

Böyük şair bəşəri mövzulu əsərlərində tərənnüm etdiyi problemləri həqiqət nuru ilə işıqlandırır. “Əsiri olduğum bir şey varsa, o da həqiqət və yenə həqiqətdir!” söyləyən şairin yaradıcılığının ən poetik sənət nümunəsi olan 1935-ci ildə yazdığı və ilk dəfə 1970-ci il mart ayının 12-də Mehdi Məmmədovun quruluşunda göstərilən “Xəyyam” pyesində Şərqin qədim və ziddiyyətli keçmişi bir şair-filosofun timsalında tərənnüm edilir. “Xəyyam” faciəsi Hüseyn Cavidin “sonuncu böyük əsəri, son faciəsi, sənətkar vəsiyyətidir” [2, s.176]. Dramaturq ideyanın mahiyyətinə uyğun olaraq, müxtəlif psixoloji hadisələrin təsvirində Xəyyamın poetik nümunələrindən - həyat, insanlıq, məhəbbət, xeyirxahlıq fəlsəfi düşüncələri ilə səsleşən və əsərin dramatizmini gücləndirən iğtibaslar etmişdir.

Pyesdə konfliktin mahiyyəti, qəhrəmanın xarakteri, hadisələrin inkişafı baş qəhrəmanın fikir və düşüncələri, faciənin dili və üslubu fəlsəfi səciyyə daşıyır. Əsrinə sığmayan şair Xəyyamın həyat mübarizəsi əsərin əsas süjet xəttini təşkil edir. Mənzum faciənin dərin, fəlsəfi və bədii təbiətini açmaq, mahiyyətində mövcud olan gərgin dramatizmi, böyük psixoloji çarpışmaları aydın, mənalı sənət dili ilə tamaşaçılara çatdırmaq üçün quruluşçu rejissor M.Məmmədov gələcək tamaşanı romantik faciə kontekstində işləyərək hadisələri üç pərdə daxilində birləşdirmişdi. Rejissor bu romantik faciənin məna və məzmununu obrazlı şəkildə şərh etmək üçün şərti səhnə üslubundan istifadə etmişdir. Belə

bir üsul rejissora səhnə təcəssümü çətin olan bu əsərin bütövlüyünü saxlamaq imkanı vermişdi. “Xəyyam” faciəsinin səhnə təcəssümü bir də ona görə çətin idi ki, burada musiqi, rəqs parçaları əsərin dərin fəlsəfi mahiyyətini obrazlı şəkildə açmağa xidmət edirdi. Mehdi Məmmədovun tamaşada uğurlu tapıntılarından biri də antik teatr ənənələrindən gələn xor idi. Rejissor xordan bədii obraz kimi istifadə etmişdi. Xüsusilə rəsədxana səhnəsində Xəyyamın rübailərindən istifadə, xorun çıxışı obrazın fəlsəfi səciyyəsinə açır, həm də filosof Xəyyam xəttini xeyli qüvvətləndirirdi.

...Qaranlıq, səssiz və kimsəsiz səhnənin dərinliklərindən qoca Xəyyam əlində zəif işıqlı şam, ağır addımlarla səhnənin qabağına gəlib deyir:

Fələyin yazdığını mən poza bilsəydim , həmən
Onu arzumla, məramımla yazardım təzədən.
Dünyadan sürgün edərdim əzabı, dərdi,qəmi
Şadlığı, nəşəni bayraq tək açardım göyə mən.

Mehdi Məmmədov tərəfindən bacarıqla seçilmiş və tamaşaya əlavə edilmiş bu rübaidə böyük alim və filosofun bütün dünyabaxışı, fəlsəfi fikrinin məna dərinliyi öz ifadəsini tapmışdı. Orta əsr zorakılığına, amansız işğalçılıq ideyalarına nifrət oyatmaq üçün ictimai azadlıq naminə həlak olan Yusifi bir xəyal kimi başqa şəkillərdə də rejissorun səhnəyə gətirməsi tamaşanın müasirlik ruhunu daha da qüvvətləndirirdi. Mətndəki ərəb, fars və türk sözlərinin müasir dilimizə uyğun səsləndirilməsi də uğurlu alınmışdır. Bu maraqlı tapıntılar onu göstərirdi ki, Mehdi Məmmədov tamaşa üzərində böyük məsuliyyətlə işləmiş və ali məqsədin düzgün qavranılması məqsədilə vurğularda da müəyyən dəyişikliklər etmişdi.

Görkəmli alim Məmməd Arif yazırdı ki, “Mehdi Məmmədovu səhnə xadimi, rejissor kimi Hüseyn Cavidin “Xəyyam” dramı çoxdan düşündürürdü. Cavidin bu gözəl əsərini səhnədə təcəssüm etdirmək onun çoxdankı arzusu, daha doğrusu ehtirası idi. Doğrusu, mən ona bu işdə ürək-dirək vermirdim. “Xəyyam” mənə səhnə tələblərinə az cavab verən bir əsər kimi gəlirdi. Öz xəyalımda da onu səhnədə təsəvvür edəndə də həmişə əvvəlki fikrimdə qalırdım. Lakin M.Əzizbəyov teatrında tamaşaya qoyulan “Xəyam” quruluşu məni məğlub etdi, qarşımda təsəvvürümə gəlməyən bir aləm canlandı. Bu, həqiqi mənada bədii yaradıcılıq məhsulu idi, səhnə yollarında şüurlu axtarışlar nəticəsində tapılan gözəl sənət nümunəsi, müvəffəqiyyətli kəşf idi” [3].

Xəyyamın - “dövrünün yetimi” olan dahi bir insanın - ilk gənclik illərindən ömrünün sonuna qədər davam edən həyatı, ağır şəraiti əks olunan bu əsərdə Cavid həm filosof Xəyyamın ictimai faciəsini, həm də şair Xəyyamın şəxsi faciəsini ustalıqla qələmə almışdı. Quruluşçu rejissor Mehdi Məmmədov da tamaşada məhz bu cəhətləri qabartmağa çalışmışdı. O, tamaşada bədiiliklə fəlsəfi fikir, məna və məntiq arasında möhkəm rabitə yaratmağa nail olmuşdu.

Tamaşada Xəyyam rolunda rejissor Mehdi Məmmədov və aktyor Həsən Turabov çıxış edirdi. Zahirən o qədər də mürəkkəb olmayan bu obraz əslində son dərəcə çətin və fəci xarakterə malik idi. Mehdi Məmmədov Xəyyam rolunu təbiətinə xas olan təmkinlə oynayırdı. Onun Xəyyamı ağıllı, düşüncəli və məğrur idi; o, gözəllik aşiqi, incə zövqlü, həssas qəlbə malik, həmdə səmimi idi. Mühitlə onun arasındakı ziddiyyətlər Xəyyamı əqidəsindən döndərə bilmir. Xəyyam - Mehdi Məmmədov mühitin ədalətsiz qanunları, ictimai münasibətləri ilə barışmır. Xəyyam həyat və insan haqqındakı düşüncələrini, özünün sadə, mənalı mühakimələri ilə ifadə edərkən, insanın gözəllik duyğularını oyatmaq və onları eybəcərlikdən çəkəndirməyə çalışır.

Tənqid yazırdı ki, burada Mehdi Məmmədov zahirən sakit və təmkinli görünə də, daxilən qəzəbli, narahat, alicənab insan, şair və alim kimi diqqəti cəlb edirdi. Xalqın, vətənin sədəti naminə üsyan edən Yusifin cəsarət və qorxmazlığından vəcdə gələrək bağışlanmasını Alp Arslandan xahiş edərkən Xəyyam ictimai mövqedə dayanırdı. “Xəyyam – Mehdi Məmmədov düşünən, düşündürən filosof, hikmətli şair, müdrik alim kimi də diqqəti cəlb edir. O, zahirən dəyişdiyi kimi, daxilən də tədricən müdrikləşir” [4].

Birinci pərdənin birinci şəklində Xəyyamın Sevdə ilə ilk görüşünün uzadılması lirik mövzunun daha aydın açılmasına şərait yaradırdı. Şairin Sevdə ilə ikinci görüşü isə Alp Arslan sarayında olur. Bu səhnələrdə rejissor Xəyyamın rübailərindən istifadə edərək obrazın fəlsəfi səciyyəsinə və tamaşada filosof və sevən aşiq Xəyyam xəttini xeyli qüvvətləndirmişdi. Xəyyam – M.Məmmədovun böyük kədəri Sevdanın qəbri ilə vidalaşarkən bütün vüsəti ilə təzahür edir. Onun böyük məhəbbətlə sevdidi dünyadan əbədi olaraq ayrılma səhnəsi güclü bədii təsirə malik idi.

Mehdi Məmmədov bu yeni yaradıcılıq nailiyyəti ilə səhnəmizə orijinal bir üslub gətirmişdi. O, bir aktyor kimi fəlsəfi düşüncələri, drammatizmlə bağlı olan təmkin və müdrikliyi ifadə etmək hünəri ilə gözəl rejissorluq istedadı arasında üzvi rabitə yaratmışdı.

Azərbaycan aktyor məktəbində özünəməxsus yeri olan Həsən Turabov da Xəyyamı məhz bu mövqedən səhnədə canlandırmışdı. O, bütün yaradıcılıq cəhdiyyəti ilə Xəyyamın etiraz və qəzəbini, haqsızlığa, ədalətsizliyə qarşı üsyanını təbii yaradıcılıq üsulu ilə ifadə edirdi. H.Turabovun yaratdığı Xəyyam həyatın gözəlliklərinə vurğun, lakin bununla yanaşı dövrən, zamanədən narazı bir şair idi. Aktyorun oyunundakı sadəliklə Xəyyamın mənəvi paklığı arasında bir uyğunluq nəzərə çarpırdı.

“Xəyyam” faciəsində Sevdanın ölümü mühitin və saray həyatının rəzalətlərinin nəticəsi kimi mənalandırılır. Tamaşanın şairə pafosunu birinci olaraq Xəyyam surətini gözəl təəcəssüm etdirən Mehdi Məmmədov və Həsən Turabov idisə, ikinci – aktrisa Şəfiqə Məmmədovanın öz mələhətli oyunu,

zərifliyi və hərarəti ilə bunu daha da qanadlandırması ilə əlaqəli idi. Xəyyamın tez tapıb, tez də itirdiyi bu sənət mücəssməsini aktrisa simvolik bir yüksəkliyə qaldırmağı bacarırdı.

Sevda – Şəfiqə Məmmədova azğın xaqanın pəncəsində mənən əzilir, qəfəsdəki quş kimi əzab çəkir. O, səadətini itirmişdir. Xəyyamı saf bir məhəbbətlə sevən bu günahsız qızın ölümü göstərir ki, azadlıq və səadətə yad olan mühitdə xoşbəxt olmaq mümkün deyil. İstedadlı aktrisa lirik təbiətli bir qızın faciəli həyatını hərarətli ürəklə canlandırırdı. Fəcilik ruhu aktrisanın fəryadında, iztirablı nəğmələrində özünü göstərirdi. Mənalı və bitkin bir obraz kimi diqqəti cəlb edən Sevda Şəfiqə Məmmədovanın ifasında onun yeni yaradıcılıq nailiyyəti oldu.

Tənqid yazırdı ki, “Xəyyam” faciəsinin teatrımızdakı tamaşası üçün ən səciyyəvi cəhətlərdən biri onun şairənəliyidir. “Rejissor Mehdi Məmmədov Cavidin bu əsərini diqqətlə oxumuş, onun ruhunu duymuş, ona həssaslıqla canlandırma bilmişdir. Səhnədə mütərəqqi fəlsəfi fikirlər, işıqlı Cavid humanizmi yüksək şəriyyəyə üzvi surətdə birləşmiş şəkildə canlanır və tamaşaçının mənən yüksəlməsinə, nikbin ruhla, şüurun və insaniyyətin qələbəsinə möhkəm inamla teatrdan çıxmasına səbəb olur” [5].

Səhnə tərtibatçı Elçin Aslanov olan tamaşanın tərtibat həllində “Azərbaycan teatrında keyfiyyət əlamətləri ilə təzahür tapan funksional səhnəqrafiya, meydan teatrı estetikasının bədii və oyun tələblərini təmin edə biləcək məkan” yaradılmışdı. Burada heç şübhəsiz ki, rəssamın xalq meydan oyunları prinsiplərinin yaxşı bilicisi olmağı əhəmiyyətli təsirini göstərə bilmişdi. Digər tərəfdən tərtibat anlayışı, təkcə dekor mənasında deyil, işıq, musiqi, bədii-ifadə vasitələri baxımından da tamaşanın ümumi qavrayışında əsas komponent olaraq diqqət çəkirdi.

Göründüyü kimi, “Xəyyam”ın uğurlu səhnə təcəssümü həm dramaturji materialın zənginliyi, həm də tamaşa yaradıcılarının – rejissorun, rəssamın və istedadlı aktyor heyətinin böyük zəhmətinin parlaq nəticəsi kimi teatr və teatr tənqidi tariximizdə əbədiyaşarlıq qazanmışdır.

ƏDƏBİYYAT:

1. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. (çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr). Birinci kitab, Bakı, Azərneşr, 1997.
2. M.Məmmədov. Acı fəryadlar, şirin arzular. Bakı, 1983, s.176.
3. Məmməd Arif. “Müvəffəqiyyətli kəşf”. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 11 aprel 1970.

4. Mahmud Allahverdiyev. "Xəyyam". "Ədəbiyyat və incəsənət", 14 aprel 1970.
5. Mirzə İbrahimov. "Şairanə tamaşa" . "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 21 aprel 1970.

Narmina Aghayeva

"Khayyam" peak of the Javid Theatre

Keywords: Cavid Theater, "Khayyam", actor, director, theatre science

The article states and analyzes the scene solution of the performans "Khayyam" , written by the great playwright, thinker and philosopher-poet Hussein Javid who brought the Azerbaijan poetry theater to a new stage of development and prepared in the structure of the Mehdi Mammadov. It is noteworthy that, the successful scene presentation of "Khayyam" has been eternal in our theater history as a result of the richness of dramaturgical material, as well as a bright result of the great work of the creative – the director, the artist and the actor staff.

Н. Агаева

Пик Театра Джавида «Хайям»

Ключевые слова: Театр Джавида, «Хайям», актер, режиссер, критика

В статье затрагивается и анализируется пьеса великого драматурга, поэта-философа Гусейна Джавида «Хайям» в трактовке выдающегося режиссера-педагога Мехти Мамедова. Отмечается, что личность драматурга и режиссера позволили создать прочную связь между художественными и философскими идеями, смыслами и логикой в исполнении ярких образов спектакля. История успеха спектакля была связана с богатством драматургического материала и как поразительным результатом прекрасного творчества режиссера, художника и талантливого актерского состава, которая вошла в историю театра и театроведения.

Məlahət Ağayeva
sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru,
AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutu,
Teatr, kino və televiziya şöbəsi

UOT 792.03

MÜSTƏQILLIK ILLƏRİNDƏ ŞƏKİ TEATRINDA TAMAŞAYA QOYULAN TARIXİ MÖVZULU PYESLƏRİN SƏHNƏ TƏCƏSSÜMÜ

Açar sözlər: vətənpərvərlik, qəhrəmanlıq, dramaturq, rejissor, aktyor

XIX əsrin ortalarından başlayaraq Azərbaycanın bir çox bölgələrində teatr tamaşaları göstərilməyə başladı. Pedaqoq, dramaturq Rəşid bəy Əfəndiyevin rəhbərliyi ilə 1879-cu ildə Nuxa (Şəki - M.Ağayeva) şəhərində barama anbarının üzərində Mirzə Fətəli Axundovun "Hacı Qara" komediyası oynanıldı. Hacı Qara rolunu Rəşid bəy Əfəndiyev özü oynadı. Bundan sonra fəaliyyətə başlayan Şəki teatrında bir çox mövzularda pyeslər tamaşaya qoyulmağa başladı. Mənəvi-əxlaqi, məişət, məhəbbət, cəmiyyət və şəxsiyyət, vətənpərvərlik və qəhrəmanlıq, tarixi, sosial-ictimai mövzularda əsərlər səhnəyə qoyulub. Bu mövzularda tamaşaya qoyulan pyeslərin hər biri Şəki Teatrının inkişafında və çiçəklənməsində böyük rol oynadı.

Şəki Teatrında tamaşaya qoyulan vətənpərvərlik və qəhrəmanlıq mövzulu pyeslər; Səməd Vurğunun "Vaqif", Süleyman Rüstəmin "Qaçaq Nəbi", Mirzə İbrahimovun "Məhəbbət", Mehdi Hüseyn və İlyas Əfəndiyevin "İntizar", Məmmədhüseyn Təhmasibin "Aslan yatağı", Səttar Axundovun "Çətin dəre", Georgi Mdivaninin "Vətən namusu", Konstantin Simonovun "Vətən oğlu", Aleksandr Korneyçukun "Polad Qartal" tamaşaları teatra yeni qəhrəmanlıq, mübarizə ruhu ilə nəfəs alan əsərlər bəxş etmiş, xalqın vətənpərvərlik ruhunun yüksəlməsinə böyük töhvələr vermişdi.

Tarixi keçmişimizdən bəhs edən Cəlil Məmmədquluzadənin "Danabaş kəndinin məktəbi", Cəfər Cabbarlının "1905-ci ildə" və "Od gəlini", Mehdi Hüseynin "Nizami", Nəriman Həsənzadənin "İmzalar içində", İlyas Əfəndiyevin "Sevgililərin cəhənnəmdə vüsali", Bəxtiyar Vahabzadənin "Dar ağacı", Çingiz Aytmatovun "Əsrə bərabər gün", İsmayıl Mahmudov və Oqtay Salamzadənin "Çələbi xan", Altay Məmmədovun "Dəli Domrul" tamaşalarında xalqın çəkdiyi müsibət və faciələrin əsl mahiyyətinə işıq salınır, eyni zamanda, vətənpərvərlik, sədaqət və insanpərvərlik duyğuları tərənnüm edilirdi.

Müstəqillik amili hələ Sovet İttifaqı İmperiyasının geniş meydan aldığı zamanlarda Sabit Rəhman adına Şəki Dövlət Dram Teatrında 1990-cı dekabrın

8-də İsmayıl Mahmudov və Oqtay Salamzadənin “Çələbi xan” tarixi mövzulu əsəri tamaşaya qoyulurdu.

Görkəmli tarixçi alim İ.Mahmudov “Ağ yapınçı” romanını həmkarı “Karvan” jurnalının redaktoru O.Salamzadə ilə birlikdə “Çələbi xan” adı ilə pyesə çevirmiş və teatra təqdim etmişdilər.

Pyesin əsasında XVIII əsrdə İran hökəmdarı Nadir şahın müstəbit qanunlarına qarşı xalqımızın apardığı azadlıq mübarizəsi dururdu. Nadir şahın Şəkiddəki məliki Nəcəf bəy (artist Aydın Əlibalayev) təmsalında işğalçı dövlətin törətdiyi amansızlığı, ədalətsizliyi görürdük. A.Əlibalayev öz təbii oyunu ilə zülmü, haqsızlığı qamçılayırdı. O, öz məliklik vəzifəsini saxlamaq üçün gözəl qızı Münəvvəri şah hərəmxanasına göndərməyə razı olurdu.

Cana doyan Şəki camaatı zülm və ədalətsizlikdən çıxış yolunu düşməne qarşı mübarizədə görürdü. Bu mübarizənin başında Hacı Çələbi dururdu. Xalqın içərisindən çıxmış Hacı Çələbi Şəki mahalının vəkili kimi Nəcəf bəyin qanunsuz hərəkətlərinə qarşı etirazını bildirir, xalqdan əlavə vergi toplanmasının qarşısını almağa çalışırdı. Hacı Çələbi rolunun ifaçısı Novruz Cəfərov səhnəyə ilk gəlişindən öz təkmini, aydın mövqeyi və qətiyyəti ilə seçilirdi. Doğma xalqının yadelli işğalçıların zülmü altında əzilməsi həm allah, həm də xalq adamı olan Çələbinin qəlbindəki yenilməzlik, ölməzlik və mərdlik eşqini alovlandırırdı. Xalqın istək və arzusunun təmsilçisi olan üsyançıların başçısı Poladın (artist Akif Yusifov) qüvvəsi ilə nəinki Nəcəf bəyə qarşı çıxırdı, hətta Nadir şahın özü ilə vuruşmaqdan belə qorxmurdu. Çələbinin başçılığı ilə yadellilər torpağımızdan qovulur və o, özünü xan adlandırırdı.

Azərbaycanın parçalanmış torpaqlarının birləşdirilməsi uğrunda gedən mübarizədə Çələbi xanın mübarizəsi hərəkətin bir hissəsini təşkil edirdi. Çələbi xan, Polad və həmkarlarının apardığı mübarizədə biz bu müqəddəs istəyin dərin mənasını bir daha dərk edirdik. Aktyor Novruz Cəfərov Çələbi xan obrazını yaradarkən onun xarakterini bir vətənpərvər el oğlu, qorxmaz insan kimi səciyyələndirirdi. Nadir şahın qəbulunda olarkən Çələbi xanın (N.Cəfərovun) xarakteri tam açılırdı. “Cəllad” deyə hayqıran Nadir şahın vahiməsi Çələbini qorxaq bir miskinə çevirmirdi. Dəmir məntiq qarşısında qalan Nadir şah öz hökmünü dəyişirdi.

Tamaşada iştirak edən aktyorlardan Qəmər Məmmədova-Münəvvər, Akif Yusifov-Polad, Novruz Cəfərov-Hacı Çələbi xan, Aydın Əlibalayev-Nəcəf bəy, Əbülfət Salamov-Eynalı, Mirbala Səlimov- Nadir şah, Xanlar Həşimzadə-Tanrıverdi, Çingiz Novruzəliyev-Rza xan, Laçın Abbasov-İlyas obrazlarını sevə-sevə yaratmışdılar.

Q.Məmmədova Münəvvər obrazını özünəməxsus bir emosionallıqla oynayırdı. Atasının vəzifəsinə qurban getmək, şah hərəmi olmaqdan əlavə o, üsyançıların başçısı Polada olan məhəbbətini əziz tutur və bu yolda öz canını

qurban verirdi. Onun mərdliyi, şücaəti Nadir şahı da təsirləndirirdi və deyirdi ki, qadını da döyüş meydanında vuruşan bir xalqı məğlub etmək mümkün deyil.

Respublikanın əməkdar artisti Muxtar İbadovun tamaşaya verdiyi səhnə yozumunda çox uğurlu idi. Rəssam Qüdrət Məmmədovun tərtibatı da diqqəti cəlb edirdi. Bəstəkar Eldar Mənsurovun musiqisi tamaşanın ümumi ruhu ilə bağlı idi. Səhnədəki drammatizm, psixoloji vəziyyəti düzgün müşayiət edə bilirdi.

T.Qafarov “Çələbi xan” tamaşasının müsbət xüsusiyyətlərini saymaqla bərabər bəzi xırda iradlarını da bildirirdi: “Nadir şahın sarayı, yaxud onun tarixi adına və şahlıq dəbdəbəsinə daha uyğun verilə bilər. Çələbi xanla Nadir şahın qarşılaşdığı səhnənin emosionallığını artırmaq, hər iki şəxsiyyətin xarakter xüsusiyyətlərini qabarıq nəzərə çatdırmaq üçün daha incə detal və ştrixlər tapmaq mümkündür”(1).

S.Rəhman adına Şəki Dövlət Dram Teatrının səhnəsində 17 fevral 1993-cü ildə Altay Məmmədovun “Kitabi Dədə Qorqud” dastanının 1300 illiyinə həsr etdiyi “Dəli Domrul” əsərinin ilk tamaşası göstərildi. Səhnə əsərinə quruluş verən Mərdan Feyzullayev hər şeydən əvvəl xalqımızın sədaqətlə, vətənpərvərliklə, qəhrəmanlıqla dolu tarixi keçmişini əks etdirmişdi.

Domrul Əjdər Lələyevin ifasında güclü, qüvvətli, şücaətli, həm də xeyirxah, zəhmətkeş olduğu qədər də inadkardır, sözübütövdür, həqiqətpərəstdir. Haqsızlığa qarşı mübarizdir. Bu cəhətlər onun Əzrayılla söhbətlərində, araba sahibi Şişman adama münasibətində, Dondarla dialoqunda tam aydınlığı ilə nəzərə çarpırdı.

“Dəli Domrul” tamaşasındakı Əzrayıl rolu iki aktyora - Əbülfət Salahov və Xanlar Həşimzadəyə tapşırılmışdı. Hər iki aktyor-Əzrayıl rolunda cilddən-cildə girib gah Dədə Qorqud, gah qoca, gah da gözəl qız olurdu. Hər dəfə də professional oyun nümayiş etdirirdi.

“Dəli Domrul” tamaşasındakı lirik məhəbbət xəttinin aparıcısı Banı obrazında aktrisa - Qəmər Məmmədova şıxış edirdi. Aktrisanın ifası qənaətbəxş idi.

Ana rolunda çıxış edən aktrisa Qənirə Məmmədovanın ifası təbii olduğu qədər də təsirli idi. Məlumdur ki, “Kitabi Dədə Qorqud” dastanında Ana saçını yolmağa, üzünü cırmağa, qırx qızla qırx gün qara geyinib gözləri kor olunca ağlamağa razı olur, canını verməyə yox. Bakı Bələdiyyə Teatrının “Dəli Domrul” tamaşasında isə Ana öz canını qurban verməyə hazır, fədakar bir ana kimi təsvir olunmuşdu.

Bədii materiala əsaslanan quruluşçu rejissoru Mərdan Feyzullayev bu səhnəni mənalı və təsirli şəkildə quraraq Ananın böyüklüyünü, müqəddəsliyini göstərdiyi kimi, aktrisa Qəmər Məmmədova da Ananın daxili aləmini, düşüncəsini, niyyətini, gəlininə olan münasibətini, ərinə qısqanclığını açıb

göstərirdi. Bütün bu keyfiyyətləri ilə birgə Ana bütün müqəddəsliyi, fədakarlığı ilə canlanırdı.

Tamaşada artist Rafiq Yunusov (Ata), Əligüşad Rəhimov (Şişman), Vahab Allahverdiyev (Tacir), Hikmət Nəbiyev (Qoca), Çingiz Novruzəliyev, Oktay Əhmədov, Laçın Abbasov (Domrulun dəstəsi) və başqaları öz təbii oyunları ilə tamaşanın müvəffəqiyyətini artırdılar..

Rəssam Telman Əliyevin tamaşaya verdiyi bədii tərtibat məkan haqqında aydın təsəvvür yaradırdı.

Mərdan Feyzullayevin rejissorluğu ilə keçən tamaşa, həm tarixilik, həm də müasirlik baxımından diqqətəlayiq idi; tamaşaçılar onu yalnız sadə bir tamaşa kimi deyil, adamlarda ülvi, təmiz məhəbbət hissləri aşılayan bir tamaşa kimi qiymətləndirirdilər və belə bir həqiqəti təsdiq etdilər ki, məhəbbət insan qəlbinin, insan daxili aləminin ən təmiz, ən ülvi, ən müqəddəs hissəsidir. Məhəbbətə aludə olmuş qəlblər bahar yağışından sonra açılmış aydın bir səmanı xatırladır; onda heç bir ləkə, heç bir qaraltı olmur. Xüsusilə insanın yetkin yaşında ağıla əsaslanan, səmimi, doğrucu ailə münasibətindən doğan, hünərə qəhrəmanlığa, şücaətə əsaslanan məhəbbət daha qüvvətli, daha ülvi, daha etibarlı olur. Bu cür məhəbbət ölümə belə qalib gələ bilər.

Azərbaycan teatrlarında səhnəyə qoyulan tarixi mövzulu pyeslərin tamaşaları tarixi yaddaşımızın oyanışına və möhkəmlənməsinə xidmət etməklə yanaşı, gənclərimizdə qəhrəmanlıq, mübarizə ruhu aşılayır, xalqımızı qələbəyə səsləyir.

ƏDƏBİYYAT:

1. İ.Rəhimli. Şəki teatri. Bakı, Qanun nəşriyyatı, 2016, 383 səh.
2. İnqilab Kərimov. Azərbaycan peşəkar teatrının tarixi və inkişaf mərhələləri. Bakı, "Maarif" nəşriyyatı, 2002, 576 s.
3. T.Qafarov. "Çələbi xan". "Şəki fəhləsi" qəzeti. 25 dekabr 1990-cı il. №147(10667).

Malahat Agayeva

Stage incarnation of plays on historical subjects performed on the stage of Shaki Theatre in the years of sovereignty

Key words: patriotism, heroism, playwright, producer, actor.

In the article there is considered the creative way of Shaki State Dramatic Theatre named after Sabit Rahman, spoken about stage solution of historical

plays “Chalabi khan” (08.12.1990) by ismail Mahmudov and Ogtay Salamzade, “Dali Domrul” (17.02.1993) by Altay Mammadov. In the performances such qualities as patriotism, heroism are put forward, producer’s work, composer’s music, artistic arrangement and actor’s performing are discussed.

Малахат Агаева

**Сценическое воплощение пьес на исторические темы
поставленные на сцене Шекинского Театре
в годы независимости**

Ключевые слова: патриотизм, героизм, драматург, режиссёр, актёр.

В статье рассматривается творческий путь Шекинского Государственного Драматического Театра имени Сабита Рахмана говорится о сценическом решении исторических драм «Челеби хан» (08.12.1990) Исмаила Махмудова и Огтая Саламзаде, Алтая Мамедова «Дели Домрул» (17.02.1993). В спектаклях такие качества как патриотизм и героизм выдвигая на передний план, обсуждают режиссёрскую работу, композиторскую музыку, художественную постановку и актёрские исполнения

Шахла Гулиева

д. ф. по филологии

Институт архитектуры и искусства НАНА

УДК 7.01

**РОЛЬ КОВРОВЫХ ИЗДЕЛИЙ В БЫТУ НАСЕЛЕНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНА**

Ключевые слова: ремесло, ткачество, материальная культура, ковроткачество, традиция.

Ковровые изделия играли важную роль в семейно-бытовых традициях азербайджанцев. Традиция смотреть на ковровые изделия как на продукт

прикладного искусства, сохранилась во многих семьях кавказских народностей. Эта традиция в Азербайджане сохраняется и в настоящее время.

Все это привело к тому, что в Азербайджане умение ткать ковры считалось престижно для каждой девушки и поэтому они уже с детского возраста (8-10 лет) стремились овладеть этим ремеслом. Ковры, а также ткацкие инструменты составляли один из основных элементов приданого невесты, куда входили вместе с определенным количеством ковровых изделий (палас, чанамаз, хурджин, один-два ковра), обязательно и станок ковроткачества.

Ковры служили основным декоративным элементом украшения жилища. Коврами с низкой плотностью из толстой пряжи и с длинным ворсом (которые отличались пушистостью и массивностью) обычно покрывали земляные полы жилых комнат, кибиток, нуждающихся в утеплении (Гянджинский, Казахский ковровые районы), а тонкими изящными коврами украшали стены. Существовали ковры, которые предназначались только для украшения интерьера жилых домов, например, ковры «бурма» (Пиребедиль), «хырда гюль» (Сырт Чичи), «аг гюль», гыриманч», «алча гюль» (Дере Чичи) и др. В Карабахе для больших домов изготавливали комплект ковров, состоящий из одного среднего широкого ковра (халы), двух узких боковых в виде дорожек (кэнарэ) и одного головного (каллайи), под названием «дэст» или «дэст хали – гэбэ».

Об изобилии ковров в домашнем быту азербайджанцев сообщают многие авторы и путешественники, побывавшие в средневековом Азербайджане. Так, английские путешественники Томас Бэнистер и Джефи Дэкэт в 70-х годах XVI в. писали, что «в Ширване едят на полу, сидя на коврах и поджав ноги как портные. Нет такого человека, даже из самых простых, который не сидел бы на ковре – хорошем или плохом; весь дом или комната, в которой они обычно сидят, устланы коврами».

Эта традиция в определенных чертах дошла до наших дней. В связи с этим следует подчеркнуть, что особое внимание как в прошлом, так и теперь обращается на украшение комнаты для гостей (гонаг отагы). И теперь в сельской местности эти комнаты целиком устилаются и украшаются коврами и ковровыми изделиями.

Ковры иногда ткались именные – для детей, внуков и друзей. Причем на этих дарственных коврах ткали имя того, кому предназначался ковер, а иногда также и дату создания ковра.

Ворсовые ковры служили и для других целей: в некоторых случаях заменяли денежную плату. В средневековом Азербайджане коврами платили налоги и другие повинности, французский путешественник XVII в., Жарден сообщает, что деревенские ковроткачи арендную плату за использование шахских

земель вносили коврами. Это продолжалось и в последующие эпохи. Местные ханы в XVIII – в первой половине XIX в, брали с населения налоги коврами и паласами, так как за границей они обменивались и реализовались легче других местных изделий.

Ковры имели и культовое назначение. Для совершения молитвы использовали коврики – джанамазы (намазлыг, мехраби), производимые по заказу духовных лиц. Джанамазы, наряду с другими коврами, в качестве подношения (нэзир) сдавались в мечеть (особенно в ковродельческих районах); их использовали там для намаза и украшения мечети, стелили на пол или оставляли в святых местах (пирах). Такой обычай широко бытовал особенно в Нахичеванской зоне. Например, знаменитый азербайджанский ковер «Шейх Сефи» (площадь свыше 56 кв.метров) был соткан в 1539 г., в Тебризе по заказу шаха Тахмасиба в дар Ардебильской мечети (ныне хранится в Лондонском Музее Виктории и Альберта).

Отличительной особенностью азербайджанских ковровых изделий было то, что все они создавались по памяти, без образца или предварительного рисунка, на основании многовекового опыта, знаний и художественных традиций.

Вместе с тем известно, что некоторые мастера ткали ковры по заказным рисункам. Например, в Кубе выделялись ковры типа фламандских гобеленов по рисункам, полученным из Франции. В Кубинском ковровом районе – одном из крупных центров ковроткачества – еще в начале XIX в., существовали ковроткацкие мастерские, получавшие заказы на ковры с рисунками по вкусу заказчика. И не даром в I половине XIX в. П.Зубов, пораженный красивой расцветкой кубинских ковров, писал что, «в Кубе выделяются отличного разбора ковры, ничем не уступающие добротою и яркостью красок лучшим мианским, столько славившимся в Персии, но далеко превосходящие их рисунками, ибо кубинские производятся по европейским образцам, доставленным попечительностью генерала Ермолова».

Эти сведения подтверждаются и А.А.Бестужевым-Марлинским, который сообщал, что «Куба славится своими коврами, их ткут по окрестным деревням. Генерал Ермолов дал здешним мастерам прекрасные европейские рисунки и точно по заказу можно иметь ковры на европейский образец и не дорого. Правду сказать, им нет износа».

По своему ассортименту (типу) ворсовые ковровые изделия отличались большой разнообразностью: кроме халы, гəбə, халиче, намазлыг (мехраби), тахту, дошанаг, существовали и другие мелкие предметы домашнего обихода, как-то: надсидельники (йəхəр усту, йəхəр ичи, йəхəр халчасы), на красоту которых обращали особое внимание; по краям их из ковровой пряжи подвешивали разноцветные кисточки, которые придавали им своеобразную красоту; переметные сумы (хурджуно), наплечные сумки (хəйбə, чанта) и др.

Многие декоративные орнаменты азербайджанских ковров связаны с художественным наследием древних народов Закавказья, Ирана, Малой Азии, Средней Азии, Афганистана, Ассири-Вавилонии. Многие мотивы отражают древнейшие мифологические представления азербайджанского народа, а символика восходит к астральным и земледельческим культам.

Азербайджанские ковры отличаются не только особенностями композиции, но и декоративностью, колоритом, богатством узора, цветовой гаммой. В них отчетливо видны характерные черты художественного мышления, идеологии народных мастеров, ритма труда и духовной жизни народа.

Художественно-декоративные решения азербайджанских ковров и ковровых изделий характеризуются выраженным своеобразием орнаментальных мотивов, строгих композиционных схем и насыщенной цветовой гаммой. Вместе с тем в отдельных этнографических зонах испокон веков сложились присущие только им (вернее характерные только для них) свои локальные стилевые направления с отличительными художественными особенностями, орнамент азербайджанских ковровых изделий в своей основе глубоко реалистичен, что свидетельствует о самобытной природе орнаментальных мотивов.

На формирование орнамента азербайджанских ковров оказал решающее влияние окружающий реальный мир (Фауна, флора), в растительных Формах преобладают мотивы стилизованных цветов и других растений местной флоры, а в геометрических – различные линии, фигуры с очертаниями предметов домашнего обихода и окружающей его среды, В азербайджанских коврах встречаются также другие орнаментальные мотивы и композиционные строения: мотивы, заимствованные из ковров других стран или идентичные с ними, что говорит о взаимовлиянии народов в результате многовековых торговых, политических и других отношений.

Особняком среди ковров стоят тебризские ковры, орнаментальные мотивы которых подразделяются на ряд основных групп; мотивы с изображением людей и животных, растительного мира, предметов быта, инструментов и доспехов, геометрических орнаментов и надписей.

Азербайджанские ковры (в частности ширванские и кубинские) в композиционно-декоративном отношении оказали большое влияние на ковровые изделия соседних народов Закавказья, а также Дагестана, Ирана и Малой Азии.

На старых коврах Южного Дагестана можно заметить много мотивов и узоров, общих с ковровыми рисунками Кубинского района. Близость к Азербайджану и взаимовлияние народов сказалось и на ковровом искусстве. Так, часто встречается композиция с решетчатым рисунком и цветами, расположенными внутри каждого деления решетки. Много общего в рисунке «Сафар Чечня» (рисунок Софии), в узоре «бута» (плод миндаля). Рисунок «топчана»

(т.е. сабля или кинжал) из Ахтинского района Дагестана имеет аналогии в коврах сел. Дерё Чичи Кубинского района, называемых «Аг гюл» (белая роза) или «Голлу Чичи», а также с коврами Кусарского района. То же самое можно сказать и в отношении Рутульского района, граничащего с Азербайджаном, Ковровый узор «ипек-халиче» (с изображением крупных бараньих рогов и стилизованных животных) из сел Хучни Табасаранского района напоминает узор азербайджанских ковров «бурма» из сел Пиребедиль Дивичинского района.

Во многих ковровых композициях широко использовались архитектурные мотивы, которые подтверждаются следующими терминами: «панджара» (окно), «баджа» (дымовая труба), «очаг», «таг» (арка), «минаре» (минарет), «гендил» (люстра), «шерефе» (балкон для муэдзина), «минаре башы» (верх минарета) и т.д.

Ковроделы и ювелиры Ширванской и Бакинской зон в своих изделиях широко использовали идентичные мотивы, в частности, спиралевидные орнаментальные формы. Если в ювелирных украшениях встречаются ажурно выполненные спиралевидные золотые орнаменты, то в коврах они передаются на плоскости пунктирными линиями орнамента. Архаичные орнаментальные мотивы, мотивы-символы, геометрический узор, использовавшиеся в декоре керамики средневекового (IX-XV вв.) Азербайджана, встречаются и в ковроделии. После завоевания Азербайджана Россией, азербайджанские ковры через ярмарки стали попадать в Европу более интенсивно. В конце XIX – начале XX вв. наблюдалось сильное сокращение большинства ремесел. Значительную роль в этом процессе сыграли товары фабричного производства, особенно в городах. Однако этот процесс почти не коснулся ковроделия, так как ковры домашнего производства продолжали широко использовать в быту и на них сохранился значительный спрос как на внутреннем, так и на внешнем рынках. Рост вкусов городских потребителей и все более высокие требования к изделиям закавказских ковроткачей, побуждали последних, в частности, азербайджанских, улучшать свое производство и выпускать ковры, высокохудожественные, качество которых приводил в восторг и беспристрастных иностранных специалистов. Ковроделие и ныне является одним из наиболее распространенных, отвечающих требованиям местного уклада жизни и, имеющих большой экономический эффект.

Из разнообразных видов народного ремесла ковроткачество наиболее ярко и глубоко отражает богатство и самобытность орнаментально-декоративной культуры населения Азербайджана, его яркую и высокую художественную одаренность.

Shahla Quliyeva

The role of carpet wares in every day life of Azerbaijan population

Key words: craft, weaving, material culture, carpet-weaving, tradition.

Carpet wares played an important role in domestic-every day traditions of azerbaijanians. The tradition to look at the carpet wares as a product of applied art is preserved in many families of Caucasian peoples. This tradition is preserved at present too.

From various aspects of folk craft the carpet weaving reflects brighter and deeper the richness and originality of ornamental-decorative culture of Azerbaijan population, its brilliant and highly artistic endowment.

Şəhla Quliyeva

Azərbaycan əhalisinin məişətində xalça məmulatlarının rolu

Açar sözlər: peşə, toxuculuq, maddi mədəniyyət, xalça toxuculuğu, ənənə.

Xalça məmulatları azərbaycanlıların ailə-məişət ənənələrində mühüm rol oynamışdır. Xalça məmulatlarına tətbiqi sənət məhsulu kimi baxmaq ənənəsi Qafqaz xalqlarının bir çox ailələrində qorunub saxlanmışdır. Bu ənənə Azərbaycanda indi də mövcuddur.

Xalq sənətinin müxtəlif növlərindən olan xalçaçılıq Azərbaycan əhalisinin ornament-dekorativ mədəniyyətinin zənginliyi və özünəməxsusluğunu, onun parlaq və yüksək bədii zəkasını daha aydın şəkildə və dərinlən əks etdirir.

Elşad Əliyev

AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutu,
Kulturologiya şöbəsi, böyük elmi işçi

UOT 7.0; 316.7; 659

TÜRK DİLLİ XALQLARIN MƏDƏNİYYƏTLƏRİNİN TƏBLİĞATINDA İNTERNET RESURLARIN ROLU

Açar sözlər: İnternet, türk dilli xalqlar, türk mədəniyyəti, Rusiya Federasiyası.

Müasir dünyada informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının mədəniyyət və incəsənətin bütün sahələrinə təsiri danılmaz faktdır. İKT bir çox sənət sahələrinə müxtəlif dərəcədə təsir göstərir. İKT-nin təsiri ilə yeni növ sənət sahələri də yaranır. Sözsüz ki, interneti müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının lideri hesab etmək olar. Hal-hazırda internet mədəniyyət nümunələrinin təbliğatında mühüm rol oynayır. Bir çox sənət adamları öz istehsal etdikləri məhsulları (sənət əsərlərini) internetin köməyi ilə təbliğ edir, geniş tamaşaçı kütləsinə çatdırırlar. Azərbaycan respublikasının müharibə şəraitində olmağını və mütəmadi olaraq milli-mədəni nümunələrimizin plaqiat hücumlarına məruz qalmasını nəzərə alsaq milli mədəniyyətimizin təbliğatında internet seqmentindən istifadə etmək bizim əsas vəzifələrimizdən biridir. Unutmaq olmaz ki, müasir dünyada informasiya müharibəsində əsas rolu məhz internet oynayır. Beləliklə təqdim olunmuş məqalədə Rusiya Federasiyasında yaşayan türk dilli xalqların milli mədəniyyətlərinin təbliğatında internet resursların rolundan bəhs olunur.

İnternet mühitində Azərbaycan mədəniyyəti ilə bağlı apardığımız araşdırmalar maraqlı faktların aşkar olunmasına gətirib çıxartdı. Beləki, Azərbaycan və Türk xalqının böyük oğlu, bəstəkar Üzeyir bəy Hacıbəylinin yaradıcılığı ilə bağlı tədqiqat apararkən internetdə müəyyən yeni məlumatlara rast gəldik. [1]. İnternetdə apardığımız çoxsaylı araşdırmalar nəticəsində bəstəkar haqqında yeni faktlar əldə etmişik. 1997-ci ildə Amerika Kino İnstitutu “Amerika bədii filmlərində etnik mənsubiyyət: 1911-1960” adlı kataloq nəşr etmişdir [2]. Kaliforniya Universitetinin nəşriyyatının İnternet portalında [3] yerləşdirilmiş bu kataloqda 1937-ci ildə ABŞ-da erməni dilində istehsal olunmuş “Arşın mal alan” bədii filmi [4] haqqında məlumat verilmiş və filmin Azərbaycan bəstəkarı Üzeyir bəy Hacıbəylinin Azərbaycan folklor musiqisi üzərində yaratdığı eyniadlı operettası əsasında çəkildiyi qeyd olunmuşdur.

Bundan başqa kataloqdakı digər bir məqalədə 1945-ci ildə Sovet İttifaqında rejissor Rza Təhmasibin, gələcəyin iki nəhəng sənət korifeyi olacaq, Rəşid Behbudov və Leyla Cavanşirovanın (*Leyla Bədirbəyli – E.Ə*) iştirakı ilə lentə aldığı “Arşın mal alan” filmi haqqında da məlumat verilmişdir. Kataloqdakı məqalələri PDF-formatda internetdən oxumaq mümkündür.

Belə tipli məlumatların xüsusilə ingilis dilli saytlarda, xüsusən də əcnəbi müəlliflər tərəfindən yerləşdirilməsi milli-mədəniyyətimizin təbliğatında mühüm rol oynayır.

Unutmaq olmaz ki, Azərbaycan xalqı Türk xalqlarının bir nümayəndəsidir və türk dünyasında mühüm yer tutur. Türk dilli xalqların dünya coğrafiyasında özünəməxsus yeri vardır. Şərqdən qərbə geniş bir ərazidə yaşayan türk xalqları öz milli mədəniyyətləri, dili və tarixi keçmişi ilə tarix boyu bütün dünyanın diqqət mərkəzində olmuşdur. Sözsüz ki, türk dilli xalqların məskənləşdiyi ərazilərdən biri də Rusiya Federasiyasıdır. Rusiya çoxmillətli bir ölkədir və orada 180-dən çox xalq yaşayır. Rusiya ərazisindəki türk dilli xalqlar çox geniş arealda məskunlaşmışlar. Türk dilli xalqlar əsasən Volqaboyu, Cənubi və şərq Sibir və Altay əyalətində yaşayırlar. [5]. Uzun əsrlər ərzində Rusiya Federasiyasındakı türklər slavyanlarla və digər etnik qruplarla qarşılıqlı anlaşma şəraitində yaşamışlar. Bu xalqların mədəni əlaqələri çoxşaxəlidir və həyatın bütün sahələrində qarşılıqlı şəkildə bir-birinə təsir edir. Rus alimi, etnopsixoloq Vladimir Kırsko Rusiyada yaşayan türk dilli xalqları xarakterizə edərkən onları yüksək qiymətləndirmişdir. Rusiyada yaşayan türk xalqlarının ümumi milli-psixoloji xüsusiyyətləri haqqında danışarkən, kəskin milli özünüdərk, tarixi və mədəniyyətinə bağlılıq, kollektiv qarşısında yüksək məsuliyyət, digər etnik mənsubiyyətlərə və xalqlara qarşı səmimi münasibət, nizam-intizam kimi xüsusiyyətləri qeyd etmişdir. [6]

Türkdilli xalqlar istər Rusiya ərazisində istərsə də digər ərazilərdə özünəməxsus mədəniyyətləri ilə seçilirlər. Çoxəsrlik mədəniyyət ənənələri olan bu xalqları ortaq keçmiş, tarix və soy kökü birləşdirir. Rusiya Federasiyasında yaşayan türk dilli xalqların milli mədəniyyətlərini öyrənib araşdırmaq həm türk dilli xalqların nümayəndələri həm də Rusiya tədqiqatçıları üçün maraq təşkil edir. Türk dilli xalqların milli mədəniyyətlərinin təbliği baxımından müxtəlif internet saytların rolu əvəzsizdir. Ayrı ayrılıqda türk dilli toplumların öz mədəniyyətlərini təbliğ etmək və milli-mədəni dəyərləri qoruyub saxlamaq məqsədi ilə yaratdıqları bu saytlar özündə bir çox dəyərli məlumatları əks etdirir. Belə saytlardan biri də “tuva.asia” saytıdır. Sayt tuvaşınasları özündə birləşdirən, bu ərazinin folkloru və tarixini tədqiq edən alimlərin ortaq ünsiyyət platformasıdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, sayt həmçinin “Tuvanın yeni tədqiqatları” adlı elektron jurnal da təsis edib və jurnalda yeni elmi tədqidatlar

işıq üzü görür. Jurnalın elektron versiyalarını saytdan yükləmək mümkündür. Bundan başqa Rusiyada yaşayan türk dilli xalqların sayca ən böyüyü olan tatarların milli mədəniyyətini təbliğ edən, müxtəlif məlumatlarla zəngin olan bir neçə sayt mövcuddur. 2010-cu il Ümumrusiya əhəlinin siyahıya alınmasının nəticələrinə görə Tatarlar Rusiya ərazisində yaşayan xalqlar içərisində sayına görə ruslardan sonra ikinci yerdədir. Ümumilikdə Rusiya ərazisində beş milyondan artıq tatar yaşayır, bu isə ölkə əhalisinin təxminən 4 faizini təşkil edir. Rusiyada yaşayan tatarların mədəniyyətlərini təbliğ edən saytlardan biri də Tatarstan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyinin rəsmi sahifəsidir. Sahifədə Tatarstan və tatarların milli-mədəni dəyərləri, məişəti və tarixi barədə zəngin məlumat mövcuddur. Tatarların milli mədəniyyətini və tarixini təbliğ edən bir çox sayt mövcuddur. Sözsüz ki, bu saytların çoxu əsasən rus dilli məlumatlarla yenilənir. Bu da təsadüfi deyil. Rusiya ərazisində yaşayan türk dilli xalqların ortaq danışığı və ünsiyyət dili məhz rus dilidir.

Türk dilli xalqların milli-mədəni dəyərlərinin qoruyub saxlanması istiqamətində bir çox işlər görülür. Mütəmadi olaraq iki ildən bir keçirilən “Novruz - Türk xalqlarının beynəlxalq teatr festivalı” bu baxımdan çox vacib tədbirdir. Bu festival haqqında bir çox rus dilli saytlarda məlumat yerləşdirilir. [7]. Qeyd etmək lazımdır ki, 2015-ci ildə Azərbaycan Dövlət Akademik Milli Dram teatri bu festivalda “Kitabi Dədə-Qorqud” eposunun “Dirsə xan oğlu Buğac” boyunun motivləri əsasında hazırlanmış “İlahi oyun” tamaşası ilə çıxış etmişdir. Festival türk dilli xalqların incəsənət xadimlərinin qarşılıqlı əlaqələrinin qurulmasında və türk dilli xalqların yaradıcılığının təbliğində böyük rol oynayır.

Zaman-zaman Rusiyanın bir çox şəhərlərində türk dilli xalqların məişətini, mədəniyyətini özündə əks etdirən müxtəlif tipli foto sərgilər də təşkil olunur. Belə foto sərgilərin elanları əvvəlcədən internetdə yerləşdirilir və nəticələri haqqında məlumat verilir. Sərgilərdə müxtəlif türk dilli xalqların o cümlədən digər milli mənsubiyyətlərin nümayəndələrinin iştirak etməsi də türk mədəniyyətinin, məişət və milli dəyərlərinin təbliği baxımından yüksək qiymətləndirilməlidir.

Rusiyada bir çox universitetlərdə fəaliyyət göstərən Türkologiya fakültələri və kafedralarının mütəmadi olaraq türk xalqlarının mədəniyyəti, tarixi və dili ilə bağlı keçirdiyi elmi konfranslar da təbliğat baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir. Məhz belə konfranslarda ümumən türk xalqlarının milli mədəniyyəti ilə yaxından məşğul olan alimlər çıxışlar və məruzələr edir, bu məsələni müzakirə edirlər. Bu konfransların keçirilməsi ilə əlaqədar elanlar və daha sonra konfransların nəticələri, məqalə, tezislər internetdə yerləşdirilir. Beləliklə Rusiyada yaşayan türk dilli xalqların mədəniyyətlərinin internetdə təbliğatı problemini araşdırarkən məlum olmuşdur ki; Bu tip saytlar əsasən rus dilində

yaradılır və mütəmadi olaraq yenilənir. Rusiyada yaşayan türk dilli xalqların mədəniyyətlərinin internetdə təbliğatı kifayət qədər geniş və çoxşaxəli aparılır.

ƏDƏBİYYAT:

1. Əliyev E.V. “Mədəniyyət” jurnalı. “Üzeyir bəy Hacıbəylinin irsi beynəlxalq şəbəkədə” sentyabr 2016-cı il. 12-18-ci səh. Bakı.
2. The American Film Institute Catalog of Motion Pictures Produced in the United States: Within Our Gates: Ethnicity in American Feature Films, 1911-1960. Pictures Produced in the United States) 1st Edition. Edited by Alan Gevinson. University of California Press, 1997, 1344p.
3. University of California Press, USA.
<http://www.ucpress.edu/book.php?isbn=9780520209640>
4. http://www.imdb.com/title/tt0129760/?ref_=ttr_tr_tt - “*Arşın mal alan*”, 1937.
5. Тюркские языки / Н. З. Гаджиева. М.: Издательство "Индрик", 1997 г. - 544 с.
6. Этнопсихологический словарь / Ред. В.Г. Крысько. – Москва : МПСИ, 1999. – 343 с. – ISBN 5-89502-058-5.
http://www.rtlb.ru/ru_festivals_item/214/

Elshad Aliyev

The role of Internet resources in advertising the culture of Turk-speaking peoples.

Keywords; internet, turkic peoples, turkic culture, russian federation.

Propagation of national culture by means of information-communication technologies becomes an overall objective of many nations of the world more and more. If to consider that Azerbaijan is in conditions of war and our national culture regularly are exposed to piracy attacks that use the Internet of resources should be main aim for propagation of our cultural heritage. It is impossible to forget that in the modern world the Internet plays a dominant role in information war. The Turkic people living in territory of the Russian Federation also use the Internet resources for preservation of the cultural heritages. With I aim propagation of cultural heritages Turkic-speaking the people of Russia interest-

ing sites are created many and periodically pass the Internet of an exhibition, conference and a meeting.

Эльшад Алиев

Роль интернет-ресурсов в рекламе культуры туркоязычных народов.

Ключевые слова; интернет, тюркоязычные народы, тюркская культура, российская федерация.

Пропаганда национальной культуры с помощью информационно-коммуникационных технологий всё больше и больше становится главной целью многих народов мира. Если учесть что Азербайджан находится в условиях войны и наша национальная культура регулярно подвергаются пиратским нападениям то использование интернет ресурсов должно являться главной целью для пропаганды нашего культурного наследия. Нельзя забывать, что в современном мире именно интернет играет основную роль в информационной войне. Тюркские народы проживающие на территории Российской Федерации также используют интернет ресурсы для сохранения своих культурных наследий. С целью пропаганды культурных наследий тюркоязычных народов России созданы много интересных сайтов и периодически проходят интернет выставки, конференции и встречи.

Самира Гасанова

м.н.с. Института Архитектуры
и Искусства НАНА

УДК 7.03

АБСТРАКТНЫЙ МИР АЛИ ИБАДУЛЛАЕВА

Ключевые слова: художник, абстрактный мир, композиция, фантазия, чувства, художественное мировоззрение.

Современные художники Азербайджана создают и передают нам новые пласты своего духовного и интеллектуального развития. В своих прекрасных композициях они прощупывают точки соприкосновения с окру-

жающей их действительностью и раскрывают малоизвестное и даже немного странное и чуждое в созерцании этих композиций, в особенности абстрактных произведениях. Художники, создающие абстрактное искусство, как правило, опираются на основы общей изобразительности и только потом уже абстракции в целом. Их чаще всего увлекает внутренняя сущность человека, его потаенные мысли, которые он постигает через изучение внешней оболочки различных форм, представленных в композициях.

Одним из таких художников является заслуженный художник Азербайджана Али Ибадуллаев, выпускник Московской Государственной Художественно – Промышленной Академии имени С.Г. Строганова. Работая в абстракционистском стиле, автор пришел к сознательному формированию своего творческого мировосприятия. В некоторых работах автора, наряду с использованием обычных красок, присутствуют новые средства – блестящие золотистые и серебристые тона. В мерцании этих новых цветовых сочетаний художник словно пытается показать переливы материального мира, его подвижную, постоянно меняющуюся сущность. Автор, находящийся в постоянных поисках, задается вопросами, по-своему ощущает и пытается постичь окружающий нас загадочный и необыкновенный мир. Свое творческое отношение к окружающему миру художник демонстрирует через внутренний потенциал, в котором творческая фантазия передает его эмоциональные переживания.

Абстрактные произведения современности отошли от привычных форм нашей жизни и в данное время воплощают субъективные цветовые впечатления и собственные фантазии художника. Таким образом, можно смело считать, что творчество А.Ибадуллаева представляет собой лирическо-эмоциональную, своеобразную симфонию красок, в которых по всему периметру огромных красочных композиций достаточно гармонично распределены бесконечные, несколько странные и бесформенные световые цветовые сочетания.

В своих работах художник отказывается от конкретной фигуративности, трехмерности художественного пространства, благодаря чему создает свой характерный авторский стиль и живописную манеру.

Наиболее примечателен тот факт, что творчеству этого автора посвящено немало экспозиционного пространства нового Музея Современного Искусства, открытого по инициативе первой леди нашей страны Мехрибан Алиевой, где можно наблюдать характерные черты развития творчества современного художника.

А. Ибадуллаев работает в различных жанрах. Он пишет целые серии абстрактных полотен, посвященные женским образам.

Художник создает ряд женственных образов «Обнаженных», которые демонстрируют изучение женского тела во всех ракурсах. Изображение обнаженной женской натуры в абстрактных композициях сегодня становится все более естественным процессом. Соблазнительные контуры некоторых частей тел как – бы проступают сквозь пену густо нанесенных живописных мазков. Во многом этому способствует размеры близкие к монументальным работам, что, в общем – то характерно для творчества автора. Беспредметная живопись художника с фрагментами нагого женского тела близка к созданию нового веяния в абстрактном искусстве.

Вот как характеризует творчество А. Ибадуллаева искусствовед Самедова Н. в своей статье «Обнаженные чувства...»: «В создании его художественных произведений, главным является момент фиксирования фантазии и здесь неизбежны импровизации. Невозможность абсолютизации найденного рисунка создает условия для бесконечных разработок вариаций. Найденный мотив художник интерпретирует в различных ипостасях с большим успехом. Так, например, в волшебных композициях автора - призрачный «Полет», серия «Обнаженных» – девушки символизируют собой «Нежность» и «Влюбленность». Рожденные из забвения ирреальные образы земных возлюбленных, обладающих неземной красотой, обещают райские наслаждения и чудеса. Композиции «Сон», «Торс» - своего рода материализация воспаряющих чувств в небеса...» (5)

Используя игру света и тени художник своеобразно наносит краски на полотно. Он создает многочисленные композиции из прекрасных роз. Их очень много, они различных цветов: алые, оранжевые, малиновые, розовые, фиолетовые, чайные, которые выделяются своеобразными композициями.

Автор передает нам удивительные превращения и изменения в немногочисленных композициях, посвященных птицам, в частности домашним. Такова его работа «Петух», где в причудливых сочетаниях мы видим птицу необычных форм, кричащую на заре, которая переводит зрителя во внутренний мир эмоций и чувств художника.

А. Ибадуллаева интересуют и естественные природные земные стихии – вода, огонь, воздух. Особенно интересна абстрактная композиция автора «Ветер», передающая ощущение теплого воздуха в движении, направленном прямым на зрителя. В этой композиции художник придает нематериальному воздуху черты человеческого лица. И в таком нематериальном духе выполнены множества его композиций.

Следует отметить также огромные колористические табло художника, отражающие многообразную текстуру различных поверхностей земной коры, морской волны и небесной воздушной среды. Они также отличаются

ся огромными размерами и могут послужить отличным дополнением в декоративных оформлениях современных интерьеров.

Абстрактный мир художника живет по законам красоты, и из него рождается прекрасная, неожиданная для всех художественная реальность, в которой этот процесс спонтанен и не всегда управляем самим художником.

А. Ибадуллаев пробует себя и в других аспектах художественной деятельности. К примеру, недавно в римском парке Вилла Боргезе был установлен памятник азербайджанскому поэту и мыслителю Низами Гянджеви (1141-1206), классику персидской поэзии. Установка монумента была приурочена к празднованию 870 – летнего юбилея со дня рождения поэта.

Авторами великолепного памятника выступили известные художники Салхаб Мамедов и Али Ибадуллаев, которые, в частности, работали над проектом скульптуры геолога Фармана Салманова и монумента, установленного в память о жертвах Ходжалинской трагедии в Берлине.

Министерством культуры и туризма Азербайджана в Театре Песни им. Р.Бейбутова состоялась церемония вручения наиболее отличившимся деятелям культуры учрежденной премии «Зирвя». Одним из лауреатов премии «Зирвя – 2011» в изобразительном искусстве стал заслуженный художник Азербайджана А. Ибадуллаев.

Произведения А.Ибадуллаева хранятся в Союзе Художников Азербайджана, в фонде Министерства Культуры и Туризма Азербайджана, Музее Современного Искусства в Баку, а также в частных коллекциях в Азербайджане и зарубежных странах.

Творческая индивидуальность азербайджанского художника демонстрирует богатый духовный мир и социальную активность. Умение А. Ибадуллаева творчески мыслить в различных аспектах его многогранной художественной деятельности и благодаря этому создавать новые прекрасные абстрактные композиции в рамках традиционного искусства, говорит о всестороннем развитии его художественного мировоззрения.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Баннаева Н. Нежность персиковых тонов.
2. www.ceo.az/ceostyle/art/10199.html
3. В Риме установят памятник азербайджанскому поэту Низами Гянджеви. readers.lenta.ru/news/2012/04/10/borghese/

4. Инфодосье / Люди / Али Ибадуллаев
5. inforotor.ru/id/persons/Ali_Ibadullaev
6. Официальный веб-сайт Али Ибадуллаева.
7. www.ali-ibadullayev.net
8. Самедова Н. Обнаженные чувства. www.almaz.az

S. Qasanova

Ali Ibadullayev's abstract world

Keywords: artist, abstract world, composition, fantasy, feelings, artistic world outlook.

The artists creating abstract art are interested in inner essence of the man, his secret thoughts which he perceives through the study of the appearance of various forms presented in compositions.

One of such artists in the Honored artist of Azerbaijan Ali Ibadullayev. The artist demonstrates his creative attitude to surrounding world through the inner potential which expresses his emotional experience. Ali Ibadullayev's ability to think creatively in various aspects of his many – sided artistic activity and to create new abstract compositions owing to it within the frames of traditional art speaks of all – round development of his artistic world outlook.

S. Həsənova

Əli İbadullayevin abstrakt dünyası

Açar sözlər: rəssam, abstrakt dünya, kompozisiya, fantaziya, hisslər, bədii dünyagörüşü.

Abstrakt sənət yaradıcıları olan rəssamları insanın daxili mahiyyəti, onun kompozisiyalarda öz aksini tapan müxtəlif formaların zahiri görüşünün öyrənilməsi vasitəsi ilə dərk etdiyi qizli fikirləri cəlb edir.

Belə rəssamlardan biri də Azərbaycanın əməkdar rəssamı Əli İbadullayevdir. Ətraf aləmə öz yaradıcı münasibətini rəssam daxili potensialı, yaradıcı fantaziyasının emosional təəssuratları vasitəsi ilə ifadə edir. Əli İbadullayevin onun çoxşaxəli bədii fəaliyyətinin müxtəlif aspektlərində yaradıcı sürətdə düşünmək qabiliyyəti və bunun sayəsində ən'ənəvi incəsənət

hüdüdlərində yeni abstrakt kompozisiyalar yaratması onun bədii dünya-qörüşünün hərtərəfli inkişafından xəbər verir.

Нигяр Гулиева
диссертант Института
Архитектуры и Искусства НАНА
ассистент кафедры «Дизайна» АЗМИУ

УДК 6217.01

ВЛИЯНИЕ РАЗВИТИЯ ДИЗАЙНЕРСКОЙ БУМАГИ В ИСТОРИИ ПОЛИГРАФИЧЕСКОГО ИСКУССТВА СОВРЕМЕННОСТИ.

Ключевые слова: типография, печать, полиграфия, компания, бумага, продукция, оборудование, сырье.

Википедия дает следующее объяснение тому, что такое бумага- (предположительно от итал. *bombagia* < лат. *bombacium* ‘хлопок’, первоисточником же считается иранский [1]) — волокнистый материал с минеральными добавками. Представлен в виде листов для письма, рисования, упаковки и прочего, получаемый из целлюлозы: растений, а также вторсырья (тряпья и макулатуры) [2].

Считается что «классическая» бумага, создана Цай Лунем в 105 году н. э. Обнаружен документ, датированный этой датой, где указано, что Цай Лунь открыл основной технологический принцип производства бумаги — образование листового материала из отдельных волокон путем их обезвоживания на сетке из предварительно сильно разбавленной волокнистой суспензии [3]. В IV в. был издан императорский указ о том, что бумага становится общеупотребительным материалом. В III веке она полностью вытеснила деревянные дощечки, используемые для письма.

Со временем цеховое бумажное производство изменило свой характер и обрело черты мануфактурного производства, развиваясь в этом направлении до конца XIX века. Но подобное производство бумаги очень трудоемкий процесс, который требовал больших физических затрат, опыта, навыков. Процесс изготовления бумаги так же требует большого количества воды, поэтому бумажные цеха строили как можно ближе к воде у реки. Такие цеха стали называться «бумажными мельницами»,

первые подобного типа цеха появились в XIII веке в Италии, затем во Франции, в Германии, в Англии и других странах Европы.

Бумага однозначно занимает исключительное место в нашей жизни. Сегодня производство бумаги вышло на уровень дизайнерских студий, которые предлагают эксклюзивные образцы из бумажной массы. Всевозможные вариации цветов, использование дополнительных текстур позволяют создавать неповторимые индивидуальные композиции, яркие образцы современной полиграфии.

Полиграфические услуги приносят значительную прибыль предприятиям-исполнителям, заказчики же получают возможность выделиться из массы конкурентов посредством качественной реализации полиграфических услуг. Новые виды полиграфического и типографического оборудования развиваются семимильными шагами. Ведущие мировые типографии широко применяют современные разработки и технологии в своем производстве. Мы знаем, что полиграфическую продукцию принято делить на несколько основных групп.

Представительская продукция. К данной полиграфической продукции относятся визитки, папки, блокноты, конверты, приглашения, фирменные бланки, конверты, данная продукция необходима для функционирования любой фирмы и компании. В силу этого, ее еще называют деловой полиграфией.

Книжно-журнальная продукция. Производится, как правило, большими тиражами в крупных типографиях. К данной полиграфической продукции относится печать книг, учебников, журналов и т.д

Рекламная продукция. Данная группа продукции, пожалуй, является самой многочисленной по видам предлагаемых рекламных печатных изделий: это листовки и флаеры, буклеты, брошюры и каталоги, этикетки, листовки в конвертах и без, плакаты, афиши и постеры и т.д

Календарная продукция. Календари — самая многофункциональная полиграфическая продукция. виды календарей: листовых календарей, настенных и настольных перекидных календарей, самых популярных календарей для офиса и, конечно же, карманных календарей.

Каждый из выше перечисленных видов полиграфической продукции имеет свои особенности и свои возможности в применении дизайнерских бумаг. Производство современных полиграфических материалов - это длинный процесс, который включает в себя много приборов и механизмов. Как правило, офсетные печатные машины, цифровые печатные машины, прессы для тиснения и многого другого оборудования. Существует также и допечатное оборудование и послепечатное оборудование.

Послепечатное оборудование отвечает за то, чтобы нарезать бумагу, фальцевать формы, а также скреплять и упаковывать готовую продукцию. Надо отметить, что этот метод имеет самое большое количество постоянно совершенствующего оборудования, и отделочное оборудование.

Это разные машины для сверления бумаги, термоклеевые аппараты, и прочее. Очень часто современная типография использует специальное оборудование для производства различных картонных упаковок и бумажных пакетов, машины, которые делают твердый переплет, пластиковые карты, а также такое оборудование, которое способно тиснить фольгу при обработке горячей температурой. Замечателен тот факт, что технологи и полиграфисты каждый день на практике пытаются оптимизировать процесс печати, различного оформления и обработки.

Уже давно типографические и полиграфические услуги стали для своих заказчиков надежными партнерами, которые могут предложить решить возникающие вопросы полиграфического оформления, оттачивая свое искусство и оказываемые услуги до искусства. Современное полиграфическое оборудование позволяет оказывать услугу, которая способна в самые короткие сроки выполнить любой сложности срочный заказ. Естественно что, основным заказчиком и потребителем полиграфической продукции из дизайнерской бумаги являются рекламные агентства, а также компании, которые имеют четкое представление о том, какой имидж транслируют вокруг.

Главная особенность полиграфии – это дизайнерская разработка. Очень важно, как будет выглядеть будущая продукция. Поэтому эскизная работа играет немаловажную роль.

Название дизайнерская бумага или дизайн-бумага - это вид бумаги, который относится к декоративным материалам для творческих целей. Отличается дизайн-бумага от обычной своей нестандартной фактурой, рисунком и может содержать всевозможные вкрапления. Применяется как правило для печати визиток, поздравлений, открыток и другой презентационной продукции.

Основная особенность большинства производителей в том что они выпускают дизайн-бумагу стандартных форматов А4 и А5. Это позволяет использовать эту бумагу на обычных домашних или офисных принтерах, что в свою очередь расширяет сферы применения такой бумаги и не ограничивается только профессиональными студиями и типографиями.

Сегодня по фактуре бумагу можно разделить на биофактурную (выделанная кожа, мягкий волокнистый папирус, листья растений, кожа ящериц);

текстильную фактуру (грубое сукно, льняное полотно, хлопок, рисунок шотландского пледа);

фактуру неорганических материалов (мелкая керамическая плитка, гранитная и мраморная пыль и даже металлик) [4].

В Баку есть одна компания которая работает с дизайнерскими бумагами ведущих европейских производителей. Это компания "Stamperia", которая наладила партнерские отношения с производителями материалов Италии, Германии, Франции, Англии, Швейцарии и других стран. Компания регулярно выполняет интересные проекты. И организывает тренинги направленные на узнаваемость со стороны потенциальных заказчиков возможностей применения дизайнерской бумаги и технологическими возможностями самой компании. На рынке функционирует с 2008 года. За это время ее клиентами являются ведущие банки страны, министерства, организации [5].

ЛИТЕРАТУРА:

1. языка: В 4-х т.: Пер. с нем. — 2-е изд., стереотип. — М.: Прогресс, 1987. — Т. 1, с. 240—241
2. <https://ru.wikipedia.org/wiki>
3. Разные разности // Казанский биржевой листок. 1889. 10 января. N 7. С. 4; Плата за публикации // Казанский биржевой листок. 1889. 20 мая. N 108. С. 3; Новый вид рекламы // Казанский биржевой листок. 1889. 6 мая. N 7
4. https://key.ru/reviews_items/dizain-bumaga-vidy-i-naznachenie/
5. <http://stamperia.az/ru#filter=.node-83>

N. Quliyeva

"Impact of special papers in the development of modern polygraphic art".

Keywords: typography, printing, polygraphy, company, paper, products, equipment, raw materials.

The role of polygraphic equipment in the development of printing industry in Azerbaijan is undeniable. In addition, there are also papers produced by de-

signers. Stamperia, which operates in Baku since 2008, is continuously training its partners to increase their knowledge and provide information about the polygraphic document.

Quliyeva N.N.

"Müasir poliqrafik sənətin inkişafında xüsusi kağızların təsiri".

Açar sözlər: tipografiya, çap, poliqrafiya, şirkət, kağız, məhsul, avadanlıq, xammal.

Azərbaycanda poliqrafiya sənayesinin inkişafında poliqrafik avadanlığın rolu danılmazdır. Əlavə olaraq xüsusi əhəmiyyət dizaynerlər tərəfindən istehsal olunan kağızlar da oynayır. Bakıda 2008-ci ildən fəaliyyət göstərən "Stamperia" şirkəti daim öz tərəfdaşlarına treyninqlər keçərək həm onların biliklərini artırır həm də poliqrafik sənəd haqqında biliklərin təşviqatını təmin etmiş olur.

Gülçin Kazımi

kulturologiya üzrə fəlsəfə doktoru
AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət
İnstitutu.

gulchinkazimi@gmail.com.

UOT 008:061

**TÜRK DÖVLƏTLƏRİNİN MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI
MÜNASİBƏTLƏRİNDƏ QEYRİ- HÖKUMƏT TƏŞKİLATLARININ
ROLU.**

(Qazaxstan, Özbəkstan, Qırğızstan)

Açar sözlər: əməkdaşlıq, əlaqə, layihə, dostluq, birlik.

SSRİ-nin süqutu nəticəsində 5 Türk dövləti (Azərbaycan, Qazaxstan, Türkmənistan, Özbəkstan və Qırğızstan) müstəqilliyini elan edib, müstəqil dövlətlərin subyekti kimi dünya dövlətləri arasında öz yerini almış oldu. Sovet rejiminin dağılması ilə yetmiş il türk xalqlarının yeganə təmsilçisi rolunu oynamış müstəqil Türkiyə dövləti və SSRİ-nin sərhədlərindən kənarda yaşayan

digər türk qardaşlarından ayrı düşmüş 5 türk dövləti üçün yeni bir səhifə açılmış oldu. Türk dövlətlərinin başçıları siyasi, iqtisadi, mədəni və digər sahələrdə əlaqələrin güclənməsinə xidmət edən sistemli fəaliyyətin əsasını qoymaqla əbədi qardaşlıq bağlarının möhkəmlənməsinə zəmin yaratmış oldular. Bu gün beynəlxalq hüquq normalarına əsasən dövlət kimi tanınan 6 müstəqil Türk dövləti olsa da beynəlxalq aləmdə de-yure tanınmayan Şimali Kipr Türk Cumhuriyyəti ilə birlikdə 7 türk dövləti mövcuddur. Son 25 ildən bu yana türk dövlətləri arasında integrasiya və əməkdaşlığın möhkəmlənməsi istiqamətində müxtəlif beynəlxalq birliklər qurulmuş və müqavilələr imzalanmışdır. Bu işdə son illərdə yaradılmış QHT-lərin rolu danılmazdır.

Qeyri-hökumət təşkilatları demokratik dövlətin mühüm atributudur. Cəmiyyətin təşkili və idarəedilməsində, vətəndaşların bir çox sosial-mədəni problemlərinin həllində dövlətə yardım edilməsinə istiqamətlənən aktiv fəaliyyəti həyata keçirərək, qeyri-hökumət təşkilatları dövlət idarəçiliyi sistemi üçün kadr hazırlığının ciddi praktik məktəbinə çevrilirlər. Onlar universal bilikli şəxsiyyətlərin və liderlərin formalaşmasına yardım edirlər [4, s.523].

Bu beynəlxalq birliklərdən biri də Türk Dünyası Bələdiyyələr Birliyidir. Birlik 12 noyabr 2003-cü ildə yaradılmışdır. Hazırda 28 ölkədən 1103 bələdiyyənin üzvü olduğu birlik nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların sırasında yer almaqdadır. Üzvlərinin mənsub olduqları ölkələrin sayı və yerləşdikləri geniş coğrafiya deməyə əsas verir ki, birliyin əhatə dairəsi təkcə Türk dövlətlərilə məhdudlaşmır. Birliyin fəaliyyəti eyni zamanda dünyanın müxtəlif guşələrində kompakt şəkildə yaşamaqda olan türk toplumlarının bələdiyyələrini də əhatə etməkdədir.

Türk Dünyası Bələdiyyələr Birliyinin dünyanın müxtəlif coğrafiyalarında yaşayan Türk xalqları arasında qardaşlıq münasibətlərinin möhkəmlənməsi və iqtisadi əlaqələrinin qurulması baxımdan təşkilat önəmli rol oynamaqdadır. Yarandığı dövrdən bu günə qədərki fəaliyyətini araşdırarkən məlum olur ki, təşkilat türk dünyasının integrasiyası və qarşılıqlı əlaqələrin qurulması istiqamətində uğurlu layihələr həyata keçirmişdir. Buraya ümum türk tarixi və ayrı ayrı türk dövlətlərinin tarixi ilə əlaqədar kitabların nəşri, simpozumların keçirilməsi, türk dünyası bələdiyyələr birliyinin üzvü olan bələdiyyələrarası qardaş şəhərlər layihəsi, təhsil sahəsində tədbirlər, mədəni tədbirlər, Türk Dünyası Bələdiyyələr Birliyinin adından müsəlman ölkələrində ehtiyacı olan insanlara yardımların edilməsi və s. tədbirlər daxildir. Birlik türk toplumları arasında mövcud olan ortaqlıq mədəni dəyərləri və mirası nəzərə alaraq, qardaşlıq, birlik, yardımlaşmaq münasibətlərinin möhkəmlənməsi və yerli özünüidarəetmə sahəsində təcrübələrin öyrənilməsi məqsədiylə yaradılmış beynəlxalq təşkilatdır [8].

Türk dünyasının birləşməsində, daha güclü fəaliyyət göstərməsində Ümummili lider Heydər Əliyevin müstəsna xidmətləri olmuşdur. Heydər Əliyev 1993-cü ildə yenidən hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra türkdilli dövlətlər arasındakı münasibətləri yaxşılaşdırmaq istiqamətində xüsusi dövlət siyasəti formalaşdırdı və həyata keçirdi. Ümummili lider türkdilli xalqlar arasında iqtisadi, siyasi və mədəni əlaqələrin inkişafını nəzərdə tutan birgə regional təşkilatların yaradılması təşəbbüslərini həmişə dəstəkləyib, xüsusən türk birliyinin, İslam dünyasının həmrəyliyinə vacib olduğunu qeyd edərək, belə siyasətin tarixi-siyasi əhəmiyyət daşıdığını vurğulayıb. Müasir dövrdə türkdilli ölkələr arasında əlaqələrin möhkəmləndirilməsi, eyni etnik soykökə, mədəniyyət və adət-ənənələrə malik olan türk xalqları arasında birliyin təmin edilməsi tarixi, siyasi, etnokulturoloji və geosiyasi baxımdan vacib məsələdir. Türk birliyinin mövcud olması türkdilli dövlətlərin beynəlxalq aləmdə nüfuzunun daha da artması və onların dünya siyasətinə təsir imkanlarının genişlənməsi deməkdir. Mustafa Kamal Atatürkün “Azərbaycanın sevinci sevincimiz, kədəri kədərimizdir” və ümummili lider Heydər Əliyevin “Bir millət, iki dövlət” ideyaları Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin söykəndiyi əsas prinsipdir.

Azərbaycan və Qazax xalqları tarixi, mədəni və ənənələr baxımından bir-birinə bağlı xalqlar olduğu üçün mədəni əlaqələrin genişləndirilməsi üçün heç bir maneə yoxdur. Hər iki xalq müstəqillik əldə etdikdən sonar bu əlaqələr intensiv xarakter alıb. Azərbaycanın ağır illərində onun haqq səsinə dünyaya çatdıran XX yüzilin ən qüdrətli şairlərindən olan Oljas Süleymanovun məşhur "Az-Ya" kitabı, şeirləri və məqalələri 1980-ci illərdən Azərbaycanda nəşr olunmağa başlayıb. 1997-ci il iyunun 10 Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevə Əl-Fəribi adına Qazax Milli Dövlət Universitetinin fəxri doktoru diplomu təqdim edilib. 1998-ci ildə isə Qazaxıstan ilə dostluq münasibətlərinin inkişafında göstərdiyi xidmətə görə Heydər Əliyevə "Astana" dövlət medalı təqdim olunub. Qazaxıstan Prezidenti N.Nazarbayev 2000-ci ilin aprel ayında Bakıda "Kitabi Dədə Qorqud" dastanının 1300 illiyində iştirak edib. 1 mart 2004-cü ildə Astanada Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Qazaxıstan Respublikası Hökuməti arasında mədəniyyət, elm və turizm sahəsində uzunmüddətli əməkdaşlıq Proqramı imzalanıb. 25 sentyabr 2006-cı ildə Qazaxıstanın Cambul vilayətində "Nəsimi" Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzi yaradılıb. Qazaxıstanın səfirliyi 2009-cu ilin oktyabr ayının 28-də Heydər Əliyev adına "Azərbaycan-Qazaxıstan" Dostluq Cəmiyyətinin 15 illik yubileyi münasibətilə tədbir keçirib. 2008-ci ildə mədəniyyət və informasiya nazirimizin müavini A.Buribayev, görkəmli ictimai xadim O.Süleymanov, TÜRKSOY-un baş direktoru D.Kaseinov və digər mədəniyyət nümayəndələri Azərbaycanda səfərdə olublar.

2007-ci ilin iyun ayından Qazaxıstanda Azərbaycan diasporunun "Vətən" qəzeti nəşr olunur. Sumqayıt və Aktau şəhərləri arasında qardaşlaşmış şəhər münasibətlərinin yaradılması haqqında Birgə Bəyannamə imzalanıb. Bu ölkələr Türkdilli dövlətlər arasında mədəni-humanitar əməkdaşlığın genişləndirilməsində böyük rol oynayan TÜRKSÖY təşkilatı çərçivəsində də əlaqələrini genişləndirirlər. Azərbaycanla Qazaxıstan strateji tərəfdaş olan ölkələrdir. Azərbaycan-Qazaxıstan beynəlxalq arenada birgə fəaliyyət göstərir və əməkdaşlıq edirlər. Məhz bu cür strateji yanaşmanın nəticəsidir ki, Azərbaycan və Qazaxıstan arasında bu illər ərzində heç bir problem yaşanmayıb, Xəzərin hüquqi statusu ilə bağlı ölkələr qısa müddətdə razılığa gələ biliblər. Azərbaycan və Qazaxıstan bir sıra nəqliyyat layihələrinin həyata keçirilməsi üzrə də əməkdaşlıq edirlər. Qazaxıstan Orta Asiyada Azərbaycanın ən yaxın tərəfdaşıdır. 27 oktyabr 2006-cı il tarixində Vyanada ATƏT-in Daimi Şurasının Qazaxıstanın 2009-cu ildə ATƏT-də sədrlik məsələsi ilə bağlı xüsusi plenar iclasında Azərbaycan bu təklifi dəstəkləyib. 5 dekabr 2006-cı il tarixində Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Naziri Brüsseldə keçirilmiş ATƏT-in Nazirlər Şurasındakı çıxışında Qazaxıstanın 2009-cu ildə ATƏT-də sədrlik məsələsinin Azərbaycan tərəfindən dəstəkləndiyini bir daha qeyd edib. Qazaxıstan Dağlıq Qarabağ probleminin yalnız sülh yolu ilə həllinin tərəfdarıdır [7].

Azərbaycan "Free-Person" İnsan Hüquqları Müdafiə İctimai Birliyi Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında qeyri hökumət təşkilatlara Dövlət Dəstəyi Şurasının maliyyə dəstəyi ilə "Regional təhlükəsizlik məsələləri üzrə Xəzər dənizi hövzəsi qeyri hökumət təşkilatları onlayn əməkdaşlıq şəbəkəsinin yaradılması icra edildi. Layihənin məqsədi yerli QHT-lərin Xəzər dənizi ölkələrinin QHT-ləri ilə regional təhlükəsizlik məsələlərinin həllində və digər qarşılıqlı maraq doğuran məsələlərlə bağlı əlaqələrin qurulmasına dəstək verilməsidir. Layihə haqqında məlumat yaymaq və bu layihədə maraqlı olan QHT ilə görüşmək məqsədi ilə layihə ekspertləri Qazaxstana səfər etmişlər. Görüşlər çərçivəsində hər iki ölkədən olan QHT-lərin beynəlxalq ictimai-siyasi və iqtisadi həyata integrasiyasının artırılması Xəzər dənizi ölkələrinin regional təhlükəsizlik məsələlərinin həllinə cəlb edilməsi regional təhlükəsizlik məsələləri ilə bağlı Xəzər dənizi ölkələrinin QHT-lərin səylərinin əlaqələndirilməsi regional ölkələrin ictimaiyyətinin diqqətini təhlükəsizlik problemlərinin həllinə yönəldilməsi və fəal QHT-lərlə beynəlxalq arenaya çıxış şəraitinin yaradılması məsələləri müzakirə olunub.

8-10 iyun 2012-ci ildə Qazaxıstanda Azərbaycan mədəniyyəti günləri keçirilmişdir. 18-21 noyabr 2012-cü ildə Azərbaycanda Qazaxıstan mədəniyyət günləri keçirilmişdir. Qazaxıstanın mədəniyyət və informasiya naziri Darxan Minbay Bakıda səfərdə olmuşdur.

Azərbaycan-Qırğızstan münasibətləri də yüksələn xətt üzrə istiqamətdədir. Son illərdə ortaq dil, din mədəniyyətə məxsus hər iki ölkə türkdilli xalqların integrasiyası yolunda bərabər addımlayır. Azərbaycanla Qırğızstan və Türkiyə ilə birlikdə 2009-cu ilin oktyabrın 3-də Naxçıvanda yaradılan Türkdilli dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasının təsisçi üzvləri, habelə TÜRKSÖY (Beynəlxalq Türk Mədəniyyət Təşkilatı), TÜRKPA (Türk ölkələrinin Parlament Assambleyası), Türk Akademiyası, Türk Mədəniyyət və İrsi fondu, Türk Biznes Şurası kimi əlaqəli orqan və təşkilatların fəal iştirakçılarıdır.

Azərbaycan ilə Qırğızstan münasibətləri qədim tarixə malikdir. Belə ki, azərbaycanlılar və qırğızlar eyni kökə, mədəniyyətə, qədim tarixi münasibətlərə və ənənələrə malikdirlər. Bundan başqa bu xalqları dil və din eyniliyi də birləşdirir.

Hər iki xalq Çar imperiyası və Sovetlər ittifaqı dönməndə vahid mərkəzdən idarə olunublar. Elə həmin dövrdə də onlar arasında iqtisadi və mədəni əlaqələr formalaşmışdır. SSRİ dağıldıqdan, postsovet məkanında müstəqil dövlətlər yarandıqdan sonra bu münasibətlər daha da inkişaf etməyə başlamışdır.

Hazırda Qırğızstanda 20 minə qədər azərbaycanlı yaşayır. Onlar Qırğızstanın ictimai-siyasi həyatında yaxından iştirak edirlər. Qırğızstanda yaşayan Azərbaycanlıların əksəriyyəti 1930-cu ili represiyası zamanı Azərbaycandan sürgün olunanlar və onların övladlarıdır. Qırğızstandakı Azərbaycan diasporunun nümayəndələri ölkənin biznes sahəsində iqtisadiyyatın digər sahələrində fəal iştirak edirlər. Ölkənin tanınmış cərrahları iş adamları arasında azərbaycanlılar çoxdur. Azərbaycanlılar əsasən Bişkek, Talas, Qara-Balta şəhərlərində yaşayırlar. Öz tarixi yurdlarından ayrı düşmələrinə baxmayaraq Qırğızstanda yaşayan azərbaycanlılar dil və adətlərini qoruyub saxlamışlar.

İki ölkə arasında əlaqələr BMT, MDB, İƏT və digər Beynəlxalq Təşkilatlar çərçivəsində kifayət qədər məhsuldar şəkildə inkişaf edir. Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurası və Türkdilli Dövlətlərin Parlament Assambleyası çərçivəsində iki ölkənin əməkdaşlıq münasibətlərinin fəallaşması müşahidə olunur.

Azərbaycan və qırğız xalqları digər türkdilli xalqlar kimi ortaq mədəniyyətə malikdirlər. Bu xalqlar arasında mədəni əlaqələr inkişaf etməkdədir. 9 aprel 2000-ci ildə Kitabı-Dədə Qorqud dastanının 1300 illik yubileyi mərasimində Qırğız Respublikasının Prezidenti Ə.Akayev iştirak edib. Azərbaycan nümayəndə heyəti isə 2000-ci ilin payızında Qırğızstanın Oş şəhərinin 3000 illiyində iştirak edib.

16 yanvar 2001-ci ildə TURKSOY-un Daimi Şurasının XV iclasında iştirak etmək üçün Qırğızıstanın Təhsil, Elm və Mədəniyyət Nazirliyinin komitə sədri E.Abdukarimov Bakıda olub. Tədbir iştirakçılarını Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev qəbul edib.

5-8 sentyabr 2006-cı il tarixlərində Bakıda keçirilən "Sərq-Qərb" kinofestivalında Qırğızıstan və Qazaxıstan kinematoqrafçılarının birgə istehsalı etdiyi "Cənnət quşları" kinofilmi nümayiş etdirilib.

2008-ci ilin fevral-mart aylarında dünya şöhrətli qırğız yazıçısı Çingiz Aytmatovun anadan olmasının 80 illiyi münasibətilə Azərbaycanda bir sıra təntənəli tədbirlər keçirilib. Prezident İlham Əliyev Ç.Aytmatovu Azərbaycan və Qırğızıstan arasında qarşılıqlı əlaqələrin möhkəmləndirilməsində xidmətlərinə görə "Dostluq" ordeni ilə təltif edib. Qırğız şairi Eqemberdi Ermatov dahi şairimiz Nizami Gəncəvinin "Yeddi gözəl" əsərini qırğız dilinə tərcümə edib. 2008-ci ildə Bişkekdəki "Salam" nəşrlər evi "Azərbaycanlılar Qırğızıstanda" kitabını rus dilində çap edib.

Hər iki respublika İƏT, İKT, BMT çərçivəsində əməkdaşlıq edirlər. 29 oktyabr 2004-cü ildə Qırğızıstan BMT Baş Məclisinin 59-cu sessiyasının 46-cı plenar iclasında "Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində vəziyyət" adlı bəndin Baş Məclisin cari gündəliyinə salınmasına dair qərar Qırğızıstan tərəfindən dəstəklənib. Qırğızıstan Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsində Azərbaycanın ədalətli mövqeyini dəstəkləyir. Bu dövlət münaqişənin həlli üçün müəyyən dövrlərdə fəallıq göstərməyə çalışıb. Belə ki, 1994-cü ilin may ayında MDB-nin vasitəçiliyi ilə Ermənistanla Azərbaycan arasında atəşkəs haqqında müqavilə Bişkek şəhərində imzalanıb [6].

Azərbaycan get-gedə daha böyük geosiyasi və geoiqtisadi əhəmiyyət kəsb edən Cənubi Qafqaz regionunda Özbəkistanın əsas tərəfdaşdır. Hər iki dövlət istər regional, istərsə də beynəlxalq xarakterli bir çox məsələlərdə oxşar mövqe tuturlar. Beynəlxalq təşkilatlar, o cümlədən BMT, İKT, EKO, MDB və Türkdilli Dövlətlər Başçıların Forumu çərçivəsində iki ölkə arasında sıx əməkdaşlıq qurulub. Özbəkistan həmişə Dağlıq Qarabağ probleminin dinc, siyasi vasitələrlə həllinə tərəfdar çıxıb. Bu ölkə Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təmin olunmasını münaqişənin tənzimlənməsinin əsas şərtlərindən biri hesab edir.

Xatırladaq ki, Özbəkistan Prezidentinin Bakı səfəri təkcə ötən illərdəki əməkdaşlığımıza qiymət verilməsi və indiki danışıqların aparılması baxımından deyil, eləcə də növbəti səfərlər üçün qarşılıqlı razılaşmaların əldə edilməsi ilə də yadda qaldı. Bir sözlə, bu gün həm Azərbaycan rəhbərliyi, həm də Özbəkistan dövləti ölkələrimiz və xalqlarımız arasındakı çoxəsrlik tarixi olan dostluq və tərəfdaşlıq münasibətlərinə yeni töhfələr vermək əzmindədirlər. Həmin töhfələr isə artıq günün reallıqları sırasındadır. Xoş olan məqamlardan

biri də odur ki, bu həqiqət Bakıda və Daşkənddə necə qiymətləndirilsə, dünyanın başqa ölkələrində də məhz o şəkildə qəbul edilir.

Görkəmli Azərbaycan və özbək klassikləri - Əlişir Nəvai, Mirzə Ulucbəy, Nizami Gəncəvi, Nəsirəddin Tusi, Məhəmməd Füzuli və bir çox başqalarının yaratdıqları əsərlər təkcə Şərq xalqlarının deyil, həm də bütün dünya sivilizasiyasının inciləri, dəyərli sərvətidir. Elə bunun nəticəsidir ki, Bakıda Əlişir Nəvainin, Daşkənddə isə Nizami Gəncəvinin abidələri ucaldılmışdır. Özbəkistan Dövlət Pedaqoji Universiteti Nizami Gəncəvi adınadır. Azərbaycanda isə bir qəsəbə Nəvainin adını daşıyır. Özbəkistanda yaşamış əslən azərbaycanlı olan şair Maqşud Şeyxzadənin əsərləri özbək ədəbiyyatının gözəl nümunələridir. Görkəmli Azərbaycan bəstəkarı Arif Məlikovun özbək yazıçısı Şərəf Rəşidovun əsəri əsasında yaratdığı "İki qəlbin dastanı baleti" dünya musiqi sənətinin incilərindəndir [5].

Baxmayaraq ki, türklər kiçik xalq deyil və dünya üzrə 300 milyona yaxın sayda malikdirlər. Amma bu qloballaşma tendensiyası bütün dünya xalqları kimi türk toplumları və türk kimliyi üçün də ciddi təhlükədir. Türk xalqları daima milli və mənəvi dəyərlərə sadıq olmaqla yanaşı müasirliyə, elmə və inkişafa dəyər vermişlər. Tarixən bir çox elmi kəşflər və yeniliklər türklərin adı ilə bağlıdır. Türklər keçmişləri ilə öyünsələr də, keçmişdə qapılıb qalmayan və zamanın tələbi ilə uyğunlaşmağa çalışan mədəni xalqların cərgəsindədirlər.

Tədqiqatçı kulturoloq F.Hüseynova yazır: "Diqqət yetirsək görərik ki, bizim şanlı tarixi keçmişimiz, yalnız bahadırlıq, alplıq, ərənlilik, tarixi deyil, o həm də bəşəriyyəti qüdrətli sənət inciləri ilə zənginləşdirən, ucu-bucağı görünməyən bir mənəviyyət xəzinəsidir [3, s.4].

ƏDƏBİYYAT:

1. Beynəlxalq mədəni əlaqələr (Dərslik, M.S.Manafova və N.T.Əfəndiyevanın redaktəsilə). Bakı: ADMİU-nun "Mədəniyyətşünaslıq" kafedrası, 2008, 660 s.
2. F. Məmmədov İdarəetmə mədəniyyəti Apastrof çap evi Bakı-2013
3. F.Hüseynova. Müstəqillik dövründə Azərbaycan-Türkiyə mədəni əlaqələrinin kulturoloji aspektləri (elm, təhsil, mədəniyyət). Bakı, "Nurlan" 2007, 302 səh.
4. 4. Mədəni irsin qorunmasına dair normativ hüquqi aktlar toplusu (1 sentyabr 2001-ci ilədək olan vəziyyətə görə) Bakı: Elm, 2001, 240 s.
5. <https://az.wikipedia.org/wiki/>
6. <http://newtimes.az/az/diplomatik/5000/>
7. <http://lib.aliyev-heritage.org/az/549420.html>
8. <http://atxem.az/news/a-15494.html>

9. На VI Саммите глав тюркоязычных государств в Баку. Речь Президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева // Возрождение – XXI век, 2000, № 26, с. 4-8.

10. [www.basbakanlik](http://www.basbakanlik.gov.tr). (T.C. Türkiye Başbakanlığı).

Gulchin Kazimi

The role of non-governmental organizations in the intercultural relations of the Turkic states

(Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan)

Keywords : cooperation, relations, project, friendship, unity.

The article emphasizes the role of non-governmental organizations in the formation of civil societies and structures of a democratic society. Also, it deals with the importance in the current period of activity of the organizations making up the basis of political culture, especially their relevance for states that have gained independence in the recent past. The role of non-governmental organizations in the intercultural relations of the Turkic states is emphasized in a special way, individual Turkic states are indicated and relations between them are explored on a new plane. Cultural relations between Azerbaijan, Kyrgyzstan and Uzbekistan, as well as the role and place of non-governmental organizations for greater convergence of such relations are noted.

Гюльчин Казими

Роль неправительственных организаций в межкультурных отношениях тюркских государств.

(Казахстан, Узбекистан, Кыргызстан)

Ключевые слова: сотрудничество, связь, проект, дружба, единство.

В статье подчеркивается роль неправительственных организаций в формировании гражданских сообществ и структур демократического общества. Также указывается важность в современный период деятельности организаций, составляющих основу политической культуры, в особенности, их актуальность для государств, получивших независимость в недавнем прошлом. Роль неправительственных организаций в межкультурных отношениях тюркских государств подчеркивается особым образом, указываются отдельные тюркские государства, и отношения между ними исследуются на новой плоскости. Указываются культурные связи между Азербайджаном, Кыргызстаном и Узбекистаном, а также роль и место неправительственных организаций для большего сближения таких связей.

MÜNDƏRİCAT

Giriş.	3
---------------	---

MEMARLIQ TARIXİ VƏ NƏZƏRİYYƏSİ, ABİDƏLƏRİN BƏRPASI

Райха Амензаде	
К проблеме архитектуры Азербайджана XVII в. (по А. Олеарию, "подробное описание путешествия голштинского посольства в московию и персию в 1633, 1635 и 1639 гг.")	4
Sevinc Tangudur	10
XVIII əsrdə İstanbul camilərinin memarlığına qərbin təsiri	
Нигяр Фатуллаева	
Торгово-бытовые сооружения Ирана	22
Зарназ Иман-заде	
Большая мечеть Кайруана – первая мечеть в Магрибе	28
Tamaşa İsayeva	
Tarixi memarlıq irsi milli şüurun və kollektiv dünya görüşünün təzahürü kimi	41
Yaşar Yağcı	
Türkiyənin Trabzon və Rize rayonlarında yerləşən taxta damlı daş məscidlərin memarlıq xüsusiyyətləri	45

ŞƏHƏRSALMA, LANDŞAFT MEMARLIĞI VƏ DİZAYN

Шенер Рзаев	
Микроклимат жилой территории – результат взаимодействия природных и градостроительных факторов	53
Fərhad Mollazadə	
Azərbaycanda şəhərlərin inkişafının müasir şəhərsalma şərtləri	59
Эльчин Фирдовси оглы Алиев	
Значимость системы пешеходных пространств в центральной исторической части города Баку	64
Самира Абдуллаева	
Формирование и реализация рекреационного потенциала регионов Азербайджана	69

Эльчин Фирдовси оглы Алиев	
Вопросы дизайна в реконструкции центра Баку	74
Н.С. Зейналова	
Ландшафтно-художественный подход реконструкции историко-рекреационной среды города Баку	79
Əhəd S. Mesrizade	
Bina və şəhərlərin qlobal problemlərin yaranmasında rolu və təsiri	85
Aysel Əhmədova	
Aran bölgəsində təbiət qoruqları və onların mühafizəsi	92
Nikrouz Forouzandeh Ghojehbeiglou	
Basic study of the importance of energy approach in sustainable architecture.....	96

SƏNƏTŞÜNASLIQ

Rəna Məmmədova	
Qarabağ muğamları	107
Mehriban Paşayeva	
Aşıq musiqisinin toplanması və nota salınması tarixindən	110
Babir Zeynal	
Универсальность в системе мугамо-макамной традиции: единство множественности, множественность единства	115
Mehriban Paşayeva	
Azərbaycan rənglərinin ilk not yazıları haqqında. (Zakir Bağırovun əlyazmaları əsasında)	120
Лала Гусейнли	
Проблемы изучения лирики в балетах Азербайджанских композиторов	130
Л.И. Атакишиева	
Азербайджанский музыкальный театр под цензорским надзором	139
Эльчин Фирдовси оглы Алиев	
Фактор цвета в дизайне эстетики города	144
Таир Байрамов	
Изначальная традиция и мистические параллели между мусульманским и дальним востоком	150
Xaləddin Sofiyev	
Multikulturalizimin kulturologiya üçün açdığı perspektivlər	159

Nərminə Ağayeva	
Cavid teatrinin “xəyyam” zirvəsi	166
Mələhət Ağayeva	
Müstəqillik illərində şəki teatrında tamaşaya qoyulan tarixi mövzulu pyeslərin səhnə təcəssümü	171
Шахла Гулиева	
Роль ковровых изделий в быту населения Азербайджана	175
Elşad Əliyev	
Türk dilli xalqların mədəniyyətlərinin təbliğatında internet resursların rolu	181
Самира Гасанова	
Абстрактный мир Али Ибадуллаева	185
Нигяр Гулиева	
Влияние развития дизайнерской бумаги в истории полиграфиче- ского искусства современности	190
Gülçin Kazımi	
Türk dövlətlərinin mədəniyyətlərarası münasibətlərində qeyri- hökumət təşkilatlarının rolu.....	194

NƏŞR HAQQINDA MƏLUMAT

Şərq Ölkələri Beynəlxalq Memarlıq Akademiyasının “Memarlıq, şəhərsalma tarixi və bərpası” elmi nəzəri məcmuəsi 1993-ci ildə təsis olunub. İldə iki dəfə işıq üzü görür. Jurnalda memarlıq tarixi və nəzəriyyəsi, bərpa, şəhərsalma, landşaft memarlığı, memarlıq mühitinin dizaynı, sənətsünaslıq sahəsində respublikamızda və hüdudlarından kənarda aparılan elmi tədqiqatlara həsr olunmuş elmi məqalələr dərc olunur. 2012-ci ildən etibarən jurnal beynəlxalq standart seriya (İSSN) ilə nəşr olunur.

ŞÖBMA “Memarlıq, şəhərsalma tarixi və bərpası” elmi-nəzəri məcmuədə məqalələr azərbaycan, rus və ingilis dillərində çap olunur. Məqalənin əlyazmasını kompyuterdə Microsoft Word redaktorunda azərbaycan, rus və ingilis dillərində, Times New Roman şrifti ilə, 14 ölçüdə, 1,5-intervalla, A4 formatlı vərəqdə tərtib etmək lazımdır. Məqalənin həcmi 6 səhifədən az olmamalıdır. Məqalənin əlyazmasının bütün səhifələrində çap vərəqinin bir üzündə yuxarıdan, aşağıdan və soldan 3 sm, sağdan isə 2 sm. ayırmaqla yazılmalıdır (Yalnız birinci səhifədə yuxarıdan 5 sm ayırmalı).

Məqalənin başlanğıcında məqalənin UOT indeksi, müəllifin adı, soyadı, işlədiyi müəssisə, vəzifəsi, elmi adı və dərəcəsi, e-mail ünvanı, daha sonra, məqalənin adı, məqalə hansı dildə yazılmışsa həmin dildə açar sözlər (5-7 söz) verilməlidir. Məqalənin sonunda elm sahəsinin və məqalənin xarakterinə uyğun olaraq işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti, nəticəsi aydın şəkildə verilməlidir. Cədvəllər bilavasitə mətnin daxilində yerləşdirilməlidir. Mətnə və ya cədvəldə olan məlumatların təkrarlanmasına yol verilməməlidir. Şəkillər və qrafiklər ağ-qara rəngdə 8-10 sm ölçülərdən böyük olmamalıdır. Şəkilin altında, cədvəlin isə üstündə onun nömrəsi və adı qeyd olunmalıdır.

Məqalənin sonunda ədəbiyyat siyahısından sonra digər iki dildə xülasə (müəllifin adı və məqalənin adı həmin dillərdə göstərilməklə) («резюме» və «summary») və həmin dillərdə açar sözləri («ключевые слова» və «key-words») verilməlidir. Məqalələrin müxtəlif dillərdə olan xülasələri bir-birinin eyni və məqalənin məzmununa uyğun olmalıdır. Xülasələr elmi və qrammatik baxımdan ciddi hazırlanmalıdır. Məqalədə verilən ədəbiyyat siyahısı əlifba ardıcılığı ilə, əvvəl azərbaycan, sonra rus, daha sonra xarici dildə nömrələnməlidir.

Ədəbiyyat siyahısı (kitab və jurnalların adları) aşağıdakı qaydada verilməlidir:

1. Müəllifin soyadı və inisialı. Kitabın adı. Cildin nömrəsi. Şəhər: nəşriyyat, nəşr ili, ümumi səhifələrin sayı;

2. Müəllifin soyadı və inisialı. Məqalənin adı // Jurnalın adı, nəşr ili, buraxılış nömrəsi, başlangıç-son səhifələr.

Məqalənin quruluşu:

- Müəllifin adı, soyadı.
- İşlədiyi müəssisənin adı, vəzifəsi, elmi adı və elmi dərəcəsi, fəxri adı (və ya doktorant və ya dissertant olduğu təşkilatın adı, təhsilin forması),
- Müəllifin email ünvanı,
- Baş hərflərlə məqalənin adı
- Məqalənin UOT indeksi
- Məqalənin yazıldığı dildə qısa xülasəsi və açar sözlər (5-10),
- Məqalənin mətni
- İstinad olunmuş və ya istifadə edilən ədəbiyyat siyahısı
- Digər iki dildə məqalənin adı və müəllifin adı və soyadı göstərilməklə qısa xülasəsi və açar sözlər (5-7)

Məqalə aşağıdakı hissələrdən ibarət olmalıdır:

- Giriş
- Məsələnin qoyuluşu
- Məsələnin həlli
- Nəticə (elm sahəsinin və məqalənin xarakterinə uyğun olaraq işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti, iqtisadi səmərəsi və sair)
- Ədəbiyyat

Məqalənin redaksiyaya təqdim olunması:

- Məqalənin çap olunmuş əlyazması (1 nüsxədə) və onun elektron variantı Kompakt Diskdə (CD və ya CD-RW) və məqalənin çap olunması üçün müəssisə tərəfindən təsdiq olunmuş müvafiq sənədlərlə (məqaləyə 2 rəy və təşkilatın (kafedranın) iclas protokolundan çıxarış) birlikdə jurnalın məsul katibinə təqdim edilməlidir.
- Ayrıca vərəqdə müəllif haqqında anket-məlumat əlavə olunmalıdır. Məlumatda müəllifin soyadı, adı, atasının adı, elmi dərəcəsi, elmi adı, müəssisənin adı, müəssisənin ünvanı, ev ünvanı, email ünvanı və telefon nömrəsi göstərilməlidir.
- Məqalə jurnalın İnternet səhifəsinə göndərilə bilər. E-mail: mehriban_m@list.ru
- Lazım gəldikdə jurnalın redaksiyası məqalənin nəşri üçün əlavə sənədlər tələb edə bilər.
- Məqalənin əlyazması və CD geri qaytarılmır.

**MEMARLIQ, ŞƏHƏRSALMA TARİXİ
VƏ BƏRPASI**

**ИСТОРИЯ АРХИТЕКТУРЫ, ГРАДОСТРОИТЕЛЬСТВА
И РЕСТАВРАЦИИ**

**THE HISTORY OF ARCHITECTURE, TOWN-PLANNING AND THE
RECONSTRUCTION OF MONUMENTS**

Toplu № 1 (15)

“AVROPA” nəşriyyatı - 2018

Kağız formatı 70x100 ¹/₁₆
12 çap vərəqi
sayı 300

